

HOLMI

XVII. évfolyam 7. szám

2005. július

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Szakács Eszter*: Kék hold alatt • 763
Mesterházi Mónika: Arc • 764
3 minute mask • 764
Imreh András: Egy kevésé vizsgált drámai típus • 765
Krasznahorkai László: Bolyongás állva • 767
Horváth Elemér: kiegyezés • 770
honfoglalás • 770
egyenes út • 771
Bódis Kriszta: Artista (I) • 771
Radics Viktória: Ne ölj • 798
Bodor Béla: Babits Mihály-palimpszeszt • 807
- **Fővárosi térzene** •
- Vörös István*: Mikor olvas az ember? (Mándy Iván
Budapestjét járva) • 808
- Tandori Dezső*: 3 ua. • 814
Egy más ua. • 817
Somssich-Szőgyény Béla: Alaprajz • 818
Kovács Mikó Edina: Augusztus, éjszaka • 841
Október • 841
G. István László: A kocsis • 842
Halárus • 842
Tatár Sándor: Murten, ősz (200...) • 843
Appendix • 844

Gángó Gábor: A határon túl idegen ország (Ottlik Géza „Iskolá”-ja mint Monarchia-regény) • 845

FIGYELŐ

Márton László–Bodor Béla–Bazsányi Sándor: Három bíráló egy könyvről (Térey János: A Nibelung-lakópark) • 863

Fenyő Ervin: Történelmi dokumentumok nyomában (Magyarország története a 19. században. Szerk. Gergely András; Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény. Szerk. Pajkossy Gábor) • 877

Pór Péter: A lehetetlen tanúságtétel (Ruth Klüger: weiter leben, Eine Jugend) • 890

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcíme: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)

További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)

Előfizetési díj fél évre 1500, egy évre 3000 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00

Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

Szakács Eszter

KÉK HOLD ALATT

1

Csak átszállni csukott szemmel az álmon.
Lebegő játékszereként a szélnek.
Áttetszővé váltam, akár az álom,
vagy a tükör, melyből hangok beszélnek.

Az ágyból a kék holdat bámulom.
Órákon át, míg el nem jön a reggel.
Elaludni félek, mert nem tudom,
hogy kinek az álmában ébredek fel.

2

Fadót hallgatok mostanában,
így vészelem át az árnyakkal teli éjet,
s cigire gyújtok, válaszképpen
a csillagoknak, melyek a magasban égnek.

A gangon szívom el, s látva, hogy
a sötétben egy másik is fel-felparázslík
(akár az őrüzek az éjben),
találgatom, vajon mit gondolhat a másik.

Fél az élettől, a haláltól?
Hogy majd minden a szénfekete űrben vész el?
Érzi-e ő is, hogy ijesztőbb
nincs annál, mint ha nem marad már többet kétely?

Fénylő udvara van a holdnak.
Hogy fúj alatta a hideg, csillagos semmi!
Mintha abból fújna, aki már
csak halottakat s emlékeket tud szeretni...

3

Hány kihunyó fényt. Hány könnyű esőt.
Hány álmot átaludtam.
Hogy odaadjam, hogy visszavegyem.
Elfelejtsem és megtanuljam.

Holdfény-évek után, hogy
megtaláljam magamban a helyet:
az örvénylő sötétben, melyből
véttem, s melybe visszasüllyedek.

Mesterházi Mónika

ARC

Az arcomtól nem vártam
semmi jót. Fáradt tanárc,
ráadásul benne kell még
hazamenni. De amikor
tükörbe néztem, és nem volt
se a mosdó fölött
tükör, se benne arc,
azért az meglepett, mint hirtelen
halálhír. A szemem fókuszát
félútra vontam, a semmire.

3 MINUTE MASK

Télvégi fehér maszk az arcon,
bohóc-mimikri, hóember-mimikri.
A maszk alatt Akárki elfelejti,
hogy ne moccanjon.

Szórt fény és tompa hó. Az ágon
egy szarka vizsgál egy tavalyi fészket.
Kezdeni újra az egészet,
még tétovázón.

A tükörben egy fehér arc. Riadt.
Alatta, még elfeledett korából
valamilyen vonások. Lenyomat
(alápróbálja): a mosolyából.

Imreh András

EGY KEVÉSSÉ VIZSGÁLT DRÁMAI TÍPUS

Mennék már megetetni a kutyákat,
aztán irány a part. Ha most nem indulok,
vagy kevesebbet maradok a vízben,
vagy hűvösebb lesz, mire kijövök.
Egyik se jó. Micsoda balszerencse,
hogy pont ott tört ripityára hajója,
ahol *anno* a hordó, amiben vízre tettek.
Veszélyes partszakasz ez, mondanám,
csak hogy a helyzet az, hogy alig ismerek
szelídebbet. Úgy hogy nyilván tréfa lesz,
valami túlpihent agy szüleménye,
hogy itt állunk, a hús márványteremben,
ahová 20 éven át, mióta itt vagyok,
be sem tehettem a lábam. Amúgy sem érdekelt!
Mint jól ventilált bankban, olyan hűvös van,
és a cseréptető felett pont oda látni,
ahol most nekem úsznom kellene.

Kéne kezdenem vele valamit,
mielőtt ő kezd velem, mielőtt
magához tér, mert habár mosolyog,
mosolya egyelőre tárgyaltalan,
mint egy papírsárkányé, akinek
felfelé görbítette a száját egy darab szén,
és feljutván a mindenség fölé
a túlságos levegőtől zihál,
mely tüdeje tömlőjét telifújja
s lelkéét is, ha van olyan neki.

Na és ha most egy testcsellel becsapnám,
elfutnék mellette, és soha többé...?
Esélytelen. Hisz megtudta, hogy élek,
most már a föld alól is feltalál
és mindenképp hazavisz. Viszont így diliház
lenne a jussom, nem királyfiság.

Királyfi én? Még rágondolni is rossz.
Jó, tegyük fel, hajóra szállunk,
de komolyan azt hiszi valaki,
hogy túljutnánk az első szigeten
fejenként egy hajótörés után?

Maradnánk itt! Azt el bírnám viselni!
Itt rukkolnék elő királyfivá,
én, a talált gyerek, a nincstelen,
akinek egyedüli birtokom
a mindennapok olcsó rítusa:
a híg tejeskávé hajnalban a konyhán,
vagy az óra, amikor klottgatyában
nekidőlök a fáskamra faajtájának,
hadd szárítson törölköző helyett
a déli nap, s amíg körmöm nyesegetem,
arrébb ülök, szárazabb felülethez,
és figyelem, ahogy a déli nap
a barna deszkákról lassan lehúzza
hátam nedves foltjának matricáját.

Persze kérdés, vajon királyfiként
nyírhatom-e borotvával a körmöm?
S ha nem, van-e olló, mely viszi még?

De hát mindez merő okoskodás,
s engem nem okoskodásért fizetnek,
pontosabban semmiért sem fizetnek.
Királyfi leszek, a sors így akarja,
vagy legalábbis ez a böhöm ember,
aki itt áll szótlantul, s akinek
vonásaiban nem ismerek magamra.

Szólalna meg! Úgy látom a szemén, hogy
a munkás évek csengő aranyát
most váltja a szeretet aranyára.
És rám fogja majd pazarolni mind.
Szólalna meg! Úgy látszik, megkukult.
Vagy szóljak én először? Azt nem illik.
Különben is: minek szólítanám?
Uram, király? Kegyelmes úr? Apám?

Krasznahorkai László

BOLYONGÁS ÁLLVA

Kicsiny Balázshoz a Velencei Biennálén bemutatott anyagáért

El kell innen menni, mert ez nem az a hely, ahol lenni lehet, és ahol maradni érde-
mes, mert ez az a hely, ahonnan elviselhetetlen, kibíráhatatlan, hideg, szomorú, kiet-
len és halálos súlya miatt menekülni kell, fogni a bőröndöt, mindenekelőtt a bőrön-
döt, két bőrönd éppen elég, abba berakni mindent, és rákattintani a zárat, hogy az-
tán rohanás a suszterekhez, és talpalás és talpalás és megint csak talpalás, mert bakancs-
csok kellene, egy pár bakancs, ez mindenképpen, egy jóféle bakancs és két bőrönd
elég, azzal már nekivághatunk, amennyiben tudjuk – mert ez az első –, hogy pontos-
san hol az a hely, ahol éppen vagyunk, kell tehát egy képesség, egy egészen gyakorla-
tias tudás ahhoz, és nem valami irányzó érzelem vagy egy amolyan szív mélyén rejteke-
ző ködös izé, hogy meghatározzuk, hol vagyunk éppen, amihez képest majd kiválaszt-
juk a helyes irányt, egy érzék, mintha a kezünkbe foghatnánk egy-egy különleges
elgazítókészüléket, amellyel megmondhatjuk, hogy akkor tehát itt és itt volnánk a
térben, történetesen egy különlegesen elviselhetetlen, kibíráhatatlan, hideg, szomorú,
kietlen és halálos metszéspontban, ahonnan menni kell, mert ez nem az a hely, ahol
lenni tudni és maradni tudni képes az ember, az ember ezen a mocsaras, aggasztóan sötét
pontján a térnek egyáltalán nem képes semmire azon kívül, hogy kimondja, menni,
és menni azonnal, gondolkodás nélkül nekivágni, és nem nézni vissza, csak előreszege-
zett tekintettel követni a korábban megszabott irányt, a helyes irányt természetesen,
amelyet kivetni korántsem tűnik olyan gyötrelmes nehéznek, kivéve, ha kiderül, hogy
ez a gyakorlatias tudás, ez a különleges érzék, amint sikerült azonosítani a tér ama szo-
morútól a halálosig terjedő pontjának koordinátáit, egyszeriben csak azt mondja, „ren-
des esetben” úgy megy ez, hogy megmondjuk, egy ilyen különlegesen nehéz helyzet-
nél, mint a miénk, innen vagy erre, vagy arra kell menni, azaz vagy ez, vagy az ellen-
kezője a jó irány, csakhogy vannak esetek, az úgynevezett „nem rendes esetek”, ami-
kor ez az érzék, ez a joggal magasra értékelt gyakorlatias tudás kijelenti, hogy az irány,
amit kiválasztottunk, jó, hogy akkor tessék, ez lesz az, erre, ni, ez a jó – ám jó az ellen-
kezője is, jelenti ki ugyanez az érzék, na, és akkor áll be a bolyongás állva, mert ott van
ez az ember, két súlyos bőrönddel a kézben s egy pár kitűnően megtalpalt bakancs-
ban, és mehetne jobbra is, és nem tévedne ebben, de mehetne balra is, és abban sem
tévedne semmiképp, amikor tehát mind a két, egymással azonban homlokegyenest el-
lenkező irányt jónak, éspedig úgy ítéli jónak ez az érzék bennünk, hogy erre minden
oka megvan, hiszen legalábbis ez a két, egymásnak tehát homlokegyenest ellentmon-
dó irány megadása ama gyakorlatias érzéken belül a vágy szerint megítélt szerkezet-
ben zajlik le már, vagyis a „menj jobbra” éppannyit ér, mint a „menj balra”, mivel mind
a két irány a vágyaink szerint legtávolabbi, innen a legmesszibbre vezető tájra mutat,
a megadott irányban elérendő pontot ugyanis már korántsem ez a gyakorlatias tudás,
érezék, képesség, hanem egyes-egyedül a vágy határozza meg, az a sóvárgás, hogy ne
egyszerűen csak a legnagyobb messzeségbe kerüljön pillanatnyi helyzetétől, hanem

egszersmind a legígéretesebb helyre is az ember, ahol megnyugodhat, mert hisz erről van szó, a megnyugvásról, ezt keresi ez az ember abban a vágyott távolban, megnyugvást valami kimondhatatlanul nyomasztó, fájdalmas, örült nyugtalanságra, mely mindannyiszor elfogja, ha pillanatnyi helyzetére gondol, a kiindulópontra, arra a végtelenül idegen földre, ahol most van, és ahonnan mennie kell, mert elviselhetetlen és kibírhatatlan és hideg és szomorú és kietlen és halálos itt minden, de ahonnan az első pillanattól a megdöbbenésig mozdulni sem bír, mikor rájön, és tényleg megdöbben, hogy lényege szerint gúzsba van kötve, és pedig a miatt a különben hibátlanul működő gyakorlatias érzéke miatt van gúzsba kötve, mely egyidejűleg mutat két ellentétes irányba, hogy hát induljon csak el, jól teszi, csak hát hogy is lehetne egyszerre két, egymással ellentétes irányba elindulni, ez a kérdés, és ez is marad, itt áll, mintha idehorgonyozták volna, akár egy rozott hajót, áll görnyedten a súlyos bőröndök terhe alatt, áll, nem mozdul, s így, állva, mozdulatlan indul aztán neki a vakvilágnak egy már mindegy, miféle irányba, s egy tapodtat sem moccan, mikor már messze jár, s megkezdődik bolyongása a vakvilágban, mert míg valójában mozdulatlan, görnyedt alakja szinte szoborként vésődik bele az odahagyhatatlanba, lényege szerint azonban feltűnik minden úton: látják éjszaka és nappal, tudnak róla Amerikában, és tudnak róla Ázsiában, ismerik Európában, és ismerik Afrikában, járja a hegyeket, és járja a folyó völgyeket, megy és megy, és nem hagyja abba ezt a vándorlást egyetlen éjszakára sem, csak egy-egy órát pihen, de akkor is úgy alszik, mint az állat, és úgy alszik, mint egy katoná, és nem kérdez semmit, és nem néz hosszan senki után, tudakolják tőle, de hát mit csinálsz, te bolond ember, hova mész ilyen megszállott tekintettel, ülj le, és pihenj meg, csukd be a szemedet, és maradj itt éjszakára, de ez az ember nem ül le, és nem pihen meg, nem csukja be a szemét, mert nem marad ott éjszakára, mert nem marad sokáig sehol, mert azt mondja, ha mond valamit egyáltalán, hogy neki mindig mennie kell, és jól látszik rajta, hogy hiába is kérdeznék, azt, hogy hova ilyen erőltetett menetben, azt senkinek nem árulná el, mert maga sem tudná már, amit korábban talán tudott, amikor állva maradván itt a két súlyos bőrönddel a kézben: nekivágott a vakvilágnak, nekivágott, de útja, az nem volt voltaképp, így aztán útközben sem lehetett, olyannak látszott inkább, mint egy szárnalmas kísértet, akitől senki nem fél, nem ijesztgették vele a gyerekeket, és nem mormolták a nevét a templomokban, hogy kerülje el a várost, ha megjelent itt és ott, csak legyintettek, hogy már megint itt van, mert újra és újra feltűnt Amerikában és Ázsiában, újra meg újra megjelent Európában és Afrikában, s kezdett az a benyomás kialakulni róla, hogy valójában körbejár, körbe a világon, mint egy óramutató, s ha kezdetben volt is erre-arra jelenlétének valami érdekessége, ahogy még egy szárnalmas kísértetnek is van, mikor már másodszorra vagy harmadszorra vagy negyedszerre jött, csak legyintettek, és őszintén nem érdekeltek senkit, úgyhogy kezdett fogyni az alkalom, amikor kérdezni próbálgatták, vagy hellyel kínálták, kezdtek egyre ritkábban valami ételt tenni elé, mint ahogy az idők előrehaladtával már nem is fogadták be szívesen a házba, mert ki tudja, jegyezték meg egymás között, mi ez az egész, noha nyilvánvaló volt, hogy csupán csak megunták, és pedig végérvényesen, mivel ő egy óramutatóval ellentétben nem mutatott semmit, nem jelentett semmit, és ami a leginkább zavarta a világot, persze, ha zavarta ezt a világot valami egyáltalán, akkor az első- és utolsósorban az volt, hogy ez az ember nem ért semmit, csak ment, és nem volt értéke a világon semmi, így történt, hogy eljött az idő, amikor már úgy közlekedett ebben a világban, hogy a szó szoros értelemben észre sem vették, el-

túnt, elpárolgott az anyaga szinte, a világ számára semmivé lett, azaz elfelejtették, ami természetesen nem azt jelentette, hogy a valóságból is hiányozni kezdett volna, mert nagyon is ott maradt ő, ahogy ment, fáradhatatlanul, Amerika és Ázsia, Afrika és Európa között, csak mintegy megszakadt a kapcsolat a világ és öközött, s ekképpen elfelejtvén: láthatatlanná lett, s ezzel maradt végképpen egymagára, s ekkor kezdődött, hogy bolyongásának egyes állomásain kezdett felfigyelni rá, hogy vannak hozzá szakasztottan hasonló figurák is a történetben, időnként szakasztott olyanokkal került ugyanis szembe, akik szakasztott olyanok voltak, mint ő, akár ha tükörbe nézett volna, először meghökkent, és gyorsan elhagyta a várost vagy a vidéket, de aztán időnként már ott felejtette a pillantását ezeken a furcsa alakokon, kezdte vizsgálgatni őket, kereste a különbséget a saját fizimiskája és az övék között, de ahogy telt az idő, s egyre több és több efféle szakasztott bolyongóval hozta össze a sors, úgy lett egyre világosabb, hogy a bőröndök is ugyanúgy, a górnycsapatok is ugyanúgy, az egész, ahogy tartotta magát a súly alatt, és ahogy vánszorgott előre egy-egy úton, minden hasonlított, azaz nem pusztán hasonlított, hanem tényleg szakasztott ugyanolyan volt, még a bakancs is, a mesteri talpalással, azt is megfigyelte, amikor betért egyszer valami tágasabb csarnokba, hogy vizet igyon, a talpalás is éppannyira mesteri, és szinte meghűlt az ereiben a vér, mert látta, hogy az egész csarnok tele van pontosan olyan emberekkel, mint amilyen ő, ivott gyorsan, és sietve elhagyta azt a várost és azt a tájat, s attól kezdve a lábát se tette be oda, ahol feltételezte vagy megérezte, hogy efféle bolyongókkal találkozhat, kerülte tehát ekkortól kezdve őket, így maradt végérvényesen egyedül, s veszítette el vándorlása a maga megszállott véletlenszerűségét, de ment tovább, fáradhatatlanul, s jött el egy egészen új korszaka e vándorlásnak, mert biztos volt benne, hogy csak e döntését követően, hogy egy labirintusba kényszerítve magát, kerülte, amint lehetett, a hozzá szakasztott hasonlókat, hogy tehát csak ettől fogva kezdődtek az álmok, tudniillik teljesen esetleges helyszíneken és teljesen esetleges órákban aludt, röviden és felületesen, s e rövid és felületes alvások valamelyik ritka periódusában, ahogy addig soha, elkezdett álmodni, mégpedig mindig hajszálpontosan ugyanazt az álmot, egy álmot arról, hogy vándorlásának a végéhez ér, és valamiféle hatalmas órát vagy kereket vagy forgó műhelyt lát maga előtt, ezt ébredés után soha nem tudta biztonsággal azonosítani, mindenesetre valami ilyesféléhez ér, vagy ezeknek valamiféle együtteséhez, belép ebbe az órába vagy kerékbe vagy műhelybe, megáll a közepén, s abban a kimondhatatlan fáradságban, amelyben addig az életét töltötte, a földre hanyatlik, mintha meglőtték volna, ledől, mint egy magába hanyatló torony, az oldalára esve lefekszik, hogy aludjon végre, mint egy végsőkéig elcsigázott állat, és ez az álom rendre megismétlődött, akárhányszor hajtotta le a fejét valami zugban, vagy kapott valami priccset, folyton hajszálpontosan ugyanezt az álmot látta újra, pedig látnia egészen mást kellett volna, ha felemeli a tekintetét, ha évszázadosnak tetsző vándorlásai alatt örökös lehorgasztott fejét egyszer felveti, mert akkor azt kellett volna látnia, hogy még mindig ott áll, két bőrönd van a kezében, a lábán mesterien talpalt bakancs, és úgy oda van horgonyozva ahhoz a talpalatnyi földhöz, amin áll, hogy még reménye sincs arra, hogy valaha is elmozdulhat onnan, mert ott kell állnia az idők végezetéig, egyszerre két jó irányban gúzsba kötve, az idők végezetéig ott kell állnia, mert az a pont az otthona, pont oda született, és ott is kell egyszer majd meghalnia, otthon, mely hideg és szomorú.

Horváth Elemér

KIEGYEZÉS

aki nincs ellenünk az velünk van
örült az új rend a kádári tettnek
fecerunt magnum áldomás az üres
kondér fülei még ma is csepegnek

fél évszázadig folyt a dáridó
útlevel gallus kölni és konyak
végül a legkonokabb welszi bárdok is
benyújtották számlájukat

megalkudni a lehetővel
a kiegyezés már-már időtlen
boldog volt aki mehetett
kiskabátban és félcipőben

HONFOGLALÁS

az ifjúság elhagyja az országot
genfben mérnök vagy londonban tanár
s ha évente nyaralni hazajár
nem bánja már hogy lakóhelyet váltott
nincsenek már tiltott disszidálások
mindenfelé nyitott a láthatár
kihúlt síroknak fordítanak hátat
a távozók s honfoglaló románnak
a mutatók változatlanul járnak
örök idő szerint amíg megáll
a rejtelmes rugó amitől a halál
új életbe átjáróház csak
az utolsó nagy apokrif madárhad
elzengte végső búcsukórusát
az ifjúság elhagyja az országot
tél van és csend és hó hallucinálok

EGYENES ÚT

nem szórt szét bennünket összekötött
s erősebben mint hazai bilincs
bölcső himnusz szózat vér sírhalom
tehetne volna vénülő barátaim
kik éltek még londonban párisban vagy szegeden
menjünk tovább ahogy fiatalon
s ahogy talán egy nagy marokszedő
tette velünk kalász kéve kepe
menjünk tovább jóllehet késő már
fáradt a test s a gyöngé lélek is
meg-megborzong végtelen ég alatt
együtt egyedül változatlanul
ahová indultunk túl minden nyugati
csillag fürdőjén amíg meghalok

Bódis Kriszta

ARTISTA (I)

- „– Mit csinálsz?
– Próbálok repülni.
– Szerinted az emberek tudnak repülni?
– Az emberek nem. De én igen.”

*

Ha valaki kamaszkorában kerül be, az rosszabb, mintha kiskorában, pár hónaposan mondjuk.

Mert szerintem akkor már tudja, tizenhárom évesen már fel tudja fogni, hogy hogyan kerül, hogy mi történik vele. Amíg kicsi, addig annyira nem.

Ha az ember kicsi, abban az a rossz, hogy a nagyobbak bántják. Itt az Átmenetiben az óvodások a másik szárnyban vannak. Ebben meg a nagyobbak. Lányok, fiúk vegyesen. Ha valaki azt akarja, hogy békén hagyják, átmegy a kicsikhez. Mert a nevelőhöz hiába megy, az nem csinál semmit.

Engem a tanárok miatt hoztak be. Tizennégy voltam, hogy állítólag nem jártam be az iskolába, csavarogtam meg ilyenek. És hogy akkor a szülő ezek szerint nem alkalmas arra, hogy neveljen.

Amikor behoztak, nagyon rossz volt. A bezártság. Mindenhol rács. A hátamon felállt a szőr.

Persze velem is próbálkoztak. De én úgy voltam vele, van, akivel lehet beszélni, és van, akivel meg nem is érdemes.

A fiúk meg a lányok így külön vannak. Úgy értem, hogy nem nagyon vegyülünk, ilyen, hogy beszélgetnénk, azt nem.

Tudja, megvannak a törvények. Például mondok egyet. A drog. Arról, hogy ki hogyan szerzi, és hogy juttatja be, arról nem beszélünk. Egymás közt sem. Senkinek. Az nem téma. Hamarabb téma, hogy a Laci meg... már bocsánat, a Rozikával a zuhanyzóba', vagy mit tudom én, hogy ki kivel és mikor, mint arról beszéljünk, hogy a drog. Az nem téma.

Olyan, hogy roma vagy? Az itt nem téma. Nem érdekes, hogy roma vagy vagy magyar. Itt a bőrszín nem számít. Lehet veled beszélni vagy nem. Ez a lényeg. Az, hogy te egy roma csávó vagy, paraszt vagy, egy magyar gyerek vagy, az itt nem érdekel senkit, de senkit.

Az a különbség, hogy a romák keményebbek, a magyarok meg nem annyira. Talán csak ennyi a különbség.

Mondjuk, itt van a Feri. Hiába magyar, mégis figyelnek rá, úgyhogy az itt nem számít, hogy neked az anyád magyar, az apád meg cigány vagy mindkettő. Az itt szerencsére senkit nem érdekel.

Szerintem akkor már jobb itt, mint egy másik otthonban például. De ez az Átmeneti. A nevében is benne van. Ideiglenes.

Én szeretnék itt maradni, de ez majdnem lehetetlen. Ha eldöntik, hogy hova tesznek, menned kell.

Jó, de ez maradjon köztünk, oké? Szóval, ami a tetőtérben van. Az egy lehetőség lenne. Hogy ott a Gyulabá csapata. Az más. Én irigylem őket. Mert azok maradhatnak. De kivételes. Az kizárólag az igazgató úr ügye. Ha lenne megüresedés, akkor se. Sajnos nekem a rossz tanulmányi eredményem miatt, meg a drog miatt is, nem volna esélyem. Mondta is nekem a Gyulabá:

– Tedd a szívedre a kezed, Janókám.

Hát értek én a szóból. Úgyhogy biztos, továbbkerülök.

Mondjuk, én is már lassan három éve vagyok itt. Igen. Ideiglenesen. De közben egyszer elvittek javítóba vidékre. Az nagyon rossz volt. A nevelők nemegyszer megverték a gyerekeket, engem nem annyira, mert én azért keményebb gyerek vagyok. A kicsiket rendszeresen verték. Vizes törülköző, rugdosás meg minden. Volt egy pedofil paraszt is, de szerencsére arról kiderült. Egy gyereket kórházba vittek miatta, és akkor kiderült. Ott csak fiúk voltunk. Be voltunk zárva rendesen. Mint a börtönben. Nem lehetett kimenni, megvonták a zsebpénzedet, ha akarták, mert úgy látták, hogy mondjuk leromlott a tanulmányi eredményed. Nem voltak saját ruháink. Egy héten egyszer osztottak tisztát, mindig szakadtak voltunk. Hát én ott így rendesen kiakadtam. Volt egy kisebb balhém. Megszöktem. Végül megint visszahoztak ide az Átmenetibe, hogy akkor majd elkerülök máshova.

Akkor is úgy volt, hogy reggel fölkeltenek, és akkor mondják meg, hogy most átvisznek. Az ember az utolsó pillanatban tudja meg, hogy hova.

Mondjuk, itt is úgy van, mint a többi helyen, hogy az ember nem hagyja a szekrényében a holmiját. Már azt a keveset, amit szerez. Ellopják. Magadon tartod a legjobb cuccaidat és kész.

Jó, vannak itt programok, most próbálkoznak ezzel. Nem tudom, meddig fog tartani. Lehet, hogy az egész, hogy most jobban idefigyelnek ránk, a Pinkler miatt van, mert akkor a tévék is meg mindenki itt volt. Nagyon rászálltak a Gelencsérre, az igazgatóra.

Maga is akkor volt itt abból a hivatalból vizsgálódni. De ha a Gelencsér nincs, akkor szerintem maguk hiába vizsgáldtak volna, hogy milyen rossz az intézetiseknek. Hogy nincsenek meg a jogaik. Igaz? Mert az érdekelte magukat, hogy betartják-e a jogainkat... Most egy évre rá megnézik megint, változott-e valami.

Na, tudom én. Én ám mindenre emlékszek. Szerintem pont egy éve volt. Igaz? Na, mondom, hogy nekem nagyon jó az emlékezőtehetségem. A Pinkler már egy hónapja csavargott akkor. A Jocóékkal meg a cigányokkal, gondolom én. De csak következtek. És a Tomkrúz hozta vissza...

Láttuk magát is. Mondom a srácoknak:

– Megint itt az a jó gádzsi!

Remélem, most nem sértettem meg ezzel.

Amikor a Tomkrúz hozta vissza a Pinklert személyesen. Az nagy volt. De hiába.

Azt mondják, maga beszélt vele utoljára, és a Pinkler még azt nap lelépett megint.

És utána volt a balhé.

Hát személy szerint nekem nem lett jobb semmi azóta. Nekem a Pinkler amúgy is nagy haverom volt, kimondom. Én nem tudok felejteni.

A relaxáció, ami jó. Mert tényleg nekem élmény volt. Olyan volt, mintha, hogy is mondjam... Mintha szabad lennél. Behunyod a szemed, és olyan nyugodt meg jó minden. A drog, az más. Az felpörget.

A kicsiknek, azt hiszem, ilyen bábozás van. De hogy ez meddig tart? Egyetemisták csinálják. Különösebben nem beszélgetünk velük. Idejönnek, és csinálják ezeket az úgymond foglalkozásokat. De az az igazság, hogy én nem sokat voltam, mert kint voltam. Engedéllyel meg anélkül is.

A Pinkler olyan volt, hogy bejött, kaja, tiszta ruha, azt húzott el. A nevelők már nem tudtak mit kezdeni vele, beletörődtek. Mondjuk, vele szerintem nem is lehetett semmit csinálni. Előtte nem volt csukott ajtó meg rács. Én láttam. De a Sodrásból, a leánynevelőből is tudom, felmászott ő a sima falon. Nem hazudok. De nem nagyon volt itt senkivel jóba, mondom, jött-ment. Nem lehetett bezárni.

A Gelencsért is azzal akasztotta ki, hogy behozza a drogot, meg hogy rossz hatással van a többiekre. A nevelők szerintem kiütést kaptak tőle. Inkább maradjon kint, legyen szökésben, szerintem ez volt hallgatolagosan.

Igen, megszületett a lányom. Öt hónapos. Hát nem jó, mert én akkor sem éreztem magam érettnek erre, mondtam is magának, hogy még én is gyerek vagyok. De a lány, a barátnőm azt mondta, hogy megtartja, és ő fel tudja nevelni. Nem szóltam semmit. Ebbe én nem szólhatok bele. Ritkán látom őket, mert itt az ember be van zárva. Inkább tőle kellene megkérdeznie, hogy hogyan tudott beleszeretni tizennyolc létére egy tizenkét éves fiúba. Annyi voltam, amikor megismerkedtünk, és nagyon nagy a szerelem, ötödik éve. Máig elválaszthatatlanok vagyunk, de hogy van ez, azt ne kérdezze, mert azt én sem értem. Én megkérdeztem tőle egyszer, hogy hogyan tudott belém szeretni. Azt válaszolta, hogy ő sem tudja.

Visszatérve a Pinklerre, mert szerintem magát még mindig ő érdekli, mert maga szerintem nem tudja feldolgozni, de inkább nem mondok semmit. Akkor keveset beszélgettünk magával, pedig én szeretek beszélgetni.

Ami Pinklerrel történt, az nekem is sok volt. A haverom volt, hiába, hogy csaj. Én múltam tizenhat, ő múlt tizenhárom. De nem számított.

Miért, ha nem történik ez veled, mi lett volna? Kérdezem magától.

De nincsen garancia szerintem arra, hogy ez ne forduljon elő mással is. Nem egy gyereket ismerek. Nem tudnak veled mit kezdeni, ahogy velem se.

Jó, itt van most ez a relaxáció. Meddig? Aztán elmennek az egyetemisták, vagy engem visznek máshova, ahol még ennyi sincs. Maga tudja. Végigjárta az intézeteket, azt mondta. Gondolja, hogy egy év óta változott valami? Hát ne gondolja.

Mondom, ami itt van, az kizárólag a Gelencsérnek köszönhető. Szerintem. Ezek az egyetemisták csinálnak egy ilyen filmet is. Majd nézze meg, mert abba benne vagyok. Énekelek benne.

Volt egy ilyen körkérdés, hogy ki mire vágyik karácsonyra. Senki nem akart semmit. Ilyet, hogy magnó vagy ruha? Csak azt, hogy hazamehessen a családjához. Sírtak. Én is sírtam, nem tudott érdekelni, hogy vesz a kamera. Hát ilyenek vagyunk. Mind a családjához akar menni.

Az újak szerintem nem nagyon hallottak a Pinklerről. Az az egy hét, amíg nem lehetett tudni semmit az állapotról, na, az mindenkit kikészített. A Sodrásban a barátnői hallgatást fogadtak. De én nem csodálkozok, hogy a nevelők se beszélnek róla. Ugye, jobb azt elfelejteni. A Mariann egy ideig, mikor kiszökött, kiment még az oszlophoz. Aztán most már a Mariannt is meg lehet nézni...

És akkor most maga egy év után mit akar ezzel? Arra meg úgyse tudja meg soha a választ, hogy ki a felelős.

Hogy összetett dolog? Lehet, hogy ez a maga baja. Szerintem az élet fekete-fehér.

Oktogon

Leugrott. Körül se nézett, egyenesen előreindult a téglakerítés mellett. Ahogy a sarkon befordult, egy férfi mellkasának ütközött. Nem emelte föl a fejét, hátralépett, hogy futásnak eredjen. A férfi elkapta a csuklóját, és bilincset kattintott rá.

– Kurva élet! – rántott egyet a kezén. – Dénesbá?

– Pinkler.

Dénesbá hangjában nem volt csodálkozás, csak rendreutasítás. Mégsem indultak vissza az Átmeneti bejárata felé. Dénesbá vonszolni kezdte Pinklert. Pinkler húzatta magát, nem érdekelte, hogy az emberek megbámulják. Dénesbát sem érdekelte. Legálább egy órát gyalogoltak szó nélkül, mire az Oktogonhoz értek. Dénesbá az Ady-szobor előtti kőpadnál állt meg.

– Ha én ide leülök, érzem Adyt mögöttem.

És Dénesbá tényleg leült, maga mellé húzva Pinklert, aki nem érezte Adyt, pedig Ady ott volt mögötte is. Azt, hogy Dénesbá mit érzett, azt mindig lehetett tudni, mert elmondta:

– Nem fogod elhinni! A főúton forgalom, nyüzsi, zaj, nekem, itt belül csend van.

Mutató- és középső ujjával megérintett egy batikolt csigát a szíve magasságában.

A város sistergett a hőségben.

– Én tudok itt ülni egy-két órát, mintha kint ülnék a temetőbe.

Dénesbá átnézett a fel-alá és keresztbe-kasul szaladgáló embereken, a megtorpanó és meglóduló járművek villogó testén.

A túloldalon Pinkler észrevette a barna pólós fiút. Dénesbá rezzenéstelenül bámult előre, de aztán mintha ő is az út másik oldalán sietőt figyelte volna. A napszemüveget a hosszúnadrágban, a derekára csavart pulóverrel.

A Janó haverja volt. A legmelegebb nyárban is pulóverben, hosszúnadrágban vagy dzsekiben és melegítőben.

Pinkler mostanában gyanakodott, hogy átveri őket. De nem akart szólni. Csak akkor jegyezte meg ő is a Janónak, amikor már a Janó is gyanakodott, hogy a haverja nem méri ki rendesen az adagot.

A Janó haverja eltűnt szem elől. Dénesbá éppen ott folytatta, hogy: – a temetőbe, ha egyáltalán csend van a mai világba egy temetőbe, ki tudja... – mikor a Janó haverja hirtelen közvetlenül előttük termett.

Dénesbá átadta a pénzt, elvette a csomagocskát, és megismételte, hogy „ki tudja”, de rá se nézett a Janó haverjára, átnézett a barna pólóján, át az egészségtelen színű bőrén, a nyeszlett bordáin, át a fiúökölnyi szíven, bár ott mintha kicsit tovább időzött volna, mintha magával sodorta volna a pulzáló áramlás. Dénesbá nézését a Janó haverjának fáradt vére sodorta a mérgezett szerveken át.

A Janó haverja továbbállt. Dénesbá nagyot, szomorút sóhajtott.

Most már kristálytisztán érzékelhetővé vált újra minden, minden, amit a Janó haverja néhány pillanatig kitakart: „a forgalom, a nyüzsi, a zaj”.

*

Nekem ez még mindig fáj.

Ez nem olyan, hogy az ember fogja magát, és elfelejti.

Ezt pszichológiailag az ember lelkének fel kell tudnia dolgozni.

Kértem az engedélyeket, jártam a pályázatokkal az önkormányzathoz, de el lettem utasítva. Hogy a munkanélküliségem lenne az oka, de kérdem én. Keresek, járok, de nem kapok.

Mert a régi rendszerbe azért ez nagyon másképpen volt. Mert lehet, hogy rossz volt egy ideig, de később én nem emlékszek. Pedig nekem volna is okom haragudni, mert nem fejezhettem be a gimnáziumot a ruszók miatt. Részt vettem az eseményekben, mint diák. De azt akkor is alá kell írni, hogy munkája volt az embernek minden körülmények között, és ha nem, elvitték, jól hallgasson ide, mert maga még fiatal, elvitték köz-ve-szé-lyes, érti? Közveszélyes munkakerülésért, és becsukták, kérem szépen! Otton nem volt apelláta!

Aztán nekem derékba lett törve az életem. Hogy nem mehettem tovább.

De én, kérem, kitanultam a kőművesszakmát, egy. Kettő, az épületszobrászatot. Mert engem a történelem az nagyon érdekelt mindig. Most hallgasson ide egy picit. A mi brigádunk csinálta az Esterházyk, Festetichek meg a Károlyiak palotáján is a címet meg mindent. Az embernek ehhez a hieraglikához is érteni kellett ám! Én tisztában vagyok velem a restaurációval. Úgy állítottuk helyre, eredeti formájába, ahogy volt.

És akkor azt mondja nekem a hivatal, hogy nem vehetem ki, mert nincs fürdőszoba, a gyereket. Mert mind a mai napig... ne haragudjon...

Kér? Higgycs el, soha nem ittam egy kortyot se azelőtt... Én megrögzött antialkoholista voltam, ezt megmondhatja bárki. De azóta... nem megy másképp...

Most már mindegy... Hát sír az ember... Mit tehet? Sír.

Megbeszéltük, ekkor jössz haza, és akkor jött haza. Csak a haveri kör. Az volt rá nagyon rossz hatással.

Végül meg jöttek, hogy nincs fürdőszoba, hogy akkor vissza. De jól hallgasson meg. Én tudom. Az anyja keze volt a dologban. Az nem bírta elviselni, hogy nálam van a gyerek. Aztán már ki se vehettem, mert a lakásmaffia áldozata vagyok, jól nézzen meg,

hölgyem, élő példa, mert a belügyminisztérium mit tesz? Semmit nem tesz! Itten vagyunk az utcán, a híd alatt, mert szó szerint. Ezek itt mellettem abba a lyukba laknak, hölgyem, nem hazudok. Egy lyukba. Ez itten, ez az ember valamikor nagy ember volt, tanult ember, úgy higgye el nekem, ahogy mondom, ez a piros inges. És most nézzen rá. Mert innen nincs visszaút. Ezt én mondom magának, mert hajléktalannak lenni, az bélyeg az emberek szemébe, és hiába a szakmám meg a műveltségem. Hogy menjek innen bárhova is? De mit csinál az a minisztérium? Megmondom én magának, hogy hol van a kutya elásva. Mert a fejétől bűzlik ám a hal. Hát egy nő a belügyminiszter! Egy nő! Megáll az eszem! Én nem politizálok, kérem szépen, de egy nő a belügyminiszter? Hát azt is jól meg kellene... már megbocsásson, mer az ilyenek az hiányzik... hogy jól megrakják!

Az anyja meg hitegette, hogy kiveszi, meg hogy csak ideiglenesen adja be. Először betette, mikor elváltunk. Mert megcsalt, megmondom én kereken, mert nem szégyen az. Neki szégyen, nem nekem. Hiába tagadta. Aztán nyolc-, tízévesen, és akkor már csak napokra vette ki, mert nem igaz az, hogy nem bírt vele, mert nem. Csak hát az anyjának mindig fontosabb volt. Hogy annak számolatlanul ki-be a férfiak az ágyából. De az nem lett megköszönve, hogy én vakartam ki a szarból, hölgyem, mert hova ment volna, amikor kiengedték? Intézetis volt. Az intézetis az intézetis, érti, hogy mit mondok. Az nem tudja, nem tanulja meg értékelni, hogy mi a szeretet, mert ő sem kapott. Én mindent, de mindent a lábai elé. Güriztem. Látja? Hiába!

Sose felejttem el, amikor megszületett a gyerek, és mondják, Pinkler úr, egészséges, mit tudom én, hány kiló. Megyek be, és a doktornőnek mondja az én drágalátos feleségem, sose felejttem el, mert a szívem... bocsásson meg... mert a szívem kifacsarodik...

Tartja ott a kicsit... és mondja a doktornőnek:

– Most mit csináljak vele?

Erre a doktornő:

– Hát szeresse.

Mert hát az az alap, ezt egy olyan, mint én vagy mint maga, az tudja. Mit kellene még különösebben csinálni. Erre ő meg... ne haragudjon, hölgyem, mindjárt elmúlik...

Erre ő: – Meg tetszik mutatni, hogy azt hogy kell?

Hát most mondja meg. Árva lány volt ez, nem tudta ez, hogy mi a szeretet, nem jött ez neki az ösztöneiből. Mondja meg! De őszintén! Így van, ugye. És akkor én még sajnáltam is, mert akkor én még arról nem akartam tudomást se venni, hogy az én feleségem egy kurva, hölgyem.

És amikor egy éve az eset a gyerekekkel megtörtént, hát a feleségem virágos szoknyában... mert az én kis feleségem soha, de soha nem tudott sírni!

Ne haragudjon, elhasználok itten a zsebkendőit... na, várjon, van itt nekem ez a táska. Öreg szaki vagyok én. E nélkül a táska nélkül már nem is érzem embernek magam. Na, ebbe van valami, én ezt odaadom magának, mert én ezt már meg se tudom nézni, ilyen kis kazettát meg be se lehetne tenni a videóba, ha volna, se tudnám. De én ezt magának adom, mert... ez az... ez az... hát az egyetlen róla...

Nézze, igen itt, ez a... fénykép. De ezt nem adom, ez nekem itt van mindig, látja?

Na, ezen a kazettán, úgy tudom, ő van. Az intézetbe adták a holmijával együtt. De nekem nem vesz rá az ideg, hogy megnézzem, ha meg tudnám se, inkább magának adom....

Nekem már mindegy. Nekem az életem nemegyszer derékba lett szelve, hölgyem, sajnós.

Rejtély

Hűvös volt. Pinkler hátára dermedt az átizzadt ing. A cicakosár előtt guggoltak. A kosárban hat egyforma porszürke kismacska bukdácsolt, fészkelődött.

Pinkler úgy tett, mintha érdekelnék a macskák. Először érzett is valami szempárásító kíváncsiságfélét a rózsaszín orrok, a hunyorgó szemecskék, a lüktető, pelyhes hasikák láttán, aztán semmit. Elképzelte, hogy Berti, de még a Mariann is, hogy odalennének...

– A macska titok és rejtély. Egy misztikus állat. Megfigyeltem – mondta Dénesbá.

Pinkler megemelte a Dénesbához bilincselte karját. Dénesbá Pinklerre vigyorgott. Lekattintotta a bilincset, felpattant, és teátrálisan körbemutatott:

– Hát itt élek. Valamikor ez volt a műtermem.

Pinkler ahelyett, hogy körbenézett volna, visszaguggolt. Dénesbá megsértődött. Az ajtó felől nyávogva beszaladt az anyamacska.

– Nahát, itt van az anya! – kiáltott fel Dénesbá.

Az anyamacska befeküdt a kosárba, és a mancsával átölelte a kicsinyeit. Emberi mozdulat volt, és Pinkler megdöbben egy pillanatra. De Dénesbá mellett nem volt idő sem hosszabb ideig megdöbbenni, sem gondolkodni, de előre látni vagy tervezni sem. Dénesbá egész lényével a szobára, a macskákra és Pinklerre telepedett. Most visszaguggolt.

– Rendkívül jó anya – állapította meg. De közben nem a macskákra figyelt, végignézett magán. Kicsit elégedetlen volt az edzőcipőjéhez választott zokni árnyalatával. Tekintete kedvtelve időzött el azonban izmos vádliján, a dús szőke szőrön, ahogy kiemeli a barnaságát. Karját keresztben nyugtatta a térdén, jobb hüvelyk- és mutatóujja épp hogy csak érintette ezüst karkötőit. Nyakában lélegzete ritmusára himbálózott a mandalamedál, a grizzlyfog, a plexikereszt. Ujjbeggyel kicsit megfésülgette a térd fölött levágott farmersort rojtjait, végül felállt, és megrázogatta a lábát, mint edzés után a sportolók. Pinkler fölött kukucskált vissza, de Pinkler éppen fölállt, és feje búbja Dénesbá állán koccant. Dénesbá káromkodva ugrott hátra, de zavarba is jött azonnal. Pinkler megijedt, talán még a nyakát is behúzta, védekezésül maga elé emelte a kezét.

– Bocs – szabadkozott.

– Szerencsére jók a reflexeim – válaszolta Dénesbá idegesen. Aztán megbocsátóan legyintett.

A bejárati ajtó nyitva volt. A gang korlátjának árnyéka, csigavirágok a konyhakövön. Innen jött a fény. A két nagy ablakon át szinte semmi. Pinkler a szoba délnyugati falán gótikus ablakocskákat vett észre.

– Na, ezért is feljelentettek! – követte Dénesbá Pinkler tekintetét. – Merthogy nem nyithattam volna oda engedély nélkül. Saját kezűleg. Tudod, valahol nem tudják követni, ahogy én élek, hogy az ember mitől szellemiségi. Értelmiségi. Homoszapiensz. Hogy ír. Olvas. Beszélget. Dolgozik. Alkot. És nekem nem kenyerem a zavart életmód és ritmus. Hogy mondjuk, adódik egy nő. Kelletti magát. Azt kell mondanom neki, hogy nem. Sok ember erre valószínűleg nem képes, és ebből vannak a konfliktusok.

Dénesbá elgondolkodva Pinkler mellé lépett. Kicsit közelebb, mint ahogy szokás. Pinkler még mindig a délnyugati falat nézte. Hüvelykujját a farzsebébe biggyesztve, hanyag testtartásban állt.

Az ablakocskák köré meztelen nők voltak festve. Csábítóan vonaglottak, viszont az arcuk olyan volt, mint a Szűz Máriáé a szentképeken.

Dénesbá lazán átkarolta Pinkler vállát. Pinkler hamarosan kifordult Dénesbá karja alól, és elindult, mintha körül akarna nézni a lakásban.

A berendezés egy dupla vaságyból meg egy üveges, guberált szekrénykéből állt. A sarokban volt egy szivacs, bevetetlen ágyneművel. A lakás a kevés bútor ellenére mégis zsúfoltnak tűnt, és porosnak. Pinkler soha nem látott még ilyen érdekes lakást. A falak mentén változatos formájú, stílusú és ürtartalmú korszokban összetekert papírruhadak sorakoztak. Az északra nyíló ablak alatt tákolt asztal zsúfolásig ceruzákkal, szénkrétákkal, légpuskatöltény-dobozokkal, kapcsokkal, éekkel, rajz- és cipésszögekkel. Középen egy gazdagon díszített kereszt állt alpakkából, mellette ikonok házi antikolással. Voltak rózsaszín porcelán füstölőtartó elefántok és füstölők molyette nejlonokban. Zsákocskákban régen kiszikkadt agyagtörmelék, félkész figurácskák. Az asztal szélén víztartó edény, az elpárolgott víz helyén kivirágzott mohacsikkal. Az asztal mellett öszszekunorodott pausztekercek, az asztal körül kígyókarkötők, üveg- és fagyöngy láncok, elefánt-, majom-, rovar-, bogyó-, ásványmedálok, batikolt kendők, a széken egy krokodilos csésze „Szeretem a turistákat” felirattal. A csészében száradt maradék kávé: tört viasz alá erezett barna tinta. Az asztal fölötti polcon kisebb-nagyobb Buddha- és Siva-szobrok. Egy tollboára hasonlító zöldezüst karácsonyfafüzér ölelésében: beszáradt akril-, olaj- és temperatubusok. A falakon rámátlan festmények.

– Ez itt nem maga, Dénesbá? – állt meg az egyik előtt Pinkler, mert feszélyezte a csend, ahogy Dénesbá követi és nézi a szűrős, kék szemével.

– Télen... – Dénesbá a plafon felé emelte az arcát, mintha onnan hullana alá a múlt – éppen beteg voltam... tüdőgyulladás.

Dénesbá emlékei hópelyhekként szállingóztak a plafonról.

– Nehezen lábaltam kifelé. Nem szoktam önarcképet festeni. Nem foglalkoztat úgy a téma. Az ablakon szellőztettem, és az ablakom üvegében a kettős tükröződés egy pillanatra felkelte a figyelmemet. Volt egy ilyen vászon. Fölvázoltam. És el is készült aznap délután. Ez a kép.

Azzal Dénesbá megint átkarolta Pinkler vállát, és közelebb hajolt az önarcképéhez:

– Nem szoktam önarcképet... Azért hasznos volt. Az ember mindenből tanul. Technikailag.

Pinkler válla szinte elveszett Dénesbá karja alatt. Álltak így egy kicsit, Pinkler feszülten, égette Dénesbá érintése. De Dénesbá új pozíciót keresett. Pinkler nyakához hajolt, hogy a fejük egy magasságban legyen, és innen kilesve egy másik alkotására is felhívta a figyelmet:

– Annak a képnek ott eléggé misztikus a története. A valóságos története az, hogy volt egy korszakom, amikor foglalkoztató voltam a Lipóton.

– Engem is becsuktak egyszer... – szólalt meg Pinkler.

Dénesbá szája majdnem érintette a fülét.

– Tévedésből.

Dénesbá lehelete forró volt.

– Egy tanárom vitetett be, hogy nem lehet velem bírni. A pszichológus meg tökre kiakadt, hogy minek kellett szétgyógyaszerezni, mikor nem vagyok dilinyós, mire kiengettek.

Dénesbá hitetlenkedve csóválta a fejét. Pinkler közelebb lépett a képhez.

– Ez itt egy nő? – kérdezte, és egy vörös foltra mutatott.

– Minden képzőművészen, általában a művészen van valami örült. Örült gondolatok, de úgy egészséges módon...

Dénesbá megérintette a foltot.

– Találtam egy figurát bent. Hasonlított rám. Nagyon megragadott az élmény. Az ott bentlakók léte. Láttam komolyan, súlyosan leépuult embereket...

Dénesbá Pinkler arcát fürkészte.

– Nagyon megrázó. És az a hangulat. Persze hogy egy szobrászt vagy egy festőművészt fel tud kavarni rendesen. Egy jó téma, mondjuk így...

Dénesbá Pinkler állá alá nyúlt, és maga felé fordította a lány arcát.

– Dobjon már meg egy cigivel – mosolygott rá Pinkler.

Dénesbá lehántotta az aranycsíkot a fóliacsomagolásról, felnyitotta a dobozt, és az első szálat megfordította. Csak ezután vette elő azt a cigit, amit meg akart gyújtani.

Dénesbának benzines öngyújtója volt, a láng szélesen és illatosan csapott fel belőle. A meggyújtott szálat hüvelyk- és mutatóujja közé vette, és Pinkler szájába adta. Pinkler nagyot szívott a cigarettából.

Dénesbá is rágyújtott. A cigarettát tartó kezével ismét a festményre mutatott, a kék füst kérdőjelként kunkorodott a fölzít és elhamvadó dohány fölött.

– Kerestem valamit. Az a mozdulat, az a jellegzetes különböző testtartásuk, ahogy ezek a betegek mozdulnak, léteznek... – merengett Dénesbá a kép fölött. – Elkezdtem kimunkálni ezt a vázlatot. A portré bal oldala, ugye, nincs is kidolgozva. Ott az a homályos folt, amit mutattál. Csak annyit csináltam, hogy kicsit meghúztam a kontúrokat, odatettem a kis fényeket, és egyszerre elkezdett előjönni egy női portré. Mai napig titok és rejtély számomra, hogy ki lehet ez a nő!

*

Már ne haragudjon, hogy a szavába vágok, hölgyem, kisasszony, asszonyom vagy nem tudom, Judit? Akkor Judit. De nem véletlen, hogy az élettársam nem akar magával most, egy év után felhánytorgatni, ugye.

Egy évvel ezelőtt az is ki volt zárva, hogy én annak kitegyem, hogy amikor a sajtó kajtatott utána, mert az hajtóvadászat volt, hogy én annak az élettársamat kitegyem. Amikor még nem lehetett tudni, hogy megússza-e a hülyeségét a gyerek.

Judit. Judit? Igen, Judit.

Honnan is jött akkor most? Mert ez nem egészen világos, hogy milyen hivatal által...

Hát igen, ez már nem lenne a munkaköri kötelessége. Nagyon sajnálom. De az élettársamnak nincs mit mondania magának. Nézzen rá! Ezt nem lehet csak úgy feldolgozni. És ami azt illeti, ugye, ezt egy anyával nem lehet csinálni büntetlenül. Amit ezek ott az intézetbe, hogy akkor ki a felelős, mert kérdem én. Hol volt annak a gyerekeknek az apja? Mert hiába vagyok én itt, és teszek meg mindent már évek óta.

Mert azt senki se kérdezi. Hogy a gyereket is kivettük. De maga veszi a fáradságot, kérdezze csak meg nyugodtan, Juditka, az élettársam rá az élő példa, hogy nem bírunk vele. Ha bezárta az ember, képes volt az ablakon, pedig nem a földszinten lakunk, meg lehet kérdezni a szomszédokat, teljesen nyugodtan, hogy kimászott. De a sima falon is az a gyerek. Senki se tudja, hogyan! Mert se beszélni nem lehetett azzal, és én mondtam, drága Juditka. Szólíthatom így? Nem haragszik meg? De hiába mondom, mert máig mondom az élettársamnak, hogy ne hibáztassa magát. Mert ami történt, azt együtt hozták össze! Azzal a csavargó, alkoholista volt férjével, a gyerek apjával, a Pinklerrel. Hát már biztos beszélt vele, mért ne beszélt volna. Nem tiltja meg azt senki. Együtt hozták össze azzal az egész intézetis bagázssal!

Mert nem hiszem azt, hogy ezt nem lehetett előre tudni! Az ember hiába mondta, ennek is itt, az anyjának, drága Juditka, jól figyeljen ide! Meg a vezetőségnek is. Mert

ott volt az a... hogy is hívják, az a kis majom, a kis köcsög szemüveges! Mi? Az, az! Igen. Az élettársam jól mondja. Valami Gelcsér...

Mit? Gelcsér! Tudom, ne vágj folyton a szavamba! Nem vagyok hülye, mondom, hogy tudom, a Gelencsei az a... igazgató az Átmenetiből.

Meg a másikba, ahol a dolog történt, a lánynevelő mögött történt, nem is bent az intézetbe.

Az az asszony is beszélt összevissza, mer már azt se lehetett követni, hogy akkor mi van. Nekünk onnan szóltak. Én máig nem értem. Szólnak. Ideszól az a, már ne is haragudjon, Juditkám drága, ugye, az a fapina, de tényleg, az haláli, az igazgatónő, de nem azért nevetek, hanem mert elkap az ideg, mert az idegtől nem lát ilyenkor az ember. Ideszólnak, hogy akkor ugorjon mindjárt az anyja, mer a gyerek valami hülyeséget csinált. De akkor minek vannak ezek ott? Hogy lenyúlják a pénzt, a kölykök meg fagyjanak meg, mi? Télen meg egyenek tésztát hetekig. Mer ezek lenyúlják a zsozsót meg a lét. Arra van eszük meg felhatalmazásuk. Mer én tudom. Fordítsuk komolyra a szót, Juditka.

Menhelyes gyerek voltam. Úgy kezdtem az életemet: egyik tanyáról a másikra. Egyik parasztnál nem volt jó, akkor otthagytam, mentem tovább. Volt olyan paraszt is, hogy jól megvert, bementem véresen az asszonyhoz, aki intézte ezeket. Már én oda nem is mentem vissza, továbbítottak máshova. Így kezdtem el az életemet. A parasztnak négy óra előtt, három órakor fel kellett kelni, etetni kellett a jószágot, ganézni, pucolni, itatni, minden. Volt olyan hely, hogy amit ők megettek, annak a szemetjét, azt adták, az volt az étel.

Szóval hogy mondjam már. Utána énnekem nem volt rossz a javító. Ott is csak úgy megy, ahogy viselkedik az ember. Juditka, úgy higgye el, hiába magyaráztam én ennek a gyerekek:

– Rossz természeted van.

Ha az élettársammal összeszólalkozunk, az is mindig ezér a gyereké, hogy olyan rossz, nem akar szót fogadni. Mondom neki, ennek a lánynak, hogy csinálja ezt meg azt.

– Jó, mindjárt, kimegyek vécére!

Körülnézek, de akkor már szalad.

Mondom neki, hogy ott az nem érdekes, a javítóba, hogy van neki három év javítója, ott azt nem nézik. Attól a perctől kezdve, hogy oda került, csak az számít, hogy hogy viselkedik. Elmegy fél év, látják, hogy jól viselkedik, akkor behívják:

– Nahát, nézze, erről van szó, fiatalember, vagy édes lányom!

Megmagyarázzák, hogy jól viselkedett, és azt mondják:

– Mehet.

Mondjuk ez így van a börtönben is. Mert nem szégyellem én, Juditka. Ha nem viselkedik jól, visszavonják, elvonják, és ki kell neki tölteni teljes egészébe az ítéletet. Csak azér a börtön mégis rosszabb.

Szóval az a helyzet, szabázon dolgoztam odabenn. No most azoknak a ruháknak, textilanyagoknak a rengeteg pora olyan erős por, az az embert tönkretesz. Beszedi magába azt a port, az egyik ilyen kevert festék, a másik emilyen kevert festék, az embernek leülekszik a tüdejére, és gyomra, mindene tönkrelesz, hányingere van, nem esik neki jól az étel. Meg az a sok ülés, meg a fény is az embert annyira megizéli, ez az erős neonfény, úgyhogy az ember kivan teljesen. Idegileg is tönkremegy meg gyomorilag. Mindenféleképpen tönkremegy. Meg a koszt is.

Mert hiába senkim nekem az a gyerek, mert ugye az élettársam kölyke, de azér egy gyerek az egy gyerek! Már bocsássa meg a világ! Ez meg hát ugye védi! Tőlem aztán

védheti! Mert éntőlem nem tudja védeni, mert ha én nyakon akarom vágni, nyakon vágom én őelőtte is. Amúgy én nem szidom az élettársamat. Mindig mondom neki:

– Ha én útba vagyok, én elmegyek.

– Nem, nem – mondja.

Mert hát szeretjük egymást, Juditka, én ezt bátran ki merem jelenteni ország-világ előtt.

Persze a nőnek nem lehet hinni. Akármilyen jó is az emberhez, a nőnek nem lehet hinni! Nem tudom, más hogy van vele, de énszerintem a nőnek nem lehet hinni. Ez így van világszerte. Juditka drága, én erről tapasztaltam már elég sokat. Még akkor se, ha a földet ráhúzza az ember, még akkor se. Mer ez is. Nem vagyok, szóval benn vagyok a bőrtönbe, az anyjába a jóistent, nem telt bele egy év, igazam van, már cicomázta magát, addig tette-vette, míg az a Pinkler, a gyerekek az apja fölcsinálta.

Szóval, Juditka drága, ne hallgasson senkire, mert az emberek beszélnek mindenfélét meg összevissza, ide figyeljen és jól hallgasson rám, mer amit mondok, az százszázalékosan úgy van, ahogy én mondom. Nézze meg az élettársamat, így néz ki egy harmincnégy éves asszony? Mer nem így néz ki, nem így kellene ennek lennie. Kivett belőle nagyon ez az egész, tíz évet öregedett.

Mer én ott voltam akkor is, mikor visszavittük a gyereket, mer a körülményeink nem voltak meg. Mer az élettársam, mikor elvált, berakta a kölyköt, hogy ideiglenesen, amíg munkát talál, érti, Juditkám, amíg egyenesbe jön. Meg lehet ezt érteni, most mért tegye ki mindennek azt a gyereket, a mai világba. Mer a volt férje úgy kergette el, ahogy volt, egy szál nyári ruhába, azt anyyi.

De milyen az anya? Most ne szólj közbe, én beszélek! Milyen. Kiveszi, hogy majd lesz, ami lesz, mer a gyerek könnyörög. De nem lesz semmi, mer mitől lenne, mer az én élettársamnak se munkája, se szakmája, csak egy érettségije, takarítani meg nem kellett, mer az a cég is megszűnt, vagy hol voltál? A MÁV-nál? Ja, a MÁV-nál. Hogy akkor felszámolás. A kölyök meg könnyörög:

– Anyukám, ne vigyél vissza, jó leszék. Ígérem, mindent megcsinálók, nem szökök meg.

Mer az ígéretés, az mehet éjjel-nappal. Odabent is megelégték. Hogy viszik a javítóba.

Nekem a javító, mondom, nem volt nekem rossz. Meg nem szöktem egyszer se. Mi nek. Szabadon jártam. Énnekem nem is volt olyan a helyzetem, hogy legyen okom rá. Szórakozni akkor szórakoztam, amikor akartam, nem parancsolt senki. Mivelhogy úgy voltam ott is könyelve, hogy nincs senkim, árvának voltam nyilvánítva, és így ugye nekem nem szóltak semmit. Mer míg ott voltam, közbe halt meg apám, anyám. De engem az nem érdekelt. Nem volt senki, aki törődött volna velem, anyám sem törődött énelem különbül, mint más, meg hát én se övelük. De attól kezdve, hogy árva voltam, jódolgom lett. Tudták, hogy úgysis visszajövök. Aki mondjuk megszökött, azt ugye jól megverték. Jól felpofozták, hogy olyan volt az arca, alig látott.

De Juditka, figyeljen ide, az én viselkedésemben viszont nem volt semmi kivetnivaló, úgyhogy rám lett bízva az is, hogy válogassam ki, hogy ki mehet nyaralni. Ha én azt mondtam, hogy nem, akkor nem jött. Jöhetett oda az atyaúristen, ha én nem akartam, nem nyaralt. Persze mind a jó barátokat válogattam. De olyat is hívtam, aki megszökött, azt úgy hozták vissza. Azt mondja az egyik helyettesem:

– Vigyük el ott amazt!

– Vigyük? – mondom. – Állj ki a sorból. Akkor te se jössz! Álljál ki!

Kiállítottam a sorból. Újat vittem el, aki előtte három nappal szökött meg.

Ennek itt, az anyjának meg: Se szülei, se senkije, mert ez is árva. Erre nem kiveszi a gyereket? Hiába mondom neki:

– Hova? – mondom.

– Hova, hova? – mondja.

De ennek beszélhetek. Hogy akkor ő beteszi a nagypjához. Mer az élettársam egyetlen hozzátartozója az öreg... most nem röhögök ki, de szerintem ez kamu. Nem a nagypád az, csak vetít a vén faszkalap is meg te is, mindegy. Terítsünk fátylat a múltra. Szóval az öreghez leadod a gyereket.

És akkor még neki áll feljebb, még az élettársamnak áll feljebb, hogy én kereken megmondtam neki:

– Nézz ide, nincsenek meg a körülmények! – Én nagy nyilvánosság előtt ki mertem jelteni: – Vagy a gyerek, vagy én.

Mer ez így nem vitelezhető ki ép ésszel, ha belegondol. Mert, kérdezem én magától, drága Juditka, mer maga nem véletlenül van abba a hivatalba, tanult ember, megvan az intelligenciája, mert nem azért mondom, nekem is megvan a nyolc általánosom, az élettársam meg kitörölheti a seggét az érettségijével. Kérdezem most én magától, mit csinál az a gyerek az öregnél? Mit tanul az ott meg, ilyen körülmények között? Mert az már olyan volt, hogy beszart, behugyozott. A lom közt egy folyosón lehetett bemenni a vackáig. Állt bent a szemét bálákban, amit az egy életen át összeguberált. Arról inkább ne is beszéljünk.

Csavargott az a gyerek is, csak sorra jöttek a panaszok az iskolából, ugye, de magunkhoz nem vehettük. Mondom neki, az élettársamnak:

– Válasszál! Ez nem erőszak! – mondom.

Mert megvolt neki akkor is, most is a választási lehetősége.

De tényleg már tele volt a hócipóm, érti, drága Juditka.

– Ez így nem megy – mondom. Meg lecsúszott nekem is akkor egy pár feles, nem azt mondom, hogy nem, de érthető, hogy betelt a pohár, lekevertem kettőt az asszonynak, azt nem magához tért? Na, nem azért nevetek. De látja, ez is röhög.

Nem szokásom ám nekem a verekedés, csak ha nagyon szükséges. Mer néha kell. Abba még nem hal bele az ember, ha kap egyet. Aztán itt van ez is, ennek meg már hiánya van, ha nem kap egyet-kettőt.

Na, akkor még az, hogy a kölyök teljesen az anyja fejére nőtt. Mondom neki:

– Te, ennek nem lesz így jó vége, teljesen a fejére van nőve ez a gyerek!

Amit kért, ez megvette neki. Mert van, akinek való gyerek, és van, akinek nem. Aki idegbeteg, mint ez, annak nem való.

– Nem való neked gyerek – mondom neki nyíltan.

De nem is fogadott volna szót az a kölyök senkinek se. Jó, hogy a nyakát nem törte az öregnél, mer a tetőről ugrált át a fára, már bocsánat, drága Juditkám, hogy kimondom kereken, ahogy van. Mer nem szokásom nekem a kertelés meg a mellébeszélés, ami van ma ezen a világon. Mindenki mondja a magát, és senki nem hallgat meg senkit, mer nem úgy van. Úgy van, ahogy én mondom. Az én meglátásom szerint meg ez itt, te, te, te. Ez itten, Juditka drága, a kis Pinkler anyuka... Hiába kerekítéd most a szemedet, hiába, mert akkor is megmondtam, nem megmondtam:

– Meg fogod te ezt még bánni!

Mer az öreg hagyta, de nemhogy hagyta! Még tömte a fejét ilyen, mit tudom én, mesékkel is neki, attól zavarodott meg az a gyerek, mert az már nem élt a valóságban, csak az ő saját világában, csak annak a világnak a törvényeit fogadta el, másra nem hallgatott.

– Ne mássz oda, mert bajod esik!

Mintha elmenne a füle mellett. De kérdezem én, akkor biztonságba volt? Az a gyerek egyáltalán nem volt biztonságba, Juditka, nem volt!

És akkor lett közöttünk az anyjával egy kis nézeteltérés, mire belátta, hogy felviszi Pestre a gyereket, oda az Átmenetibe, hogy továbbítsák megfelelő intézetbe, ami neki való, ahol tudnak vele valamit kezdeni, javítóba, mit tudom én.

Aztán itt van, tessék! Hiába figyelmeztettem őket! Úgyhogy én nem is akarok erről mondani többet semmit, drága Juditka, és ugye megérti, hogy a történetek után az életársamnak sincs mit közölni magával. Ne tépjük fel egy évre rá a sebeket. Mer most aztán már végképp nincs értelme.

Na, igen. Add csak ide. Ez azon a nyáron készült az iskolába. Tiszta anyja. Nézze! Megáll az eszem! Egy tizenhárom éves gyerek!

De ezek ott bent, nem tudom, mit tanulnak. Egyik se szűz már tizenkettő, tizenhárom évesen. Mind kurva. Egytől egyig, meg a drog.

Olyan girnyó, nézzed, hogy még! Mer nem adnak ezeknek ott enni. Nézze meg! Nem mondaná meg róla, Juditka, még maga se, higgyen nekem, mer én tudom.

Jó, most szépen tedd vissza, és ne böggjél! Én nem hagyom, hogy téged vegzáljanak! Mit fog gondolni rólad a Juditka, mi? Akkor légy szíves, ne böggjél, mer tudod, hogy nem bírom. Na, most meg röhög.

Juditkám drága, nem tartott fel. A lámpa bal oldalon van. Vigyázzon, mer ezek összeszaratják a kutyáikkal a folyosót!

Ronaldo, Rivaldo, Beckham*

Kívülről nem látszott, hogy a házban lakik valaki. A kertet ellepte a borostyán, a falakra szőlő futott, az ajtókra vadrózsa nőtt, a rézsún a lícium nyakát fojtógyom hajlította a földhöz.

Az udvaron patkó alakban három épület állt. Baloldalt, a kert felé nyúlva a kétszobás lakrész, a patkó görbületében a nyári konyha, a másik száron a műhely évek óta használatlanul. A ház minden ablakán éjjel-nappal zárva maradt a zsalugáter. Halványzöld festék hámlott róla. A műhely utcára néző ablakai alatt zsenge lila mákvirágok nőttek és vadbordó pulykatakony.

Az udvar közepén hatalmas almafa terpesztette ágait a kert és a házikók fölé. Apró, savanyú, világos nyári almák potyogtak mindenfelé nyáron, tavasszal zsenge virágok szitáltak még az utcára is. Az akácfák magról nőttek a ház tővéből, némelyik bokrosodott, némelyik karcsú fává serdült. A kerítés elé ecetfaliget nőtt, ha valaki arra járt, a kikövezett járdának egyszer csak vége szakadt, és az ember árnyas ligetecskeben találta magát, pipacsposzgásban, vidám kamillatelepek közt, ahol a menta vadul illatozva fakadt fel mindenhol a földből. A kerítésre versenyt futott a vadsóska, a lonc és az iszalag, ölelték, tépték egymást, és jó kapaszkodót nyújtottak a szélfúttá magokból született hajnalkáknak.

Pinkler sohasem a kapun át érkezett, mert azt nem is igen lehetett tudni, ha volt is valaha, vajon hol volt a kapu. Nekifutásból a kerítés egy berogyott szakaszán könnyedén ugrott át, alig kellett érintenie a falat. A növények mintha félrehúzódtak volna onnan, pedig csak kikoptak, aztán egy év alatt megtanulták, merre nőjenek. A lonc

* A fejezetben idézett mese Lakatos Menyhért A PARAMISÁK IVADÉKAI című műve alapján készült.

könnyebben, a vadsóska és az iszalag nehezebben. Belőlük néhány hajtás a kiszáradásig küzdött a túlélésért, ahelyett, hogy kicsit arrébb kapaszkodott volna. Itt, a kerítésnél vadszeder indázott, annak kemény karjai nem sérültek, sőt a zöldből apránként pirossá, majd mélyfeketévé érlelték gyümölcsüket.

Az öreg a hokedlin ült egyenes derékkal. Ahogy a nap haladt az égen, úgy fordult ő is, mindig szemközt a fényvel. Csak azért barnult egyenletesen, mert tavasszal szombaton és vasárnap szakadatlan sepregette a kertet behavazó szirmokat, nyári hétvégeken meg szedegette az almákat a szomszéd kecskéinek. Hétköznapokon már áprilistől kint ült esteledésig, mint egy vén, repedezett bőrű gyík, sütkérezett a napon félmeztelenül, rövidnadrágban.

Pinkler átugrott a falon, és szokás szerint az öreg elé állt, mert az, mintha se nem hallotta, se nem látta volna, hogy megérkezett. Nem köszönt, csak megállt előtte.

Az öreg, amikor végre az orra előtt volt az a sovány, félmeztelen gyerek, kócos, vastag sőrénnyel, és a sárgás szemét belevillantotta az ő vasszürke szemébe, elmosolyodott. Kihúzta a hokedli fiókját. A cipőkrémek és a cipőkefének használt fekete sörtés fogkefék közül előkotort egy Negrót.

– A torok kéményseprője – mondta, és a cukrot ünnepélyesen átnyújtotta Pinklernek.

Marci akkor érkezett, amikor Pinkler a háztetőről visszamászott az almafára, és egyre lejjebb hintázott az ágakon. Az öreg Pinklert figyelte, még a székét is visszaigazította a naphoz képest.

Marci is éppen ezt akarta fölvenni, Pinklert, az artistát. Alighogy lehajította az iskolatáskát otthon, már hozta is a kamerát, ahogy ígérte.

– Legyél te a riporter, aztán kérdezzess, amit csak meg akarsz tudni ettől a gyerektől – javasolta az öreg Pinklernek.

Pinkler megnyomta a piros gombot. Marci komoly képet vágott.

– Kedvenc focicsapatod? – kérdezte Pinkler.

– Hát sok focicsapat van, amit szeretek... például Manchester, Juventus, spanyolt... mondjuk Real Madrid, ezek.

– Na és mondjál néhány focistanevet.

– Most, muszáj? – jött zavarba Marci. Pinkler bólintott.

– Na, jó. Jó, hát mondjuk Beckham. Ronaldo, Rivaldo.

– Dabiero...

– Zidane.

Pinkler fészkelődött kicsit, gondolkozott a következő kérdésen.

– Teszerinted milyen a barátság? Miből áll?

– Hát nem abból, hogy valaki pénzes, és akkor vesz mindent a barátjának, tehát nem megvenni kell a barátságot...

Marci vakarászni kezdte az orra hegyét, mintha a szeplői csiklandoznának. Ő maga nem volt túl gazdag gyerek, főleg mondjuk Ricsihez képest nem, de persze így is mér-földek választották el Pinklertől. „Ricsi keze messzire elér”, gondolta Marci, és ahogy a többiek, ő is teljesítette Ricsi kéréseit, eleinte az apró ellenszolgáltatások fejében, később azonban már ingyen is. „Ricsi keze messzire elér”, így tartotta mindenki.

– Értem – mondta Pinkler.

– Igen – bólintott Marci.

– Rossz érzés olyannal barátkozni, aki intézetből jött ki? – Pinkler maga is elcsodálkozott a saját kérdésén, mert az intézetet inkább el akarta felejteni.

– Dutyiból? – pontosított Marci.

– Mi a véleményed arról az anyáról, aki dutyiba rakja a gyereket? – kérdezte most

Pinkler, mert a dutyi az dutyi, egyetértett Marcival. A többiek is így gondolták, Pinkler nyilván megérdemelte, ha oda került. Az iskolában néhányszor megfenyegették a tanárai, hogy elvitetik, ha nem bír magával. De hát ő bírta magával, hogyan bírta volna.

Marci a hajába túrt, nem tudta, miről van szó.

– Hát...

– Hiába, hogy anya, azért akkor is meglehet róla a vélemény – segítette ki Pinkler.

– Különb... – próbálta másra terelni a szót Marci, de a rejtőző dolgok a szavakban átjárókat találtak, és a szavak visszasodorták őt a rejtőző dolgok gyökereihez – különben belőled jó artista leszel. Te inkább olyan fiús vagy. Én nem is tudok úgy nézni rád, mint egy lányra, mert például ott van a húgom. Vagy a lányok az iskolában. Te más vagy. Még a melled se nő.

Az öreg hallgatta, hagyta őket, talán azért, mert mindent tudott, talán azért, mert semmit. A gyorsan vonuló felhőket nézte.

– Uram, megtört aggastyán térdel a te színed előtt, kinek az idő vihara barnára cserzette a lelkét, légy hozzám irgalmas, és tisztíts meg a te nagy hatalmaddal, hisz nálad nincs jövő, sem elmúlás, az állandóság öröklétében fordítsd felém fényes orcád, én, mint apró mákszeme a teremtésnek, porba mártom szakállam a te nagyságod előtt, fényes birodalmak felett tündöklő koronámmal, gyarlóságomban megszegyenülten, könyörgök kegyeidért, ne hagyj utód nélkül elveszni országom! Gonosz alattvalóim már hatalmát sóvárogják birodalmamnak, és ha nem adsz nékem gyermeket, Uram, kivész nemzetségünk – dünyögte az öreg lehunytt szemmel.

– Felsőleges asszony! Egy rákot méltóztattál szülni a felsőleges királynak! – borultak térdre a szolgálók.

Pinkler keze a kamerával együtt lassan ereszkedett az ölébe. Marci a kamera után nyúlt, de közben le sem vette a szemét az öregről, még a szája is tátva maradt.

– Ha én szültem, az én gyermekem – mondta a királyné.

Az ég világoskék volt, a felhők bodrosak. Hol palástos királlyá, hol rákporonttyá, hol szoptató anyává alakultak, fönnakadtak az almafaágak rácsai közt, kibújtak, elgomolyogtak. Az öreg folytatta:

– Ez az ördög műve. Pokolra vele! – kiáltott a király dörgő hangját utánozva.

Az öreg szeme tiszta volt, senki és semmi nem tükröződött benne, fényessé tette a máshonnan nézők telt üressége. Hol Pinklerre, hol Marcira nézett:

– Nyugodj meg, gyermekem, jó atyádat megzavarta a hír, mert a hosszú várakozásban elfeledte, hogy téged ajándékként adott nekünk a teremtő, de majd megszokja, hogy más vagy, mint amire számított, hogy a külsőd nem rá hasonlít – magyarázta az anyakirálynő.

– Áldva legyen a te anyai szíved. Szeretettel ölelsz magadhoz, anyám – bújt anyjához a rák.

– Fiam – enyhült meg a király is, látva, hogy az anya milyen bölcsen védi gyermekét.

– Atyám – válaszolt a rák. – Létem az elkövetett bűnök megbocsátásának próbatétele.

A király magába szállt. És ahogy a rák rendelkezett, elkészítették fényes lakosztályát a pincébe, majd kijelölték a szolgálóleányt, akinek testét nem rontotta még meg az érintés bűne.

– Hát ez az ocsmány féreg hogy kerül ide? – kiabált a szolgálatra jelentkező királylány, amikor a rákot megpillantotta a pincében.

– Én vagyok a királyfi.

– Fúj, de ronda vagy, a nyű essen beléd! Ott egyen meg a fene, ahol vagy!

Az öreg a szeme elé kapta a kezét, és a könyöke alól Marcira futtatott egy mosolyt. Marci dülöngélve kacarászott.

– A királylány felkuporodott a bársonypamlagra, és nem telt el egy negyedóra, horkolt, mint a hízott barom.

Erre már Pinkler is elnevette magát.

– Felség, a lány, akit a királyfi mellé állítottál, halott. Ketté van vágva, mint amit a mészáros széjjelmér, hozta a hírt a szolgál.

Az öreg hatalmasat vágott tenyere élével a levegőbe. A levegő kettéhasadt, és két oldalra omlott, mint a nedves hús.

– Mindenki meghal egyszer. Vigyetek másikat – komorodott el a király.

Az öreg ismét a felhőket nézte.

– Jön napra nap – mormolta.

Az égen, mintha seprű söpört volna végig, a felhők mind szétfolytak, elsimultak.

– Uram, ezt is megölte – kiáltották a szolgák.

– Hozzatok másikat! – És zokogott, ki lányt nemzett egykoron. A király most már nem tudta, mitévő legyen.

– Nincs több lánya birodalmadnak, király! – jelentették alattvalói.

– Ne légy kétségbeesve, atyám. Ez a föld úgyis dudvát termett volna. Vitézeid eladták gögös lányaikat – magyarázta apjának a rák királyfi.

– Hajts, kocsis! – rendelkezett erre az apja.

– Meddig, felség?

– Amíg meg nem találsz a város legkisebb kunyhóját. – Mikor odaértek, azt mondta neki a viskó előtt a vak asszony:

– Felség. Nem tud az én lányom semmit. Minek vinnéd magaddal. A magunkfajta földhözragadtat a szegénység csak arra tanítja meg, hogy mindennap éljen. Sem a jónak, sem a rendnek nem tudna ura lenni, mert úgy nőtt fel, mint az állat. Mi hasznát vehetnéd a lányomnak. Minket a szegények is elkerülnek, mert mindenkinek elég a maga szegénysége, nem akarja a másikkal tetézni.

– Van neked neved? – kérdezte a lánytól a király.

– Van. Úgy hívnak, mint ezt a kis állatot.

– Katica?

– Nem. Bogár.

És magával vitte a tündöklő szépségű leányt a király.

– Ó, anyám – sírta el magát Bogár a palotában, a drágaköves tükrök magányában –, hát ez lenne a boldogság? Ez a lakatok mögé zárt csillogás? Kihűlt emléid is melegebbek, mint ez a vérszínű bársony. Elszibbad a lelkem, anyám, gonosszá válnak az angyalok is.

– Miért sírsz? – bújt elő a rákfi.

– Ó, te ártatlan csodája a teremtésnek, hát téged is ide zártak? Na de nem bántalak én, legalább nem leszünk egyedül.

– Jó lenne, ha megegetnél.

– Jaj, hát szóljál, te kis oktalan állat, gyere, felteszlek ide, erre a szép bársonyos székre. Miért ne segítsünk egymáson, ha a rossz dolgunk így összezárt bennünket?

– Hát te nem tudod, hogy én a király gyermeke vagyok?

– Hát ilyen gonosz a király? Saját gyermekével? Nem vagy te olyan csúnya, hogy szégyellni kelljen apádnak, aztán a palota falát se rúgnád ki, ha helyet kellene adniuk benne.

– Én kértem, hogy ide rejtessenek, mert az emberek csak azt tisztelik, aki rájuk hasonlít. Az ilyent, mint én, megvetik.

Mindeközben, amíg Bogár és a rákfi összelepedtek, Bogár anyja mindent elmesélt a királynak. Elmondta azt is, hogy a király nagy vitéze a legyőzhetetlen kard kovácását, Bogár apját megölte, és a bátyjait gyerekkorukban bilincsbe verette, nyelvüket kivágatta, nehogy elmondják a legyőzhetetlen kard elkészítésének titkát.

– Én éppen a lányommal voltam terhes, amikor rám gyújtotta a házat a te vitézed. Akkor vakultam meg – emlékezett Bogár anyja. – Nem a gondjaidat akartam szaporítani, király, hanem a saját szívünkön könnyebbíteni. Nekünk csak ez van. Ha port hintünk is fejünkre, mert alázatunktól bűzlik birodalmad, szívünkben nem akarjuk a rosszat. Mindig kóbor kutyái voltunk országodnak, de sohasem csaholtunk a koncert, most láncra verve szűkölünk a mások szemétdombján, hogy csontjaink ki ne essenek bőrünkéből. Bosszút akarunk állni. A fiaim mellett fognak harcolni, és nem kérnek alamizsnát vitézségükért. Mi a darvak útjait követjük, a vándormadarakét, mert a szabadság a mi örökségünk. Veled tartunk, mert sok hazug ember között, ha nem is üdvös az igazság, de kell. Király, ha a lányomnak egy haja szála görbül, fiaim elsöprik birodalmad, mint szél a hamut.

– Mit tehetett a király? – hunyta le szemét ismét az öreg, arcát az ég felé fordította, nyers avar illata, a halott nyár szaga omlott az égből. – Már leküldte a lányt a pincébe. Akármelyik bajt választja, egyforma rossz mindegyik. Még nem tudhatta, hogy a lány milyen jól kiállta a próbát. Bogár egyszerű volt, mint a jótevés. Hagyj mindent, király, hadd menjen a maga útján, úgyis mindig volt valahogy, most miért ne lenne – az öreg csak dűnnyögött maga elé, lehunyta szemmel, ha nem mozgott volna a szája, ha nem ringatta volna alig láthatóan meztelen felsőtestét előre-hátra, akár halottnak is hihették volna, vagy angyalnak. – Gond és baj nélkül úgysem volt világ, úgy van megalkotva, hogy ne is legyen. Bajt bajjal foltozunk, mert ha egy kis jó van, nem áldozzuk fel a rosszért. Te is tudad, hogy egyik csöbörből a másikba lépsz. Igazam van? – kérdezte, de nem tudni, kitől. Talán a szél seperete eget tartó koronától.

Az almafán, egészen a közelükben füttyülni kezdett a rigó. Az öreg kinyitotta a szemét, a rigó éppen a homloka felett billegett egy ágon, dalolt egy futamot, aztán elhallgatott, mozdulatlanul várta a választ. Fekete, édes nyál gyűlt az öreg szájába.

– De szép! – örvendezett Marci.

– Hú, van még tovább is! – csillant fel Pinkler szeme, azzal visszavette Marci kezéből a kamerát. De aztán, mintha csak ennyit akart volna közölni, Marci hiába várta, hogy akkor hogyan van tovább. Pinkler a kameragombokat nézegette, olvasgatta a feliratokat.

– Marci, te hogy vagy velem, azzal, hogy... te szereted azt, ha megveszik a barátságot, vagy gyűlöled? – kérdezte, mintha ugyan ott lehetett volna folytatni mindent, mint ahogy az abamaradt az öreg meséje előtt.

– Most muszáj? – vonogatta vállát Marci, jobb szerette volna hallani a folytatást.

– Muszáj – mondta Pinkler, és az öreg is hallgatott, figyelte a rigó énekét, nem állt szándékában mesélni. Rájuk se nézett, cukorkát szopogatva székestül a nyugvó nap felé fordult.

– Mit kérdeztél? – nézett Marci a felé irányított kamerába.

– Hogy mit gondolsz arról, hogy milyen az, ha valaki megveszi a barátságot.

– Tudod, mit gondolok, Pinkler? – nézett Marci komolyan Pinklerre, kicsit előrehajolt, mintha nem akarná, hogy az öreg is hallja. – Te olyan más vagy.

– Ezt hogy érted? – kérdezte Pinkler, de Marci csak megvonta a vállát. – Olyan furcsa... – tette még hozzá bizonytalanul.

– És mit gondolsz arról... – kezdte megint Pinkler.

– Ha valaki megveszi a barátságot? – nézett Pinklerre Marci, és el is mosolyodott, mint aki beletörődött már ebbe a makacsságba. – Nem szeretem. Mert alkalmazkodnod kell ahhoz a gyerekhez, és ha nagyon gyűlölöd, akkor is neki kell kedveskedned.

– És mondjuk, ha téged szeret egy lány, és elhagyna egy másik fiúért, akkor mit csinálnál?

– Megölném a fiút – vágta rá Marci. Aztán felkacagott. – Hát nem voltam még ilyen helyzetben, de megkérdezném a lánytól, hogy miért, és akkor ő válaszol, és köztünk mindenek vége. Na? Következő kérdés?

Pinkler elgondolkodott. A kamerát tartó keze elzsibbadt. Vállból óvatosan megmozgatta.

– Hát, teszerinted milyenek tartod a focit? – kérdezte aztán.

– A focit? Hát szerintem jó. És mi az előnye, és mi a hátránya?

– Nem a győzelem a lényeg.

– Hanem a részvétel.

– Igen, hogy jót játszottunk, de mondjuk egy bajnokságon vagy a döntőben, ott azért rossz lenne, ha veszítenénk.

– Égés.

– Hát nem égés, mert az is nagy dolog, hogy eljutottunk odáig.

– Hát igen.

– Amúgy tudom, hogy miért nem szoktál a többiek előtt haverkodni velem, mert ha haverkodnál velem, akkor ők utána kiközösítenének téged, ugye? – kérdezte váratlanul Pinkler.

– Hát igen... – habogta Marci.

– Ezt nem szeretnéd – mondta megértően Pinkler, még a hangja is ellágyult.

Lassan besötétedett, de Marci kamerája látott a sötétben is, csak át kellett állítani.

Nem érzékelték az idő múlását. Pinkler a bekeretezett Marcit látta, Marci meg Pinklert, aki olyan volt, ahogy a kamerát a fél arca előtt tartotta, mint egy kalóz a kötésével. Sodródtak a szavakkal, hömpölyögtek át egyik a másikhoz a kamerán.

– Ez egy nagyon hosszú mese, Marcikám – piszkálgatta a kereső gumikarikáját Pinkler. Marci további részleteket akart megtudni. – A nagyapámnak a barátja mesélte, a legjobb barátja egy nő. Nagyon szerették egymást. Csak az öreg mégis mindig azt mondja, hogy ez a mi almafánk írta a felhőkbe. Azért kell így mondani... – nézett Pinkler Marcira, mintha azt kutatná, bízhat-e a fiúban. – Ez titok, Marci, sem a Ricsiék, sem senki nem tudhatja meg – mondta, és Marci bólintott, hogy érti. – Szóval ez a nő ide van temetve az almafa tövébe, mert lőttek, és körbe voltak zárva, és amikor meghalt, el kellett temetni. De a rákkirályfi emberré fog változni, csak sajnos el kell mennie a palotából, mert az anyja szenvedett, és csak várt, mert egy anya szenved, ha elveszik a gyereket. Látta Bogár boldogságát, aki nap mint nap találkozhatott a fiával. Egyszer jön Bogár, meglátja a király, és kérdezi a királynétől:

– Felséges asszony, nem látsz te valami különöset Bogárkán?

– Szent Isten – csapta össze a kezét az anya –, hiszen te terhes vagy!

És akkor az anya elvesztette a türelmét. Lement a pincébe, hogy lássa a fiát. És meglátta, hogy a rákfi igazi királyfi, hogy nem állat, hanem ember, mégpedig gyönyörű, jó és okos, csak az emberek erre nem voltak kíváncsiak. De hiába ölelik egymást boldogan, akkor eléri őket az átok.

Pinklert tarkón ütötték. Az ütéstől Marci ölébe esett, de a kamerát nem engedte el.
– Ha ezt apád megtudja... – kiabálta Pinkler anyja, miközben a kamerát kivette Pinkler kezéből, és Marci kezébe nyomta – agyonver!

Marci felpattant, elvörösödött:

– Tudd meg, hogy az apám megengedte, az anyukám nem, de az anyukám az nő – sziszegte Pinkler anyja felé.

Az öreg széke már üres volt. Észre sem vették, mikor hagyta magukra őket.

Pinkler anyja egy sporttáskából pólót húzott elő, a lányára adta. Azonnal indultak, az öregtől sem köszöntek el.

*

– Rossz érzés olyannal barátkozni, aki intézetből jött ki?

– Dutyiból?

– Mi a véleményed arról az anyáról, aki dutyiba rakja a gyereket?

– Hát...

– Hiába, hogy anya, azért akkor is meglehet róla a vélemény.

– Különböben belőled jó artista lesz. Te inkább olyan fiús vagy. Én nem is tudok úgy nézni rád, mint egy lányra, mert például ott van a húgom. Vagy a lányok az iskolában. Te más vagy. Még a melled se nő.

– Ez a kamera már nem lát semmit...

– Ezt kell megnyomni. Infra.

– Ez baromi jó!

– Azt mondják rád, hogy kukás, bűdös, meg hogy lány. A Ricsiék.

– Értem.

– A Ricsi olyan gyerek... hogy hajjaj!

– Mondjad.

– Inkább nem.

– Nagyon szeret menősködni.

– Marci! A világban van olyan, hogy barát és nem barát, nem mindenki fog szeretni.

– Talán én azért vagyok a Ricsi barátja, hogy...

– Nehogy kiközösítsenek.

– Nem, hanem hogy...

– Ne piszkáljanak.

– Nem, hanem mindig ad valamit, de mondjuk, azért rendes, jó barát... Megy?

– Igen, de kiír valamit, n pont fader.

– Jézus Mária!

– Mi a baj akkor?

– Nem tudom, megnyomtál valamit. Add ide!

– Vagy meleg az idő.

– Jaj, én is megnyomtam valamit, de hülye vagyok. Na, most jó. Figyelj, itt oldalt is fontos, hogy ne nyomd meg a gombokat. De azért tartsd nyugodtan.

– Jó.

– Nem így, nem jó, mert leejted. Fogd nyugodtan.

– Oké. Na.

– Figyelj, de mi lett a rákkirályfival?

– És Bogárral, nem, Marcikám?

– Összeillenek.

– Igen, de a rákfi elmegy, senki se tudja, hova. Bogárnak megszületik a gyereke.

Együtt mennek megkeresni az apát. Megérkeznek az elátkozottak birodalmába. A halál hercege mindennap megöl egy vitézt. Nem menekülhet innen senki, mert a várost körülzáró elátkozott erdő legyilkolja, aki menekülni próbál.

– És itt van a vérvő kéz?

– Ja. Meg az erdők anyja, aki könyörög a fiaért, hiába, hogy rosszak, mert nem tehetnek róla, tudod.

– Hú, azt meséld el még egyszer... A vérvő kezét. Meg hogy rátekerednek az ágak, mint a kígyók.

– Jó, Marcikám. Te Marci, tudod, mit mondom? Te jó gyerek vagy, jó fej is, csak néha olyan, mintha kicseréltek volna egy másik gyerekre.

– És örülsz, hogy a barátod vagyok?

– Hát, örülök.

Hova, hova

A riporter a férfi kacsázó járását figyelte, ahogy a stáb előtt vonul. A férfi apró, sovány emberke volt. A riporterben undort keltettek az apró, sovány, lúdtalpas emberké. Ráadásul ez itt kezdettől fogva leereszkedően beszélt, és még csak be sem mutatkozott. Amikor a riporter a lány hogyléte iránt érdeklődött, és igazán megbocsátható, hogy a nagy lőtás-futásban hirtelen nem jutott eszébe a lány neve, keresgélnie kellett a jegyzeteiben, elegánsan keresgélt, tulajdonképpen úgy, mintha igazából tudná a nevét, de a kis szürke köpenyes emberke már a bemutatkozás pillanatában ellenszenvvel viseltetett az eleganciája iránt is.

– Érdeklődjének a kórházban! – próbálta lerázni őket.

A riporter nem értette, hogy ez miért nem örül... Az ilyenek örülni szoktak, ha szerepelhetnek a tévében.

– Az igazgató asszony nem ér rá – értetlenkedett az emberke. A riporter hiúságát az is bántotta, hogy láthatóan nem ismerte fel őt, nem úgy, mint a portás, aki azonnal... és készségesen ennek a kis mitugrásznak az irodájába irányította.

– Érdemes lenne felhívnia – figyelmeztette a riporter –, be vagyunk jelentve. Televízió. – Az emberke erre kelleetlenül a telefon után nyúlt.

– Rendben – mondta –, de várakozniuk kell – tette hozzá elégedetten, miután letette a kagylót. A riporter azonban továbbra is magabiztos maradt:

– Éppen így beszéltük meg. Addig körbenézünk.

Az emberke meghökkent. A riporter arcán előmlött a mosoly:

– Nagyon örülnénk, ha bemutatna bennünket a kislány szobatársainak, barátainak, ha körbevezetne minket az intézetben.

– Erre nem kaptam felhatalmazást... – erősködött az emberke. Az operatőr bekapcsolta a kamerát.

– Nekem megvannak a személyiségi jogaim, kérem... – pirult el az emberke. Rángatózni kezdett a válla, verdestek a szürke köpeny szárnyai, de mégis elindult az ajtó felé.

Az operatőr követte, egészen mögé állt, mintha átsegítené, áttolná a küszöbön. De hamarosan kikapcsolta a kamerát, maga mellett lóbálta, és mintha a bedugott kábel len húzta volna a hangmérnököt, aki a fülhallgatóval a fején úgy nézett ki, mint egy süket, kivénhedt spániel. Így vonultak a folyosón: a kacsázó férfi mögött a riporter, riporter mögött az operatőr, az operatőr kezében a kamera, kamerára dugva a hangmérnök.

Lánycsoport pusmogott az egyik háló ajtaja előtt. Várták, hogy az ügyeletes nevelő beengedje őket.

A folyosó rácsos ablakain át a szemközti oldalszárny rácsos ablakai látszottak. Esett az eső. Élénksárgára sötétedett az intézetet körülzáró fal. „Börtön”, gondolta a riporter. „A fürdőben egymást seprűnyéllal megerőszkoló lányok, pedofil nevelők, drog, prostitúció és Tímea (vagy hogy hívják).” Még a vágásokat is látta. „Tímeát eldobta az anyja. A lány, akit nem szeretett senki.”

– A lényeg, hogy kétórás riportból is azonnal ki tudd venni *azt* a két percet – magyarázta a kezdő kollégáknak. – Egy lépéssel mindig előbbre kell járnod. És soha semmin nem szabad meglepődni. Lecsapni. Azonnal mindenre lecsapni. Nem tudhatod, mikor hullik ki a csontváz a szekrényből. És mindenhova benézni. Benyitni a vécébe, belekóstolni, hogy mi fő a lábasban. Az emberek meg, nekem az a tapasztalatom, még hálásak is az érdeklődésért. Az emberek beszélni akarnak. Mindent el akarnak mondani. Szerkesztő úr, így, szerkesztő úr, úgy. És adnak. Adni akarnak. Én, ha meglátok egy szép virágot, fotót vagy akármit, elkérem. Nem vagyok szívbjajos. Mert nekem az a tapasztalatom, hogy alig várják, hogy adhassanak. Ez nekik megtiszteltetés. Nem beszélve arról, hogy mind képernyőre akar kerülni. Mindegyiknek ez a rejtett vágya, ugye.

A riporter lábujjhegyre állt, hátha innen is látszik majd egy pillanatra a villanyoszlop. A villanyoszlop nem látszott innen, viszont a stábot vezető emberke most megtorpant éppen a lánycsoport előtt.

A riporter tetőtől talpig végignézte őket. Szerette a fiatal, félnék kislányokat. „Ezekben az intézetis lánykákban mindig van valami kacérság” – gondolta. Biztos volt benne, hogy ezek itt tudnak valamit, és a stáb a riporter válla rebbenéséből megértette, hogy mi a dolga. A kamera zümmögni kezdett, aztán kattant egyet a felfűződő kazetta.

A köpenyes férfi nagy lendülettel nyitotta a zárat, tárta ki az ajtót, és még a lányok előtt a szobába nyomult.

A háló teremnyi magas és széles volt, mennyezetig függönyözetlen ablakkal. Hat ágy állt a falakra merőlegesen, mindegyik mellett fém éjjeliszekrény. A tévé előtt irodafotel, foszladozó mohazöld szövethuzattal.

Mariann ebből a fotelból pattant ki. Az operatőr, ahogy azt a riporter a szeme sarkából észlelte, nem rögzítette az eseményeket, mert miután sietve körbepásztázta a lehangelő helyiséget, kinyitott egy szekrénykét, leguggolt, és a kamerájával együtt elvezett benne. Aztán pedig egy párnára fektetett plüssmacit fényképezett.

De Mariann a riportert is megdöbbenetette, nem csak a fürgén bekacsázó férfit. Leginkább az zavarta, töltötte el valami ésszel megmagyarázhatatlan feszültséggel, hogy a lány mozgása, az öltözködése és az alakja is fiús, sőt férfias volt. A fején egycentis, fekete festett haj, szőrös lábán lerongyolt tornacipő. A riporternek az volt a sejtése, hogy a lánynak köze van Pinklerhez. „Igen, köze van a Pinklerhez”, jutott most eszébe a név.

Ez a különös figura határozott és mackós léptekkel egyszerűen ki akart menni a hálóból, amikor a köpenyes emberke elállta az útját. Egyforma magasak voltak, pedig a lány tizennégy évesnél nem lehetett több.

– Hova, hova? – ágaskodott az emberke.

A lányhoz nem illett az a fenyegetőnek szánt és sírósra sikeredett hang, amin válaszolt:

– Ezek meg mit akarnak itt, Zsigabá?

Zsigabá egyáltalán nem vélte úgy, hogy neki kell magyarázattal szolgálnia. „Ez is a

Pinkler műve meg a hatása meg a rossz példája”, dugaszolta el Zsigabá torkát a feltululó tehetetlenség.

– Ideadod a kulcsodat, és megmutatod nekik a fürdőt!

– De Zsigabá, nincsen semmilyen kulcsom... bezárattam magam...

Zsigabá már lépett is tovább, de az ajtóból visszafordult. Mariannra rá se nézett.

– Aztán siessenek – vakkantotta a riporter felé. – A fürdőt még megnézhetik, és öt percük van az igazgató asszony nál.

*

Tudja, Judit, mennyire sajnálom? Még most is. Még most is eszembe jut. Pedig hány és hány gyerek egy életen át. Ahogy néz ki a haja mögül azzal a dacos, sárga szemével.

– Igen, igazgatónő!

Még a hangját is elmélyítette ilyenkor. Itt van a fülemben a hangja.

Fogalmazunk úgy, hogy nem szerencsés a Pinkler-ügy egybeesése a maguk akkori vizsgálatával, az intézetek vizsgálatával. Én már akkor mondtam magának, pedig csak futólag tértünk ki erre:

– Nem akarjuk akadályozni a felsőbb hatóságok munkáját. Emlékszik, hogy ez volt az én álláspontom?

Mert magukat a házirend meg a gyerekek jogai érdekelték, nagyon helyesen, én soha nem kérdőjeleztem meg, sőt támogatom, hogy a minisztériumnak és az önök hivatalának is kötelessége, feladata, végső soron szerepe a monitorozás. De akkor, miután lezárták az anyagot. És megtörtént az eset. Akkor már ott éreztem valami kis erőltetést, hogy még a Pinkler ügyét is belevenni. Mintha annak köze lenne.

Korábban magam is a felsőoktatásban dolgozva, kutatóként megismerhettem a felmerülő problémákat. De egészen más azokkal itt megküzdeni. Ha nem adottak a feltételek, de ezt nem kell most magának magyaráznom, hiszen tulajdonképpen kolléga.

Véletlen egybeesés, és nem látok összefüggést a gyermekvédelem működése meg Pinkler esete között.

Nézzen ide. Rekonstruáljuk a történeteket tisztas távolságból. Egy év – az azért egy év. Már van rálátásunk a Pinkler-ügyre is, és éppen a maguk vizsgálatának a tükrében, a megfelelő minisztériumi keretek között, az idevonatkozó törvényi háttérrel vannak változtatások, üdvözlendő változtatások, ha nem is oldottunk meg mindent, de küzdünk, rajta vagyunk az úton, és ez a lényeg véleményem szerint. A szakértelem és a hozzáállás.

A vizsgálatuk a múlt év végén zárult le, igaz? A Pinkler-ügy az esettanulmányok közt szerepel. Szóval még mindig nem értem. Látom külön-külön a kis mozaikokat, csak tudja, az összefüggés, az összefüggés hiányzik. Az ok-okozat.

Én megértem a maga személyes indíttatását. Megértem, hogy ez szemléleti kérdés. Javasolta akkor, hogy az esetet kifejezetten emberjogi szempontok alapján a bűnügyi-eken túl, azokat kiegészítve a maguk hivatala emelje ki, és kezelje külön ügyként. Ez elsikkadt, ha jól értem. Elsikkadt a kormányváltás, vezetőváltások következtében. De én nem bánom. Én már akkor jeleztem a főnökének, aki nekem régi iskolatársam:

– Én itt, Sándor – mondom neki –, túlkapást érzékelek. A Pinklerrel történt sajnálatos esetnek nincs és nem is lehet köze ehhez a vizsgálathoz. Abból általános következtetéseket levonni politikailag nagy hiba volna.

Ezt így kereken megmondtam neki.

Akkor, ha emlékszik, a nyilvánosságot sajnálatos és jellemző módon csak a Pinkler-ügy, hogy is fejezzem ki magam, bizonyára egyetért velem, a Pinkler-ügy leegyszerű-

sített, fogyasztható sztorija foglalkoztatta. Ha jól tudom, az újságok gyakorlatilag egy szót sem írtak azokról az egyébként jogos és elkeserítő eredményekről, amikről maguk számoltak be a gyermekvédelem fogyatékoságai kapcsán. Igen elítélhető módon a figyelem kizárólag és felfújva, szenzációhajhász módon a Pinkler-ügyre terelődött. Ideig-óráig arra is.

Azt maga, kedvesem, el sem tudja képzelni, hogy itt mi volt! Mert maguk vizsgálód-
nak általánosan, az rendbe van. Bekerül az anyagba egy bekezdésnyi jelentés Pinkler-
ről is a többi esettanulmány közé, támogatom. De abban a néhány napban, amikor
nem lehetett tudni, mi lesz a kislánnyal, stábok, újságírók, riporterek hada zaklatott.
A gyerekeket csakúgy, mint a személyzetet, tanárokat, nevelőket, gyermekfelügyelő-
ket, orvosokat, hát az valami beszéltető volt.

És hiába titkolták, felelősöket kerestek. Beszaglásztak a fürdőbe, a hálókba, a szek-
rényekbe, nem hagyták békén se a munkatársakat, se a gyerekeket. A tévébe kizárólag
csak a lepusztultságot lehetett látni, a sajnos tényleg nem a legszebb zuhanyzónkat
vagy a rácsokat, vagy mindig találtak valamit, és akkor azt úgy mutatták be, mintha az
egész gyermekvédelem ebből állna.

Most meg jön maga? Gyakorlatilag egy évvel a vizsgálat, a nyomozás és az újságírók
után? Jön, és feltépi a sebeket? Mert mást nem ér el ezzel. Nem értem a motivációt.
Ha még mindig az lenne a kérdés, ki a felelős, mereven elzárkózom, mert az ügy le
lett tisztázva. Az akták le vannak zárva. Érti, ugye?

Tudja, miért segíték mégis magának? Mert el fogom intézni, talán most meglepő-
dik rajta, de engedélyezni fogom, hogy aki akar, beszélhet magával. Ha akarnak.

Akkor nemigen nyilatkozott a gyerekeink közül a Pinklerrel kapcsolatban senki,
vagy az a sajtóban torzítvá jelent meg.

Akkor személy szerint nekem is fáj az ellenséges hangulat, amit velünk szemben ger-
jesztettek a sajtóban. Véleményem szerint nem jól interpretálták a Sárga füzetet sem.

Segíték magának, nem mintha azt gondolnám, jut valamire.

Tudja, régen vagyok a szakmában, még a rendszerváltás előtt, jóval előtte kerültem
ide, és nyilván ez sokaknak csípi a szemét. Hogy nem vagyunk kompetensek, mi, a ré-
giek. A vizsgálat óta a szakmán belül, mert nem is a Pinkler-ügy. Mi a szívünket, lel-
künket, de sok esetben meg van kötve a kezünk. Nincsenek meg a feltételek, sem szak-
mailag, sem anyagilag, nincs meg a törvényi, szabályozási háttér. És a ballét mi visz-
szük el.

Azt mondja, folyamatos kapcsolatban van az Átmeneti otthon egyik neveltjével. Ja-
nó. Jól mondom? Akivel Pinkler közeli baráti viszonyban volt. Hát ilyenek tényleg nin-
csenek sokan. Mert lássuk csak a kislány történetét. Vidéken volt gyermekotthonban,
ha jól emlékszem, az anyja helyezte el a válása után, két éves lehetett a gyerek? Onnan
nevelőszülőhöz. A nagypapjához? Vagy az anyja nagypapjához? Látja, még tudom, hoz-
zá került, utána az artistaiskolába. Az artisták se bírtak vele. Ugyancsak az anyja hozta
Budapestre az Átmeneti otthonba csavargás, bolti lopás miatt. Akkor lehetett hét-nyolc
éves. Onnan kihelyezték valamelyik otthonba. Aztán vissza az Átmenetibe. Ahogy
mondja. Sajnos ez egy klasszikus esettörténet, de még nem találtak ki jobb rendszert a
megfelelő elhelyezésre. Tizenkét éves korában került hozzánk, és mondhatom, hogy
itt végre jól érezte magát. Igaz, rengetegszer szökött, de ezzel nem volt egyedül, saj-
nos. A szökésekkel együtt élünk, bár megfelelő intézkedésekkel sokat javult a helyzet,
hadd ne soroljam a különböző programokat itt is és számos intézetben, az Átmeneti-
től kezdve... szóval a Janó, a Janó már mesélte. Programok, eceterá...

Hol is tartottam?

Nálunk otthon érezte magát, csak hát kezelhetetlen volt, és hiába minden. Drog, szökések – és a mászás. Azok a mutatóvonalak. Mondom neki:

– Pinkler, most komolyan kérdezlek, próbáld meg őszintén válaszolni. Miért csinálod? Megvonta a vállát. Ennyi volt a reakció. Mondom neki:

– Ha így folytatod, nem lesz jó vége. Lehet, hogy a középpontba fogsz kerülni, de te mindig más maradsz, mint a többi. Ettől – mondom neki – még nem fognak jobban szeretni.

– Miért nem engednek ki az anyámhoz?

Mondom: – Ha jól viselkedsz, bármikor kaphatsz kimenőt, ha garantálva látom, hogy vissza fogsz jönni.

– Nem úgy – mondja –, hanem hogy haza, véglegesen.

– Édesem – mondom neki –, az nem rajtunk múlik. Nézzél avval szembe – mondok –, hogy téged nem akar kivenni innen az anyád. Ezek a kemény tények – magyarázom neki, mert az az elvem, hogy az embert, ha még gyerek is, akkor sem szabad hitetgetni, ne éljen álmvilágban. – Jobb, ha szembenézel a valósággal, és ebbe beletörödsz.

De önsorsrontó volt. Olyan személyiségproblémákkal küzdött, melyekhez szakintézményi ellátás lett volna szükséges, az pedig ebben az otthonban nem megoldható. Patthelyzet. A Sárga füzet nekem ezt bizonyította. Ahhoz, hogy speciális, neki megfelelő ellátásban részesüljön, át kellett javasolnunk a szomszédos, zártabb intézetbe, ahol talán, de csak félve mondok, talán lehetett volna segíteni neki a problémái feldolgozásán.

Amíg a döntés született, hiába könnyörgött nekem, mert úgy képzelje el, nekem is, de a nevelőjének is könnyörgött, hogy maradjon.

– Én jó leszek, igazgatónő! Ígérem. Lemondok a mászásról.

– Egyem a szívedet – mondok neki –, jó, várd ki itt a döntést, de hallgass ide. Ereszkedjél vissza a földre, a valóságba.

De sajnos nem tudtam elintézni, hogy itt várhassa ki a döntést. Hiába ígért mindent. De tudja, hogy van ez. A szabály, az szabály. Nem tehattünk kivételt a többi miatt se, akikre sajnos amúgy is nagyon rossz hatással volt, ezt ki kell mondani, mert ez az igazság. Elvitettük az Atmenetibe, ahol várta a döntést, hogy visszakerülhet-e hozzánk, hogy megszavazzuk-e neki a bizalmat. Többek között a Sárga füzetben, amit én demokratikusan körbeadtam. Maradjon, vagy menjen a zártabb intézetbe, ahol szakmailag indokoltabb lenne az elhelyezése. Na, a többit már tudja.

Hogy milyen személyiségproblémák? Hát, kedves, azt magának jobban kell szinte tudnia, mint nekem. Nyilván van, keresett, talált az anyagai között pszichológiai szakvéleményt, mert azt minden áthelyezésnél csinálunk indoklásképpen. De ami a Pinklert illeti, a drog és a veszélyhelyzet nem felismerése, a kezelhetetlen magatartási zavarok és sorolhatnám, biztosan fennállt.

Nem tudom, milyen „egészet” keres, ne haragudjon, de nem foghatom fel, hogy munkaidőn kívül, a saját kapcsolatait felhasználva! De nekem semmi közöm hozzá. A főnöke, nekem kedves iskolatársam, hallgatólagosan jóváhagyta, hogy amellett... Mert tudtommal a vizsgálat következtében megtörtént változtatások feltérképezése a feladata.

– Én nem vagyok ellene semmilyen többletvegyenységnek – így fejezte ki magát a főnöke. – És a Juditka szociálisan nagyon érzékeny.

Ebbe semmi törvénysértő nincs, ha nem kerül nyilvánosságra, lelke rajta, kedvesem.

A főnöke olyasmit mondott, hogy ebből, a hivatalos beszámolón túl, egy doktorit vár magától, hogy akkor végre, így mondta:

– Végre.

De ne haragudjon, hogy kikotyogom, csak így valamivel érthetőbb nekem is, és ha javasolhatom, az öregebb kollégától fogadja el, mondja ezt a többieknek is. Nem beszélve arról, hogy milyen szívesen látnánk a szakintézményeinkben fiatal, felkészült, tapasztalt munkatársakat...

Tudja, fél évem van, és nyugdíjba megyek, miért ne segítek, nem igaz? És tegeződ-jünk! Azt hiszem, én vagyok az idősebb. Hát, szervusz!

Fű

A szobor az állványon Pinklert egy összeégett ember fejére emlékeztette. Kíváncsi volt, milyen anyagból van. Az érdes gumiról visszarántotta a kezét. A múmiaarc szemgöd-rébe belenyomta a csikket. A parázsló pernyéből az a kevés, ami nem aludt ki, azon-nal a bűzősen füstölgő szemgödörben, a padló felé hulltában kihunytt.

Dénesbá háttal ült a földön egy reggelizőasztalka előtt, amit megpakolt keleties tár-gyakkal és a teázás kellékeivel.

Az előbb, még a konyhában sem hagyva abba festőkorszakának ecsetelését, föltett egy kanna vizet forrni, és jól meg is felejtkezett róla. A sístergő alumínium szagára kap-pott észbe, kisietett, és néhány használt Lipton teafiltert lóगतott a csészékbe. Mikor visszajött, Pinkler továbbra is az alkotásokat nézegette. Dénesbá a szoba levegőjében érezte „a művészet hatalmát”, meg is fogalmazta ezt magában: „a művészet hatalma”. Arra gondolt, hogy milyen szerencséje van Pinklernek, hogy ezt a világot megismer-heti általa, úgy érezte, ez a tanítás, a nevelés lényege, „a szemlélet, a szellemiség át-adása”.

A kisasztalkán rendezgetve, a teatöltéssel elfoglalva nem látta, hogy Pinkler hamu-tartónak használta főművét: „Tutanhamont”.

– Mindennek meg kell adni a módját – mondta. – A teázás mint olyan, rendkívül fontos dolog.

Törökülésben ült, lecsukta a szemét. Éppen tar koponyájára süített a nap a gótikus ablakocskákból, az arca árnyékban maradt.

Pinkler úgy, hogy Dénesbá ne vegye észre, a szoba sarkába pöckölte a csikket. Az-tán az ablakocskáknak meg a festett „szűz kurváknak” háttal foglalt helyet. Dénesbá szemhéja meg se rebbent, mintha nem is ő szólalt volna meg:

– Sokat elárul.

Pinklernek sejtelme sem volt, mi árult el sokat Dénesbának. Nézte Dénesbát, aki merev háttal, behunyt szemmel ült tovább, karját természetellenesen kinyújtva két tér-de irányába.

Dénesbá nem olyan, mint a többi nevelő. Gondolta Pinkler. Az Átmenetiben eset-leg a Gelencsér hasonlít hozzá, a természete meg a stílusa.

De Pinkler Gelencsérrel ritkán találkozott azok után, hogy leszedte őt a kötélről. Azután se igen beszélgettek, csak az Átmeneti pszichológusával egyszer. Arra szívesen emlékezett vissza, mert az a pszichológus normálisabb volt, mint a Leánynevelőben a Marika.

– Az Átmeneti pszichológusa konkrétan semmire nem kíváncsi, bármiről lehet beszélni neki – mesélte odabent Pinkler Bertinek.

– És a drogról se nyaggat – tette hozzá Hajni.

Dénesbának a leánynevelőben hittek a lányok, hallgattak rá, a Hajni meg a Berti egyenesen rajongtak érte. És Dénesbá ismerte a Janó haverját.

– Dénesbá nem olyan kétszínű, mint a többi felnőtt – értettek egyet.

Zsigabá bántotta a kicsiket. Igaz, velük már nem nagyon mert kikezdeni, mert félt. Félt Marianntól, és félt Pinklertől is. Megzsarolták, hogy mindent elmondanak az igazgatónőnek, hogy mit csinál a kicsikkel a fürdőben, hogy pálinkát tart a szekrényében, hogy beengedi az anyagot egy menetért. Dénesbának el lehetett mondani a Zsigabát is, a csicskáztatásokat is. Igaz, tenni ő se tudott semmit, azt mondta:

– Az életben farkastörvények vannak. A legfontosabb, hogy ne legyen zavart az élet-módod.

Pedig tuti tisztában van vele, hogy nem kaptam kimenőt, felhozott, bízik bennem – nézte Pinkler Dénesbá hosszú ujjait, nagy kezét. Úgy érezte, Dénesbá biztosan mellé fog állni, meg fogja védeni, hogy visszakerüljön, hogy visszavegyék a leánynevelőbe, hogy ne tegyék a javítóba, ahonnan még telefonálni is csak egyszer egy héten lehet, ahonnan az anyja már biztos nem veszi ki, „mert egy bűnöző, az biztos, hogy nem kell egy anyának”, gondolta.

Dénesbá váratlanul kinyitotta a szemét, és felállt.

– Mert lehet így... – mondta, és leült. – Aztán így – megint felállt, és megint leült. – De így is – állt fel ismét, és ült vissza újra. – Gondolom, neked is lejött a különbség.

Pinkler csak nézett, mert Dénesbá mindannyiszor ugyanúgy ült le, és ő az égvilágon semmilyen különbséget nem észlelt egyik fölülés meg a másik között.

– Sokat eláru! – ismételte Dénesbá, most ugyanabból a Buddha-szobor-pozícióból, mintha semmi sem történt volna. A szeme behunyva, ám éppen ellenkezőleg, mint előbb, a fény most az arcát világította meg, míg kopasz feje árnyékban maradt. Pinkler ezt a különbséget látta, mert ez valóságos és jelentős különbség volt.

Dénesbá arcán a szájától az orráig mély ránc húzódott, megvetővé téve az arckifejezését, állán szőke, fazonra borotvált divatos borosta, a szája szép ívű ugyan, de keserűen kicsit lefelé görbülő, az orra szigorú.

– Tudod, mindenki szeretetre vágyik. Erről majd beszélgetünk. Bent... – Dénesbá hozzá hajolt, és az álla alá tette a kezét, mintha maga felé akarná emelni az arcát, de éppen csak érintette. – A ki nem sírt könnyek belülről égetik a lelket – mondta, a szeme hidegen fürkészte, míg a szája mosolygott.

Pinkler lehajtotta a fejét, és küzdött, hogy a könnyecsek túl ne csorduljanak, végig ne gördüljenek az arcán, szívódjanak fel valahogy, akadjanak fenn a szempillái között.

– Nehogy azt hidd – ereszkedett vissza Dénesbá –, hogy nekem azonnal ment. A leülés.

A színház, a tánc tanított meg rá, mert azzal is foglalkoztam, foglalkozom mind a mai napig. Igaz, van egy veleszületett mozgáskultúráim is – mondta, és megint rendezgetni kezdett a kisasztalon. – Ha elfogadsz tőlem egy tanácsot... – Dénesbá keze megállt a levegőben. Nem folytatta azonnal, a gótikus ablakok felé nézett, elgondolkodott: – Próbáld meg a realitás talajáról nézni a dolgokat. Kell, hogy az embernek legyen önismerete. Mint ahogy nekem is megvan. Végigjártam azt az utat. Neked is végig kellene járnod, és nem a fantáziába menekülni. Az intézetből ki lehet mászni, de az életből nem.

– Nekem nem kell semmi, Dénesbá, sem magától, se senkitől – szólalt meg Pinkler.

– Hát ez az, ez a hozzáállás. Én gyerekkoromban, érted, tizenegy évesen tudtam. Tudtam, mit akarok. Nehéz volt. Nem volt könnyű. Nekem nem kenyerem a zavart életmód, anyámék elváltak, és én annyi idősebb voltam, mint te. Döntöttem. Elmentem anyámtól, albérlet, kemény melók, és én már akkor eltartottam magam.

– Nem arról van szó... – Pinkler felhúzta a térdét, rátámasztotta az állát, és beletörölte az orrát a nadrágjába.

– Nem lehetsz az anyád anyja – mondta erre Dénesbá –, a saját érdekedben, ezzel szembe kell nézni. Egyedül vagy, de mi megadjuk a lehetőséget.

Pinkler elhúzta a száját.

– Láttam, hogy az imént megragadta a figyelmedet a szobor – hunyorgott Dénesbá, mint aki távolra nem jól lát, és hátraintett a gumiöntvény irányába. – Hát igen. Sokoldalú tulajdonságokkal rendelkezem. Egy konkrét dolgot nem tudok csinálni, hogy csak abba tudjak elmélyülni, valahogy iszonyú nyugtalan itt belül.

Dénesbá középső és mutatóujja hegyével megérintette a mellkasát a szíve magasságában, aztán megtöltötte az asztalra készített apró pipát.

– Az intézettel is egy ilyen korszaka van magának... – szólalt meg újra Pinkler.

Dénesbá letűdözött és benntartotta a füstöt. Pinkler, mintha a Janó haverját hallotta volna:

– Valahol összetartozunk – heherészett a hang. A kismacskák hívták az anyjukat. Fel alá kóboroltak a szobában.

– Mi vagy, bazeg, pap vagy, faszod? – röhögött a Janó.

De a haverja nem foglalkozott vele. Leguggolt, szétmorzsolgatta a cigarettapapírba a marihuánát, és ez a morzsolgatás olyan volt, hogy az ujjbegyének minden egyes kis növénydarabkához köze lett. Finoman sodorta a cigarettát, és amikor a szájához érintette, mintha végig akarná csókolni a papír szélét. Behunyt szemmel nyalta végig.

– „Nem kell bemarnod az óriás adagot a bélyegből, hogy a glóriás alakot felfedezd, de neked egyre megy, hogy mi megy az agyadra: egypár angyal vagy az angyalpor, a csoda megtörténhet bármikor...” – dudorászta Janó.

– Mi a fasz ez? – gyújtotta meg a szálat a haverja.

– Aztán egy, két, há nap, és a negyedik napon minden a régi, max a teged a falon jelzi, hogy történt itt valami más, de úgyse másít meg a változás, neked a Más másnap már egy ásitás! – folytatta Janó magyarázat helyett.

– Giga, nem? – kérdezte Pinkler.

– Jó lesz... – mosolygott a Janó haverjának a szeme.

Csak néhány hónapra rá kezdtek gyanakodni, hogy a Janó haverja átveri őket.

– Na, így bízzál meg akárkiben is – dühöngött Janó. Tényleg el volt keseredve, rugdosta az ajtókat, egyet le is akasztott, és a sarokba hajította. Pinkler megpróbálta Janót lenyugtatni.

Aztán a Janó haverját éjjel egy üzlet ürügyén megtámadták. Míg Pinkler kitépte a kezéből a táskáját, a Janó behúzott az arcába. A táskában talált csomagocskákat lemérték, és bebizonyosodott, hogy a Janó haverja jó néhány grammal átverte őket. A pénzt és a füvet eltették. Egy darabig aggódtak, hogy mi lesz, de a Janó haverja úgy gondolta, ezzel egyenlítették.

– Az intézet? – adta át Pinklernek a pipát Dénesbá. – Érdekes hely. Mint feladat. Számmomra. Mint kihívás. Bár ez divatos szó, én nem szeretem, mert végtelenül cinikus.

(Folytatása következik)

Radics Viktória

NE ÖLJ*

– Házasság előtt nincs szex.

Ezt mondta a csávó szó szerint.

Csökött pálmafák sorakoztak a templomkertben, nézem, hogy' viselik ezek Budapesetet. Torzak szegénykéék, áhítóznak-e az igazi napra? Tömzsi, hámló test, ványadt lombozat, lehervadtak, kókadtak bizony; olyan szerencsétlenek. Egy jól megfizetett kertmérnök, biblikus fantáziák; mintha csak valami számítógépes játékot látnék itt élőben. Az a vicc, hogy élőben, mert igazi pálmák voltak azok mégis; odamentem, megtapogattam, sőt még a kéken csordogáló műpatakba is belenyúltam – miközben a srác beszaladt a templomba a holmijáért –, hogy víz-e a víz. Kis piros gombok virítottak benne. Kisgyerekek szaladtak oda hozzám, együtt nyúlkáltunk az igazi vízbe.

– Meg szabad nyomni? – kérdeztem.

Ők mondták, hogy lámpácskák azok, esténként pirosat világítanak.

Láttam rögtön a csávón, hogy fél.

Egy ekkora nagy ember!

Amikor először pillantottam meg a kezét – egy hegy keze, egy kopár, izraeli hegynek a keze, kemény-súrló, vörhenyes föld, széthányt kövek, szétdobta az Isten –, nem titkolhattam magam előtt a vágyat: kapna derékon. Gördülne rám az a vörös kéz, ez a szikes föld. Ha betemet, hát betemet.

Gyönyörű, dolgos kéz, megenném azt a földet a tulajdon számmal.

Kislánykoromban egyszer földet ettünk, köpködtük: nem is olyan rossz. Meg lehet enni. Papírt is ettünk egyébként, majdnem olyan, mint a rágó, csak ízetlenebb.

Lenyűgözött mindig is a földanyag, a szénfekete, a porhanyó – porban, szutyokban játszani, nyakig! –, a tenger melléki vörös kincs, a padlás finom lisztje, a tavasszal ébredő, ősszel sárrá erjedő, télen a fehéret elrontó – sok mindent utáltam életemben, de a földet, azt nem, nem, soha.

Részemről az a kéz volt a második pillanat. Az első pillanat az ő pillantása volt. Lentről jött, komolyan, vérelesen, vadon – ott termett, akár egy bozót a sivatagban. Egyetlen másodperc erejéig, amit csak félig tartottam ki. A következő hónapokban, egy nyáron át bazsalyogtunk. Tömegben volt találkozásunk mindig: ott van, amott van, itt, emitt, szerzet, akinek messziről megérezem a szagát, mint egy állat. Boldogsághullám csap föl bennem tőle, aztán a pillanat még órákig reszket. Kecské vagyok azokon a jezuizsálemi hegyeken, szökell a tekintetem utána komiszul.

Régen voltam én már ilyen pajkos. Vagy pajzán. Gyerekkoromban? Lányként? Aszszonykoromban szorongtam a kis erotikus bozóttüzektől; valami itt is, ott is összeszorult, nem nagyon mertem gondolni egyes testtájékaimmal, sem az agyi égésfoltokkal

* A novella szerepelni fog az Artizánok kiadásában 2005 szeptemberében megjelenő ÉJSZAKAI ÁLLATKERT című antológiában, amely harminchárom kortárs szerzőnek a női szexualitásról szóló ötvenhat művét közli.

(mint mikor megsüt a vas), csak néztem a tükörben ámuldozva, hüledezve néha: hogy tolulhat ennyi kétségbeesett félelem egy kétségtelenül női arcra? Mit félsz?! Gyerekként nem húzódoztam, vagy ha igen, annál pikánsabb volt az izgalom. A pincében, padláson kutakodni, kertek alján lopakodni, rosszban járni, incselkedni a papával. Kinyitni a titkos rekeszeket, kihúzni a legalsó, súlyos almáriumfiókot, ahol a mama a szatén szemfödelet tartja, limlomban kurkászni, meggyfára fölmászni. Avas főzőcsokoládét lopni. Különös íze volt, csöppet savanyú, nem olvadt, tört inkább, más, mint a tejcsoki. A nagyanyám ilyenkor mindig csak tréfásan intett meg, nana, és mesét mesélt a torkos Katicáról, aki az ujjával – mutatta – kikotorta a lekvárt a fánk közepéből, és jól kikapott. Érdekes, anyuról nevezte el azt a rossz kislányt.

Visszatérve a pálmafákhoz, vagyis ahhoz a vallásos képernyővédőhöz: a srác szemlátomást szorogott, nekem pedig mehetnékem volt, egy szimpla kerthelyiségbe vágytam, szellőbe, árnyakkal játszadozó, magyar zöldbe, spriccelős szódával készített laza fröccsre, s hogy ott legyen velem szemben az én közel-keleti hegyem, én pedig csordogáljak rajta. Nagy, barna hegy, melynek sugallom: mozdulj!

– Bevallom neked, hogy még van egy vétkem, amit még nem sikerült leküzdenem. Vagy *bűnt* mondott? Úgy motyogta, mint egy gyerek, aki rossz fát tett a tűzre, és eljött a pillanat, amikor lesunytt fejjel színt kell vallani.

– Na! – érintettem meg a karját. A húst. Égetett cukrot. Pörkölt diót.

– Én még dohányszom. Még nem sikerült leszoknom róla.

Nevethetnékem volt már rég, az izgalomtól is meg a sete-sutaságunktól is, és ekkor a kertvendéglőben, ahol éppen olyan kora őszi szellő fúj, amilyenre vágytam, elkezdünk kacarászni, hála istennek, azóta is kacarászunk, mert ha nem kacarásztunk volna, az én mesém már rég véget ért volna.

– Gyere, súgok neked valamit – hajoltam hozzá, megérintve a hatalmas, pihegő kart, és beleleheltem a fülébe: – Én is.

Benson & Hedges volt csak abban a vendéglőben, ahová akkor beszökött az ős, de mindegy, szívtuk. Az ivás csak az én vétkem. Egy kicsit iszákos nő vagyok. A házi pálinka a kedvencem, de nyáron nagyon szeretem a csapolt sört (a harmatos pohár miatt), télen pedig a bikavért, ha már a vétkeknél tartunk; no és a whiskyt is, mi tagadás, csak az drága. Néha valami képzelt „tengerészrumról” ábrándozom... Ezt nem mondtam el neki akkor, csak aztán, csínján; már megint botrány lesz belőlem, és ebből elegem van, hogy mindig botrányba fulladok.

Ha ez a pasi megfog, nem fogok szétesni.

Eleinte, mikor még csak messziről láttam, azt hittem, az Adrián nyaralt, na, mondom, biztos a családjával, gyerekeivel; strand, napernyő, jeges Coca-Cola szívószállal. Lehet, hogy unatkozott. Én meg fehér vagyok, mint a vaníliás tej, az idén alig voltam napon, és csak az ablakból néztem az eget. Amikor egymás karjára tettük a kezünket – mert csakhamar megérintett ő is –, vörösbarna földön fehér szikla fénylett. Lenyűgöző táj volt.

Azon a bizonyos feledhetetlen kinyilatkoztatásán, amit a történet legelején idéztem, akkor még egyáltalán nem szórakoztam, mert pontosan éreztem, hogy amilyen szik-

laszilárdnak tűnik, olyan kényes az a pont. Begerjesztő és fülsértő, afféle *egészen másról szóló* vita kerekedhet belőle, és a vesztünket okozhatja, dupla hurkot a nyakunkra, még mielőtt megismerkedhetnénk. A hamis tudat és a hamis nyelv megint feltornyosul két ember közé. Vagy fölé. Egy mondat a fejünket veszi! Észveszejtő bántások és bántódások fakadhatnak még ama bibliai kőből. Hacsak nem hiszek abban, hogy ezúttal megtörik a régi forgatókönyv, más irányba kanyarodnak a hegyi utak, és az ismeretlen erősebbnek bizonyul. Csodák csodájára, ott a kis leprás pálmafák között, szemközt a napégette férfiarccal, mégis megfogant bennem ez a másfajta, ez a teljességgel *fordított* hit.

Egyszóval a srác bibliai ember.

Megragadta a tekintetem a salátává olvasott, számárfüles, szutykos Bibliája, amit mindig magával hordott a mobiltelefon meg az autókulcs kíséretében. Ott volt a rozoga, ős-Škoda hátsó ülésén is a limlomban, szerszámok közt, a téglaportban. Mindig túlzásokba esem, tudom, de ilyen szép, eleven Bibliát én még sohasem láttam.

Azért nem nevettem el magam, mert tudtam, hogy dogmaközelben vagyok. Ami számomra azt jelenti, hogy jön a front, már húzom is fel a katonacsizmát, lány létemre, gombolom a zubbonyt, töltögetem a fegyvert, elszánt harcosa lévén – az az igazság, hogy az igazságnak. Igazat beszélj, te állat! Azt mondd, amit érzel, meg amit az agyacs-kád kifundál, a tévedéseidet mondd, öregem! Nagyon be tudok gurulni az igazság nevében az igazhitűektől, megmerevedem, mint egy baka, és elhülyülök én is menten. Följön bennem az én igazam, ami kilencven százalékban tévedés, de ellenállhatatlannul, és azzal nekem lőttek. Hát most inkább csak nyeltem egyet, Istennek hála, megszállt az óvatosság, nézem a nagy, barna arcon a szorongást – iciripicirit vonaglik –, a srác nősülni akar, no, majd meglássuk. Gyere csak, édes.

Vajon ezúttal türelmes leszek-e? To-le-ran-ci-a – öt szem kockacukor. Őt műkő a csapból zubogó patakban. Neszek, mellézközejek és mellézköngék ringatták el a támadókedvemet, két test zenélt a szélben, megédesedett a szám, szerettem volna sokáig elhallgatni ezt a szép szál embert. Beszélj. Lágy volt a hangja, mint mikor sziklaüregben víz klotyog, nem olyan, mint amilyennek hittem volt, egyáltalán nem „férfias”; a hangszíne a totális másság erejével lepott meg. Miket hallok! Mint mikor a tengerparton, déli verőn, kabócák énekétől zúg a távoli hegylánc.

Ha nem lett volna a barnásvörös „föld” meg a ronggyá olvasott egyetlen könyve, ha nem láttam volna, hogy riadt, ha nem lett volna gyerekes a „tisztességes szándékával”, ha a hangja nem hat meg, fejvesztve menekülök. Nem is tőle, hanem a regulától. Vagy ordítok, mint a szamár. Csakhogy szorongtunk. Az ördög vigye el, mindig minden fordítva van. Most meg az a bajom, hogy el akar venni, ha meg nem akarna elvenni, akkor meg az lenne.

Nos, rendeltem egy pohár sört ott, abban a külvárosi kerthelyiségben, ahol a szellő fűdögölt, ahonnan akart; vágjunk bele. Ő ájtatosan beszélt, én meg röttyörészttem. Zászlócskák is lengedezhettek volna, felszálltam a bolondok hajójára megint, elönt a kezet a friss szeptemberi égtől, ezt a hónapot nekem találta ki az Isten. Boldogan láttam, heherészik már ő is. Lazacot rendeltem meg görög salátát, de más ízt nem éreztem, csak az övét, fél méter távolságból is ízleltem. Parányit csípős, mint a szeptemberi

levegő, kesernyés, mint az avar, és édes, mint a karamell; tán mézsört hörpölök, ribizlit szemezek. Volt ebben valami evangéliumi: mint mikor Jézus felszólít, hogy egyeteki-
gyatok engem, a testem, a vérem.

Eszem ágában sincs blaszfémiával előrukkolni, csak ahhoz tartom magam, amit érzékelttem. Most a képzeletemben kipattannak egyes dús érzésű pillanatok, pompás fűrtök, beleng az ízes-szaftos levegő, besüt a hűvöskés nap, játszogatnak a falevelek, megcsap a barna bőr aromája... Ki kellene szívni. Iszod a söröd, kicsit fintorogsz, mert hülyeségeket beszéltek, észre sem veszed, és átkelsz abba a világba, melyben mindent, de mindent átkölt a szerelem. Lebeg a levegőben egy magritte-i kőszikla. Tapintom őt, a fiút, messziről, és azt a kősziklát is simogatom, az érces, érdes, vaskos, ezerszínű testét, melyből váratlan pillanatokban víz fakad. Erecske vagy egy egész hullám. Nem félek.

Édesem, ahhoz képest, hogy kijelentetted, amit kijelentettél – tudod, mire gondolok –, ahhoz képest félóra múlva hevesen csókolóztunk a nyílt utcán.

– És megfogtam a pinádat.

– Meg bizony.

Nevet, és ez megmenthet bennünket. Miközben érezhetően settenkedik köröttünk egy rossz szellem. Ez a rossz szellem TISZTESSÉGRE tör. Ajaj! Kupori asszonyok aszalt szilvája. Férfiak nagy-nagy félelme, skizofrén rettegése. Kopsztott liba bőre. „Önfeláldozással”, „derék asszonnyal”, „házastársi szövetséggel” kecsgetet... Nagy átverésre gyanakszom! Nem fogom be a számat! A francba a freudizmussal, unom már a fogalmait, nem amiatt esz a fene... Olyan jelenlétre vágyom csupán, mint a levegőégé, ami csupa mozgás, illékony és hihetetlenül tud *lenni*. Ez neked nem elég vallásos? Vagy gondoldj egy girbegurba hegyre. Azokkal a kecskékkal. Kígyókkal! Birkaganéjjal. Ahol vadon nő a füge, csak leszeded, szétnyitod, és az ajkaddal kiharapod.

Szagot fogtak a presbiter asszonyok. Jaj, nem akarnám én őket kinevetni, szentelt érzéseikben megbántani, a szabadszájúsággommal a kárhoztatásomra kényszeríteni... Csak tiltakozom. Egyenes derekú, elszánt, oroszláncörmű gyülekezeti hölgyek diszkrét kiskalapban. Jézusért oly hévvel kapadozók, hogy nem is értem, kire gondolnak, csak tiltakozom, mert csapdába estem, eleven bűn, lüktetek. Vallatnak, parázna vágyakon fognak, a testiségemből mentenek, Jézus nevében felszólítanak, hogy úzzem ki az életemből a szexnek még a gondolatát is, az erotika leghalványabb jelével együtt – úgymint bazsalygás, bizsergés, buja víziók –, vájjam ki a magamét és a férfiét egyaránt, valljam meg, hogy a koronázatlan szerelem bűn, tagadjam meg, és utáljam. *Utálván utáld*, idézik Mózeszt a fejemre. Azt követelik, Jézusért, hogy undorodjam. *Bűűűűűűű*, hajtogatják valami hihetetlen, fűtűlős ű-vel. Nagyon imádkoznak értem, az üdvösségemért, ők megimádkozzák, hogy ne szeressem azt a cigány testvért.

Merthogy nem az Adrián sült le a szentem, azt még a bazsalygás korszakában meg kellett állapítanom. Jé! Ez roma! De hamisítatlan! Nyeltem egyet. Még a füle töve is fekete. Elhültem egy percre. „Cigány.” Na és, mit jelent ez? (Egy kis szemantika.) Majd eltöltött a dac, mint három-, tizen- és huszon- és harminchárom éves koromban: szalad fel a vér az agyamba, duzzad a verőér a kemény nyakamon. Marokba szorul a kezem, mintha egy kavics lenne a tenyeremben. Fellázadtam önmagam ellen. Én ezt a földet akkor is akarom! Pont ezt! A göröngyösöt! Annál jobban! Dőlj össze, elme!

Pedig azt hittem, nekem nincsenek előítéleteim. Én egy okos, liberális nő vagyok. Pedig azokból van összetákolva elmém építménye; erdőben a rozoga vadles. Nos, engem most így leckéztetett meg az Isten. Elém rakott egy javakorabeli, deres hajú roma csávót, rámutatott, és azt dörögte: szeressed ezt az embert!

Két pohár sört ittam meg csak, cigarettáztunk, somolyogtunk, kacagtunk, ő kicsit prédikált, hagytam, féltünk, tetszünk, nem tetszünk (dehogynem), aztán egyszer csak, mit ad Isten, a vendéglő előtt összeakaszkodtunk. Csüngtem a fán lábujjhegyen, megtartott, és az ajka levét azokban a percekben úgy magamba szívtam, mint gyümölcs a napot, és megteltem tőle, saftosra, pirosra, levecesse.

Egy bányató van a vendéglő mellett, az ordítóan szörnyű lakótelep közepette. Fák veszik körül, és ronda, vastag vaskerítés teszi tönkre a csalogató látványt. Hihetetlenül randa kerítés, feketére festve. Egyszer régen már írtam róla, oly megkapó a csúfsága – egy tavat így elrontani! –, csak akkor még nem tudtam, hogy szinte egyenként kell majd valahogy kiráncigálnom, vasfűrésszel kivágnom az ezer rudat. Most is ezt a nehéz munkát végzem, és nagyon sok vasrúd van még hátra.

– Házasság előtt nincs szex.

Ezt aztán még a mondat végi pontot kerülő csókolózások meg a „pinafogás” után is mondta néhányszor (csak tőle tűröm, hogy így beszéljen), egyre halkabban. „Ne engedd, hogy megbasszalak”, súgta, na ja, dőlt belőlünk a vágy, a szó, a csók, a nyál, s a keze tényleg azt hozta, amit már az istentiszteleten megkívántam: a gyönyörűség, nap perzselte földet, mely csak verejtékes munka árán terem.

Ámde meglett. És lőn szex – miután kétszer „lezárta a kapcsolatot”, mint az erényövet, egy szombat éjjel, vasárnapra virradóra magához vett engem, a testéhez kulcsolta a két roppant kar a testem; majdnem sírtunk.

Cigánybánat ül a szemében – ez félreismerhetetlen. Cigány az ajka, cigánylila, tépett hús, szeme alatt kék árok, és kreol az istenadta. (Kiigazítom: mint aki két teljes hónapig nyaralt az Adrián.) Cigányélet van mögötte, benne, lenn, csak felette nem, mert ott: Isten ege. A haja fehér. Mint a mesében, mondom én, gonosz értelmiségi: putri, koldusasszony nagynya, répaleves, verekedések, késelések, bűnözés, birkanyírás, budapesti alvilág, börtön is persze, hogyne, kőbánya... „Megcsaltak, úgy szerettek, csalnál, s így nem szerethetsz”, lóvé, kártya, megváltás. Ostoba literátor, szájtátva hallgatom a szubkulturális történeteit. A vén Škodában elhaladunk egy evangélikus templom előtt, „oda egyszer bementünk”, mutat az irodára, „de csak egy öreg számítógépet találtunk, meg vagy háromezer forintot, ott egye meg a fene”.

Érzem, hogy ébred a csávóban az érzés, nagyon hasonlatosan hozzám, hajnalodunk, eolhárfa a szívemben, az övében dörömbölnek, „börtönből szabadul rab lelkem” (ad notam: „már nem képzelt ház üres telken”), összekúszunk, bebújok a mokka bőre alá, szép neki az én fehérségem, iszom, iszom, iszom az ajka közül a nedűt, a nyelvét, a szavát, a hegy levét. Nagyon szép ott neked, szőlőlevelek közt a fekete fürt, a tenyerembe veszem, mint a szőlőgerezdet, omlik, csókolom a szemeit, töről eszem, beletúrom az arcom, az orrom, és még a torkom is boldog, felkent és méltó.

Sok baromságot hord össze persze, dogma dogma hátán, akárha folt hátán folt, nem üstöt, égi üstököt toldoz-foldoz ő – nekiugrottam volna mindenki másnak, de őtőle eltűröm (kihülök közben legalább), és pontosan érzem, hogy végtére én sem tudok semmit. Kapaszkodom néhány korhadt deszkába a posztmodern tengeren. Mi sem áll meg a lábán, harmincéves munkával összehordott tudásom fityfiritty. Ő megpróbálja kihúzni magát. Akivel szemben mindenki előítélettel viseltetett, az maga is megtelik előítéletekkel (ez, lám, törvénynek tűnik). Őrült kellemetlen ostobaságok hagyják el a száját. Az enyémet nemkülönben; teli vagyok intellektuális közhelyekkel. „A kis adjunktusnőm.” Olykor olyan, mint egy vérehullott cigány; felindul, már-már támad (elő a kést, mondom, de elnevetem magam mégis), és a *homoszexuálisok* meg a *nők* ellen beszél, a nők ellen, miközben, érzem, szeret engem; a paráznaság ellen, miközben baszni akar hajnalhasadtáig, immár „házasság” nélkül és minden módon. A meleg a saját fajtáját helyettesíti a kirekesztésben, a nő a bűnbak, logikus, a templomban szedte fel, világos, elviselhetetlen.

Fölállok menten, itt hagyom, dögöljön meg, aztán öljön meg, barom állat; ballada lesz belőlünk. „Kívánlak, mint egy állat.” Hülye bunkó. „Mondd, hogy fasz.” Nem mondom. „Én téged úgy, de úgy megbaszlak”, suttogja forrón, miután nemrég kifejtette volt, hogy a nők Jézabelek, tönkreteszik, a pusztulásba sodorják a férfiakat, gonosz, pogány varázslók, és még rontott rajtuk a sok emancipáció. Már csak az hiányzik, hogy lekurvázzon, amiért vele vagyok; de ezen a ponton elgondolkodik.

– Tegnap megbántottál, sértegetted a nememet – mondom a telefonba. – Én sem gyalázom a te fajtádat! – ilyen mondatokig jutunk, el vagyok képedve.

Én nem bánom, hogy néha ilyen műostoba, mert érzem a természetes eszének a szépséges, leopárdbőrű lüktetését mögötte; balga, buta és bolond vagyok én is, ugyan mit tanultam meg a százezer könyvből? Végül is kevesebbet, mint ő az egyből. Mintha valami *academia aeternát* járt volna ki, Károlin iskolázódott a nyelve, szívből olvasott egyet, míg én félszívvvel ezeket. Nem beszélve tapasztalatvilágaink súlykülönbségéről. No de figyelni azért végül talán megtanultam, vagy nem? Kifigyelni, odafigyelni és rá, megszimatolni, rátapintani és kiérezni... Én ezért imádkozom. A valóságért, hogy ne a fogalmak győzedelmeskedjenek rajta, hanem a szavakon is által Ő. Miközben egy betűfaló állat vagyok, kacsacsőrű emlős, becsavarodott női agytekercs, és nemigen szeretek a férfiak ezért, nemigen, érthető. Őt sem igen szerette eddig senki. Negyvenhét éves, megalázott cigány kisfiú. „Sosem lesz ember belőled” – verték, és verekedett, kártyázott, rabolt, fosztogatott, szűrt-vert érte, mint *tüske más tüskét* (lopott idézet). Én meg buktam, sérültem és sértettem, elárultam embert és eszmét. Talán ami neki a hazard, az volt nekem a mű? Mindent elvesztettünk.

Nem szerettek bennünket.

Látom, óriási erőfeszítéseket tesz, hogy megértsen (megéri-e), és befogadjon magába. Én szintúgy roppant erőfeszítéseket teszek, hogy értsem őt (van mit), és kinyíljak felé. Nézünk egymásra, mint borjú az új kapura. Olykor gyanakszunk. „Primitív állat, le akar uralni engem, kendőt a fejemre, babát a hasamba.” „Beszózott negyvenéves bula, akinek baszhatnakja van, cigány fasz kell neki.” Lehet ennek még kés is a vége, úgy sejtem; egy roma meg egy gádzsi egymásnak esik. És csókolóznak.

Igaza lenne a presbiter asszonyoknak, hogy a veszembe, egyenest a kárhozatba rohannok? Csöbörből vödörbe? Ez nem Istentől való! Magyarázzák, mintha látnák, beavató hangon: az ördög nagyon ravasz, ezt fundálta ki, hogy letérítsen az egyenes útról. Vagyis a Parázna Démona szállt meg a *még meg nem tisztult* cigányemberen keresztül. Menjek el démonűzésre. Tegyek bűnvallást, bőjtöljek, imádkozzam kitartón, és az Úr majdan megadja nekem a „hozzám illő” férjet-urat, akivel megszentelt házasságban fogok élni. *Endlösung*.

A „vizesgríz”, az volt a fő eledelük gyerekkorában, meséli. Tej, az ugyanis nem volt, honnét lett volna. Ha a koldus nagyanyjának akadt egy darabka avas szalonnája dugiba, abból kicsit ráolvasztott. Ő utálta azt az ízt. És a mai napig utálja a tejet, mondja, miközben én egy hajtásra megiszom egy teli bögrével.

Nekem meg az volt a bajom, mondom, hogy mindennap muszáj volt ebédelni. És végig kellett enni minden fogást. A levest is. Pontban fél egykor. Azóta is utálok az ebédelőt, mondom, és nálunk az nincs is bevezetve, egyen mindenki, amikor megéhezik. Nagyot neveltünk.

A megtéréséről rögtön beszéltünk, az első parázna csókok után, a vaskerítésnél, a tónál. – Úgy éreztem, meghalok. Belehalok ebbe az életbe, a szó szoros értelmében. Nézttem, ahogy hamuszínűvé válik a bőröm, és rászárad a karomra. Pedig éjszaka épp nyertem a kaszinóban, még hozza sokat. De a szerencsejátékosnak sosem elég. Arra vágyik, hogy menjen tönkre az egész kaszinó – addig nem tágít. Nyerni nyertem, otthon mégis ellepott a hideg verejték. Hánykolódtam az ágyamban, számot vettem az életemmel, mintha eljött volna az utolsó ítélet – szorzás, osztás, összeadás, kivonás, minden egyszerre történik, egyetlen pillanatban –, izzadtam és imádkoztam a Mindenhatóhoz, hogy öljön meg, vagy vezessen ki ebből az életből engem. Vagy-vagy. Más is behalt már. Ezzel aludtam el. Dél előtt átjött a szomszéd ember, és, ami a magamfajával nem történhet meg, felajánlott egy fuvarosmunkát. Aprópénzért, amennyi akkor nekem semmi volt. Elfogadtam, és azóta, hat és fél éve, nem volt kártya a kezemben, és azóta hitben járok.

Azóta nincs ölhetnékje, vagy ha van is, nem tör-zúz, ami nagy szó.

– Téged az Istennek kellett tarkón vágnia ahhoz, hogy rájössz: „ne ölj” – mondom, és érzem, tényleg, a tenyerének a szelét, mely hat éve simán leterített volna.

Nem is bűnözött azóta. Miért nem? – merül fel a kérdés. Azért nem, mert Isten országának az állampolgára lett. A keze kőművesmunkától kérge, és ugyanolyan törődött, mint a Bibliája. Éppen olyan olvasószemüvege van, mint nekem, forgattuk a Szentírást, én a fehér, ő a barna kezével, és lényegében a benső imánk sem különbözött: nem akartunk meghalni.

Egy hét leforgása alatt fokozatosan megérett bennem az érzés, hogy én, aki nem vagyok a keresztény hitben egy klasszis, ezt az ő Istenét, ezt szeretem. A megtért bűnözőknek az Istenét, aki oltalmazza őket, és megáldja őket és vezeti, és munkát is ad, kenyeret. *Mikor vízen mégy át, én veled vagyok, és ha folyókon, azok el nem borítanak, ha tűzben jársz, nem égsz meg, és a láng meg nem perzsel téged.*

És szeretőt is ad nekik.

Én romlottabb vagyok. Nekem az agyamat ette a mocsok meg a szégyen, megtéríthetetlenül. Ő, aki megjárta a poklokat, sőt, mondja, még a pokol alatti helyeket is – ne tudd meg! –, olyan tud lenni, mint egy gyerek. Velem is rosszkodik, én meg cikizem, incselkedünk.

– Nagyon csúnya kisgyerek voltam, még az apám sem állhatott. Nem is szólt hozzám soha. Apám hangját csak akkor hallottam, amikor másokkal beszélt. (Ő félig magyar volt.) Velem egyszerűen nem állt szóba. Csak ütött, nekem jött még tizennyolc éves koromban is.

– Engem meg azért nem szeretett az apám, mert lány vagyok. Kamaszkoromtól nem viselhette, hogy a lánya nő. Ez neki nem volt kóser. Még felnőttkoromban is visolygott, ha sortban vagy kivágott ruhában látott, köpni-nyelni nem tudott tőlem, érted, attól, hogy van combom meg mellem.

Láttam egy kölyökkori fényképét, tényleg olyan, mint az ördög, a szeme szénparázs. De a még korábban, a kisgyerekkorin elálló fülű, szelíd fekete báránka, kis csacsi rongyos pulóverben; örökbe fogadtam. Elfogadsz te is engem?

A járásában még maradt valami csávós. Úgy lép be egy kocsmába, mint egy seriff, keze zsebközelben, aztán rendel egy üdítőt. Én meg bort. *Tejet iszok és pipázok, jóhíremre jól vigyázok...* Odavetett, sokatmondó félmondatok, melyekből mit sem értek, odahagyott haverok, nehéz fiúk... Ő játékautomatával sosem élt. Hanem a kártya, akár hetvenkét órán át egyhuzamban.

– Egyszer pukli nőtt itt a könyököm alatt, annyit nyomtam az asztal szélét – mutatja. – Á, nem – mondja, valami ostobát kérdeztem –, nem az, még csak nem is a pénz, hanem a harc volt a lényeg. Lehetett tudni, mikor leültél, hogy nyerni vagy veszíteni fogsz-e. Biztosan érzem, hogy vesztek, és mégis, neki, abbahagyhatatlanul, a végkime-rülésig. Attól tartok, téged is elvesztelek.

Azt meg kellett feszíteni, azt a régi embert. Én vagyok rá a tanú, aki most a gép előtt ülök, és ezt a mondatot nézem, hogy megesett. Nem is, hogy „megtette”, a „megtörtént” sem elég jó szó erre, hanem megesett vele; elébe ment, de nem ő csinálta. Eleinte még nem is hitt annyira, csak járt az istentiszteletre, bújta a Bibliát, iramlott volna kifelé a bűdös életből; az ő lába lépett, ám a pályát nem ő szabta. Fokozatosan ráérezett a Károli ízére (ezek az én szavaim, ő nem így mondaná), kezdte befogadni, át-élni, szeretni a szavakat, egy roppant nyelvi fürdő volt az ő megtisztulása – én legalábbis így fogalmaznék –, bemerítkezett, és érzéklni kezdte a láthatatlant. Amit a világból élete negyvenvalahány esztendeje alatt a saját szemével látott, hát az szar volt.

– Egy kalap szar. Nem volt abban szemernyi jó sem. A pénz, az ahogy jött, úgy ment. Ebül szerzett ebül vész el. A nők is ugyanígy. Hanem talán a hatalom, az számított. Engem bérgyilkosnak néztek. Iszonyatos erő lakozott bennem, és ezt látni is, meg érezni is lehetett. Félték tőlem, ami valahogy jólesett.

Hogy ölni tudnál, drágám, minden további nélkül, azt lehetett érezni, gondoltam. Lehet, hogy ölt is? Eljárt az ökle, az szent. Őt meg egyszer felakasztották egy fára, és félholtra verték. Ó, Istenem. Engem meg a bájával ragadott meg – a harmadik pillanatban –, sajátos férfibáj játszott az arcán a templomban, ahogy énekelt meg imádkozott. Olyan volt, mint a fény; ha besütött a nap az ablakon, végigcikkant az embereken, és megült némely vállon – úgy tündérkedik az ő arcán a báj. Uram, mondd, mi ez?

Kivágott ruha volt rajtam, amikor másodszer szakítottunk (mert hosszú sora van ennek). Ráfektette oda, a csupasz bőrömrre a tenyerét, úgy imádkozott értem. Naná, hogy bizsergett. Nyelveken szólt, mielőtt kivágott volna. De ez csak egy trouvaillle, én vágtam be az ajtót. Azért, mert azt mondta, hogy átvágtam. Nem és nem és nem igaz! Még hogy „kenet” meg Szent Szellem! Nem attól mentem el, hanem elköttem a legnagyobb, a pokoli, a helyrehozhatatlan bűnt, megtagadtam a Szentlelket éretted, a szerelmedért, a fekete faszodért, és becsaptam a templom kapuját. Nem téged.

Pedig de szeretem az evangéliumból azt a részt, amikor az a nő olajat önt Jézus hajára. Nem a lábmosó-, hanem épp a hajlocsoló-jelenetet. Látom, amint a tíz ujjával bele-túr az emberfia sötétbarna hajába, és csorog a drága kenet. Én nem vagyok sem becsapós, sem kikapós, csak nem bírom, mikor ájtatoskods, csaptam rá a Škoda ajtaját.

Nem tudom, őt érdeklik-e az én harci történeteim. Azok sem jobbak, zavarosabbak inkább; nem vertem szét – csak majdnem – kocsmát, nem szorítottam senkinek kést a nyakához, hacsak nem vesszük metaforikusan; öregapámmal babra ment a hetes, és a birkanyírást is csak elképzelni tudom, mert birkát, azt azért láttam már.

– Tolmácskészülék kéne közénk – mondom neki.

– Azt hiszem, a világ nagy részéhez elkéne neked – válaszolja ő.

– Te sem tartozol sehova. A cigány kultúrát elvesztetted...

– ...sohasem is volt olyanom...

– ...az alvilágit elvetted, a vallásoddal kiszakadtál, nem tartozol a prolik közé sem, polgári kultúrád nincs, és még a templomban is magányos vagy...

Gondolom, szörnyszülöttek az ilyen mondataim.

– Valahol olvastam, hogy a szabadúszó értelmiségi afféle x a társadalomban, sehova sem illik. Azt is olvastam, és igaz is, hogy mi ma *páriák* vagyunk. Mint Indiában. Hol éjjel a vadak. A női életem ráadásul egy adta katasztrófa. Sohasem... – ezen a ponton elpirulok, mint a pipacs, paprika, paradicsom, rózsza. Ezen a ponton egészen szorosan a mellkasához simulok, hogy ne lehessen beszélni, és ne lásson, belenyálazom a barna bőrébe, az ajkammal beleírok valamit a szőrébe.

Az értelmezésekkel voltak a bajok, és én az *Énekek énekével* hozakodtam elő, hogy valahogy mi is beleférjünk a Bibliába. Tán csak nem rekesztetünk ki onnan is! Akkor gáz van. Én őt egyedül nem bírom megtartani – egy ekkora nagy embert. Isten is kell hozzá! *Fekete vagyok, de szép...* Mózesről, Páltól, a testvérnőktől már megkaptuk a magunkét, és mit fognak szólni az emberek... *Jeruzsálem lányai...* Hiszen megszólom magamagam is. A vége felé tolnám a történetet, leegyszerűsítendő. Egy végső poén kelene, hogy a feszültségek kicsattanjanak. Leírhatnám, hogy elhagytam, és ő megölt (ami nem esélytelen); hogy kitért a hitéből miattam, és visszaesett (jaj, ne); tönkrementünk a cigánysoron (ez is meglehet); hogy kitört köztünk a kultúrák háborúja, és halálos sebekkel távoztunk a színről (erre már voltak jelek); hogy lehullt a szemünkről a hályog, és ott állt egymással szemközt egy menthetetlen roma meg egy minősíthetetlen gádzsi, további mondandó nélkül... Milyen mélyre ássak? Ő tavasszal felépíti a házat, én meg azért sem hagyom magam: beszélni és írni, írni és beszéltetni akarok, egyre mélyebbről, míg ő építi a házat; onnét, ahonnan a vágy fakad, az ingoványból, ahol csúszunk és csúsztatunk. Megtalálom a gerjedelem forrását. Csípős, mint a szeptemberi levegő, kesernyés, mint az avar, csorogjon az ő hangja az én torkomon...

Bodor Béla

BABITS MIHÁLY-PALIMPSZESZT

Midőn *Az Est*, e zörgőn takaró
 festékilatú papírtakaró
 – jóvoltából a Steinnek, ki a standról
 pár remittendapéldányt összemarkol
 s padodra vet – alád-föléd kerül
 s kék lábfejedre pilleként terül,
 és arra is jut még, hogy megsodorván
 (ahelyt a padléc lévén meghasadva)
 a résbe tömködd hurkapárna-formán,
 így mint a pallos nem hasít hasadba
 a deszka éle, s már e lap-lepelnek
 a cúgra zizge szárnyai felelnek:
 olyankor ajkad elhuzódik mélán,
 csiklánd a só nehéz szemednek héján,
 és visszapergi képeit a nap,
 jön sok jeletlen, tompa pillanat;
 a délelőtt, hogy jóllakott ebekkel
 a bolt kukáitól a sarkig hajtat
 röhögve, ő se tudja mért, egy ember;
 hogy nézzed lombon át a lusta holdat
 – midőn a resti zárt, s már este volt –,
 de át ne hághadd még a cserjesort;
 lapulva bokrok alján mozdulatlan
 érezted, döglött pille léghuzatban:
 a kultúrváró fényporába von
 a vibrafényű, brummogó neon;
 egy idegen várost bolygál keresztül,
 mely ismerős, mint nézve fólíán át,
 gyerekszemed látása rájarezdül,
 hogy klottgatyásként ládd a tornapályát;
 aztán ott álltál újra, s ő is ott áll,
 a forgalmista, zára végre kattan,
 és már az állomás előtt osontál,
 hogy zörgött Stein a kulccsal a lakatban
 – peron kövére tolt ovális tűkőr:
 a tócsán DRÁZSKEZS vibrál fénybetűkből –
 és megpróbáltál hangtalan benyitni,
 a padra ültél, nem nyikordult, így ni,
 hát így történt, a föld alá való
 rongy-tömte cekker ott a karfazugban,
 s mit bánod, mennyi abban a hazug tan:

ez itt *Az Est*, a szárnyas takaró;
a csontok fájnak fáján a pad-ágynak,
de mégis ringat itt e deszkaöl,
mint majd az árok, hol beléd botolnak,
mentén a külső téglagyári sornak
egy tar ripők ha tréfából megöl;
a cekkereddel, Glóbuszával Atlasz,
hová tolatsz, és mondd, meddig tolathatsz
a szénhalomra dőlt idő elől?
s mért várod úgy, mint fotójben ha hölgy ül,
hogy membrán reccsen, s füstösen begördül
a vicinális Tolna-Mözs felől?

• Fővárosi térzene •

Vörös István

MIKOR OLVAS AZ EMBER?

Mándy Iván Budapestjét járva

Budapest nem létezik. Mándy Iván Budapestje létezett.

A mai Budapest nem létezik. Mándy Iván Budapestje volt az utolsó, ami még létezett.

Mért van az, hogy nem létezik egy város, mikor a házai állnak, a villamosai közlekednek, a lakói laknak, a munkahelyei megtelnek dolgozókkal és a luxuséttermei, operája királynőkkel?

Bemegyek egy üzletbe. Még nem tudom, hogy Mándyt olvasok. Még nem tudom, hogy nem csak olvasva olvasunk. Aki megtanult olvasni, ami annyit tesz, hogy életformája lett az olvasás, az betűk és könyvek nélkül is olvas. Olvassa a körülötte levő dolgokat, mint vadász a nyomokat, mint kutya a szagüzeneteket. Olvas, mint egy vadászkutya a gazdája szeméből, az erdei csörtetések zajából és a lapulások némaságából. Olvasni egy életen át tanulunk, ezt már rég megtanultam, de az ember állandóan ugyanazt a pár száz tapasztalatot tanulja, és ugyanaz a pár katartikus gondolat világosodik meg benne újra és újra. Erre kell rájönnöm megint.

Bemegyek az üzletbe, de nem tudom, hogy hol járok, ez nem a Gorkij faszor, hanem a Dosztojevszkij üzletsor, vagy mit tudom én, ablaktalan betonfolyosó a Nyugati fölött, nincs neve, nincs múltja, nincs jelene, nincs jövője. Na, nem. Ez azért túlzás. Eltévedtem, és egy zakót akarok venni, aztán megpróbálok mindenre és mindenkire haragud-

ni, hogy megmeneküljek a magam bajától. De ez azért egy férfiruhabolt, itt megszakíthatom az eltévedésemet, itt egy ideig meghúzhatom magam, itt senki nem fog zavarni.

Bemegegyek az üzletbe, a külső zene helyét egy másik veszi át, megszedülök, mert az itteni halkabb és puhább, mégis elnyomja a külsőt, és ez úgy hat rám, mint egy kupica pálinka. Még nem tudom, hogy Mándyt olvasok, de már eszembe jut az a veszélyes novella, a KULIKABÁT. Szerencsére nem tudom, hogy mit jelent a szó. Kuli? Kulizni? A japán kuli? Valaki dolgozik a kabátban? Vagy valamit cipel. Ha fölveszem, esetleg japánná változom? Szétnézek a boltban, hogy szemtelen ötlettel kulikabát után érdeklődjem. Vagy az csak női ruhadarab?

Eladót nem látok sehol. A pult mögött egy próbababa áll, a bolt termékei úgy elhelyezve rajta, hogy legjobban érvényesüljenek még mobiltelefonálás közben is. A próbababa a füléhez tart egy játék telefont, beszéd hallatszik ki belőle. Ilyen a gyerekeknek is van. Azt mondja: Szia, jó, hogy hívsz. Meg azt, hogy: Akkor viszlát. Persze angolul.

A boltban félhomály van, a vasrúdon lógó zakók egyformán szürkének és bársonyosnak látszanak. Most már nem tágítok. Mi lenne, ha valami pirosat akarnék venni, mint az a nő Mándynál. Ma persze jobb élni. Engem ide senki nem rángatott be, nem kezdtek el telebeszélni a fejem holmi méterrudas öreg bácsik, nem szidja itt senki a konkurenciát, nem beszél a gyerekeiről. Nem lapít a kabátok között egy boszorkányszerű öregasszony. Jó élni. És jó vásárolni. Szabad vagyok. Le is emelek egy zakót a rúdról, a tükör elé lépek vele.

Végre megjelenik az eladó. Nem tudom, mikor került elő. A próbababát közben bevitték a raktárba, a helyén most fiatal lány tesz-vesz, a nadrágjából kilóg a hasa, hátul tetoválásként fut föl a fenék fölé a fekete bugyi. Újabb szédülés, újabb kupica pálinka. Nem fordul hozzám, de én erőszakosan megszólítottam.

Kulikabátot szeretnék venni, van?

Végre felém fordul, döbbsen vizsgálgat. Látszik az arcán a felfedezés öröme. Mint amikor egy eddig ismeretlen bogárfajta fut ki az ember ágya alól, nem csótány, mert a csótánynak nem kék a páncélja, nem hangya, mert a hangyának nem piros a feje, nem százlábú, mert az nem hord szemüveget. Úgy néz, mint aki még nem tudja, hogy olvas. Úgy néz, mint aki olvasni se tud. Te, kiabálja esztétikus külsejéhez képest meglehetősen rekedtes varjúhangon, nyilván nem lenne szabad beszélnie, de máris hibázott, hiszen olvas, te, kiabálja nem nekem, hanem félreacsapott szájjal valahová hátra a raktár felé, te, ez kulikabátot akar.

A raktárból kijön egy ugyanolyan nő. Talán együtt sincsenek annyi idősök, mint én, aki még szinte fiatal olvasónak számítok. Egy időben ötvenéves koráig volt fiatal egy író, manapság ötvenéves koráig fiatal egy olvasó. És huszonötig egy eladó. Aztán jönnek a kiöregedés nehéz évei, lecsúszás a vásárlóházból az utcára nyíló boltokba, később a közértehi pénztár elé, végül talán egy antikváriumba. De ez egy Mándy-novella, amit ők még nem olvastak végig, lassan silabizálják a betűket.

A pillantásom a raktárosnő hasára tapad, a kábel lehetséges helye fölött gyönyörűsége tetoválás, valami egzotikus virág, szinte érzem a szagát, a bőre vékony, mint egy könyvlap, nincs rajta szöveg, csak épp az illusztráció, a köldökét is látom, belevörösödöm, mint az a Mándynál sem megtalált kulikabát, a köldökében drágakő csillog, olyan fényesség csap a szemembe, hogy immár harmadszor szédülök meg. Mennyivel könnyebb volt az élet Mándy idejében, korosodó urak unalmas fecsegését kellett csak elhárítani, hogy kilépjünk a vásárlás kényszerének bodegájából. Ez meg itt akkora ház,

amelyből talán ki se lehet találni. Éles, rekedt kiáltások röpködnek a fejem fölött. Nagyon tetszik a két lány, de nem tudom őket megkülönböztetni. Bármikor előhúzhatnak egy vonalkódot, és egy mozdulattal a csuklómra tekerhetik.

Kulikabát, kérdezi a raktáros, ott van a kezében.

De hiszen ez egy zakó, értetlenkedik a másik.

A raktáros odalép, minden a kedves vendég igényei szerint, mondja.

Miféle kedves vendég, kérdezi a másik. Én is zavartan és kíváncsian nézek körül a boltban. A halk zene fenyegetően barátságos.

Este moziba megyünk a menyasszonyommal, mondom, miközben a raktáros elveszi tőlem a zakót, és nézegeti.

Menyasszony, röhögi el magát az eladó. Te még csak most nősülsz?

A raktárosnő mintha jobban értene engem, mintha ő nemcsak most, velem kezdene el Mándyt olvasni, hanem már ezerszer olvasta volna, ismerné, mint az árusok ars poeticáját (de nem etikáját), rám néz, aztán fölpróbálja az általam választott zakót. Úgy forog előttem, mint a tükör előtt.

Tudod, hogy hasonlítasz az apámra?, böki ki.

Jé, tényleg, röhög a másik, akár valami sajttal jóllakott egér.

Ez nem kulikabát, kockáztatom meg, miközben a raktáros leültet a próbafülke székre, és szétrántja előttem a zakót, hogy a köldökkő a szemembe süssön. Nem úgy alakulnak a dolgok, ahogy szeretném. Újra támadásba lendülök. Sehol se találtam megfelelőt, mondom, pedig már végigjártam a körúton, és itt a boltközpontban is szinte mindenhol megfordultam.

A körutat nem ajánlanám, de itt a házban jó makikabátot lehet kapni bárhol.

(Semmi féltékenység?)

Nem makikabát, hanem kulikabát, figyelmezteti az eladó. Tehát okosabb, mint gondoltam.

Nekem viszont nem olvasnom kéne Mándyt, hanem írnom róla, rémülök meg. Mándy Budapestjéről, rémülök meg. De lehet-e úgy írni Budapestről, hogy közben magunk is Budapesten vagyunk? Van-e hozzá kellő távlatom?

Ne szólj bele, paprikázódik föl a raktáros, én akár el is mehetek, mondja, és kihívóan rám néz.

Nem próbálhatnánk ki egy másik zakót is?, kérdezem könnyörögve.

Na, mégis tudod, hogy ezek zakók?, nevet a raktáros. És te még bedőlsz neki ezzel a kulikabáttal, vigyorog az eladónőre, aztán megint rám. Vannak ám itt rendszek is, az ilyen kisfiúkat úgy kirepítik, mint a sicc.

Vásárolni jöttem.

Menj a Prokesch és Mattanowichhoz, sziszegi a raktáros. Tehát ő mindent tud rólam. Nem mehetnénk be a raktárba? Kell lennie itt egy belső raktárnak is.

Nem ruhatárat akartál mondani?

Van?

Gyerünk, mondja hirtelen elhatározással.

Te megőrültél, tiltakozik a kolléganője, de a raktáros már bekötötte a szememet egy fekete szalaggal, a hátam mögött összefogta a két öklömet, és úgy tol maga előtt, mint egy talicskát. A kuli így cipelt? Talicskázott? Vagy hordszéket vitt, kis kocsit húzott? Egy csapásra összekeveredik bennem minden. Lesz ott kulikabát?, kérdezem sírós hangon.

Az elárusítónő utánunk kiabál, mindenképpen fizessen előre.

A homlokomon izzadság csordul végig. Egy kuplerájba kerültem volna? Nekem nemsokára találkozóm van a menyasszonyommal a mozi előtt. Még a jegyet is nekem kellett megvenni. A teát is én főzöm otthon, mindent rám hagy. Pizzát is nekem kell rendelni. Az én telefonomról.

Ahogy a raktárba lépünk, megcsapja a fületem a csend. Szinte fáj, mint aki túl mély vízbe merült le, és följöve most halak mormogását hallja megkésve, a strand szárazsárga gyepén, a szétdobált jégkrémpapírok között.

Ha neked annyira kell a kulikabát, mondja, és becsukja mögöttünk a raktárajtót. Elmarad az energiatakarékos lámpák fénye, egy kis ablakon a pályaudvar fölötti felhős ég fényvattája gyömszölődik be a raktárba, a vattaszálak irritálni kezdik az orrom, nagyot tüszentek tőle.

Már nem visszakozhatsz, mondja, ledobja egy felfújható gumiszékre a zakót, amit ide is magával hurcolt, elfordul, és leveszi a blúzát, melltartóját, közben hátrakiabál nekem, ötszáz forint.

Az ár – árnak – képtelenül alacsony volt.

Néztem a hátát, és alig vártam, hogy megforduljon. A háta olyan volt, mint egy mozivászon. Nem is fordult meg. Az ablakban a fényvatta megfeketedett, mint láng fölött a vattacukor, a hátam mögül valaki zseblámpával a raktáros hátára világított. Gyerünk befelé, hallottam ugyanakkor a lány hangját, nézzünk szét egy olyan helyen, ahol még lehet kulikabátot kapni. Bódékat pillantottam meg, köztük keskeny sikátorokat. A Lehel téri piacra látni?, töprengtem. De hát onnan is elbontották már a bodegákat.

Kérem az ötszázast, lépett elő a raktáros a hátam mögül, mintha ott lett volna végig. Valamiféle portásruha volt rajta. Csalódottan a piactér képére fordítottam a pillantásom. Ez a belépő.

Belépő?

Igen, na induljunk már.

Előhalásztam a pénztárcámat, csak egy ötezres volt benne. Kártyával nem lehet fizetni?

Na ne hülyéskedj már velem, hol élsz te?

És valóban, nem ablak volt az, ahonnan a térre lehetett látni, hanem kapu.

A portáslány elvette az ötezrest, visszaadott, betessékelt.

*

Mándy Iván Budapestje nem létezik. Budapest létezett.

Mándy Iván Budapestje már nem létezik, az is csoda, hogy valaha létezett.

Miért, mi csodálatos van abban a Budapestben? Eleve hiányos. Csak a Nyolcadik kerület, esetleg a Kilencedik meg a Hetedik. Az árnyékukban néha a Dél-Ötödik. Hol a Vár, a Rózsadomb, a Lipótváros, Kőbánya, Lágymányos, Kelenföld, Angyalföld? Mándy Iván Budapestje alföldi kisváros, pár emeletes, poros házakkal, csak szegény lakókkal, van benne egy Rádió, ahová az értelmiségiek menekülnek pénzért, van egypár kocsmában benne, vannak tágas, beépítetlen terek, a régi lóversenytér, ahová verekedni lehet járni.

És kik élnek itt? Árusok, társszerzők, nyugdíjasok, könyvügynökök, viceházmesterek, társbérlők, pincérek, csaposok, zenész cigányok, fagyaltosok, verklisek. Itt mindent közösen csinálnak, ezek nem akarnak, nem szeretnek, nem tudnak egyedül lenni, lejárnak az agorára, ami nem más, mint a házak ecetfás udvara, a Teleki tér, a Mátyás tér, a Népszínház utca. Közterek és közutak, közlakások és közétkezdék, közélet

és közhalál. Mándy Budapestjén nincs magánélet. Letesznek az utcán egy kék díványt, Színes Gézáék már ott is teremnek, és ugrálni kezdenek rajta. Kis, nem létező strandokra járnak, és ellopják egymás eddig alig becsült barátnőit fekvőszékestül. (Mándynál nem a fekvőszékről csúszik le az ember, ha nem ügyel eléggé, mint Ottliknál, hanem a székekkel együtt a reménybeli menyasszonyáról.) Ezek az emberek ismerik egymást, név szerint, mert politizálnak. Azaz állást foglalnak a polisz ügyeiben. Mándy Budapestje az utolsó görög polisz, ahol tapintatból csak a könyvügynökök üzletfelei tudnak görögül. Ennek a polisznak a polgárai képesek fából koldussá és aztán visszaváltozni, képesek kabátta bővölni valakit (piros kulikabátta, amit még most is keresek, de nem lehet sehol sem kapni, mert elhordta Kékszakállú, és eldobta ezzel az egész Budapesttel együtt), megeskhetnek verkliszóra, megölnek tévedésből, dühből, eladnak egy gombóc fagyaltért, elhagynak egy szelet dinnyéért, vajas kenyérért.

A mai Budapest az első olyan város, ami már egyáltalán nem létezik. Bár nem a legnagyobb, de az első valódi metropolis. A fel sem épült, és fel sosem épülő metrók elviszik a polisz. Valaki kártyán elnyeri a másiktól a metrómegálló helyét. És majd nem a Keleti, hanem az Északi pályaudvaron fog megállni, Ördögföldjén, Kisbudán, ki tudja, Mándy Iván tér, megy a metró, viszi az agorát, talajrétegeken fúrja át magát, homok, agyagos márga.

Mándy Budapestjén a tárgyak is életre kelnek, Mándy tájai tárgyak felületei, egy rúd becsomagolatlan szivar oldaláé, mosodából tépetten visszaérkező ing hátáé. Penge csillogó víztükre, kabátok hegyvonulata. (Mögöttük, mintha a lenyugvó nap lenne, eltűnik a piros kulikabát, amit még most is keresek.) Keresés piros kulikabátja, mozik napfogyatkozása, a pályáról kirepülő labda üstököse.

Mándy Iván világa, ez a kenyérhéjnyi Budapest-darab kozmikus méretű, Mándy mikrokozmosza hihetetlenül tágul, aki kicsinek látja, az maga kicsi, vagy nem akarja elismerni magáról, hogy kicsi. Ez a világ nagy, nem lehet sosem bejárni, aki a végére ér, az eltévedt.

Mért van az, hogy nem létezik egy város, mikor a házai állnak, a villamosai közlekednek, a lakói laknak, a munkahelyei megtelnek dologtalanokkal, a kocsmái cigarettafüsttel, a luxuséttermei komor arcokkal és az operája sípoló hallókészülékekkel?

Mándy makrokozmosza akkora, mint egy focipálya, akkora, mint egy bódé, ahol könyvet és lopott kabátot árulnak, akkora, mint egy rolószoba, mint egy meglékelte dinya, amihez valaki kenyeret eszik. Itt minden kicsi, aki nagynak akarja látni, nem veszi észre, hogy a nagyság nem erény, a kicsiség nem bűn, a bűn nem irodalom, az irodalom nem bűn. Aki a legkisebbeket, a dúdolgotó cigánylányokat, a lógó nyelvű fogyasztékosokat észreveszi, az ismeri a saját korát. Ha egyszer valakinek tanítani fogják a huszadik századot, akkor Mándy életműve segítségével mindig meg tudják majd értetni vele, milyen volt. Benne van minden. A háború egy mellékmondat a társbér-lővel való viszony pofozástörténetében. Kifordított világ, ahol nem a nagyok, a politikusok, a katonák, az igazság birtoklói, az értelmese, a józanok, a létbiztosok felől nézzük a világot, hanem a legbelső zugból, a legbelső ruhatárból, aminél beljebb nem lehet menni. Mint egy hatalmas, ellopott kabát legbelső zsebében lapuló kenyérmorzának, bár lehetetlennek látszik, mégis rá kell látnunk az egész világra, a kor hősei mindig a megalázottak és megszorítottak, a kor a mindennapokban van, és minden a mindennapok alján gyűlik össze, aki ott szedeget, bármit megtalál. Boldogok a lelki szegények, mert övék a mennyek országa. Boldogok a pesti szegények, mert övék a Teleki tér.

Azaz volt, voltak, mert Mándy Iván meghalt, a kora elmúlt, a szegényeknek van pénzük, viszont nincs hol lakniuk. A lépcsők alját már nem adják bérbe nekik, hogy az udvaron főzzenek és mosakodjanak, hogy tisztán tartsák, mint a lakásukat. A házak kapuját már zárják, nyugodtan le lehet hordani a marmonkannákat, vascsőveket, műanyag zacskókat, pléhdobozokat. A tárgyak haltak meg Mándy Iván korának elmúltával. Halott tárgyak között élünk, ezért nem létezik Budapest, műanyag borít mindent, alig látunk valami élő, az árusokat elhajtják a térről, a fák alatt autók parkolnak, az udvarok lebetonozva, hogy autók parkolhassanak, fekete olajcsöppkörök a betonon, a salakos földön, a szétkormányzott sáros fűvön, Mándy Iván kora elmúlt, a polisz kora elmúlt, a metropolis úgy tágul, mint egy parkoló a bevásárlóközpont előtt, mint egy dohányos szíve, mint egy hal tüdeje, mint egy tigris kopolytúja.

Az első, amit megéreztem, az a furcsa szag volt. Nincs autóillat, több a kéményfüst, a kávé és főleg a pótkávé szaga. Orgona- és Duna-szag. Olajos padló kipárolgása. Nafalin. Paprika és kukoricaliszt. Söntésszag. Birkaszag egy húsbolt felől. Friss lócitrom émelyítő bűze kutyaszarszag helyett.

Hol a fenében vagyunk, kérdeztem a raktárostól, aki most portásnak volt öltözve, vagy mi.

Panoptikumban.

Ezek viaszfigurák? Néztem szét a kalapot viselő, sötét kabátos, zakós, óraláncos emberek nyüzsgésén, a micisapkás piaci trógereken, a kék köpenyes eladókon, az egyenruhás gimnazistákon, a lódenes írókon.

Nem látsz a szemedtől? Ezek élnek.

De hát akkor hol vagyunk? Mért kellett az ötszáz forintot kifizetnem?

Sajnálod? Tudod, az itt milyen sok pénz?

Csak nem?

Dereng már valami?

A sötét háztetők fölött lassan, mint egy gombóccá gyúrt kulikabát, piros fényel emelkedni kezdett a nap. A bódék bádogtetéjére mintha száradó ruhákat teregettek volna, fénykockák, fénycsíkok, fényháromszögek vetültek, a lecsüngő jégcsapokat vörösre festette a féltékeny düh, kíváncsian figyeltek, a hullámos bódéfalon felfutó vadszőlő most virágzott.

Milyen évszak van?

Mindegyik. Mint a Himalájában. A magas hegyek havasak, lejjebb tavaszodik, a túlfűtött bódében nyár van, az errefelé megforduló alakokat pedig már megsuhintotta az ős, a hajuk deres, beleverik a fejüket a plafonba, kilépve a jégcsapokba.

És hol kapok itt kulikabátot?

Té még mindig azt keresed? Azt hittem, feltűnt, hogy rég megtaláltad.

Bosszankodva emeltem pillantásomat a napra, de már túl magasan járt.

Hol van?

Rajtad, nem látod?

Végignéztem magamon. Ugyanabban a ruhában voltam, amiben órákkal ezelőtt – vagy évek múlva eltévedtem. Mire föltekintettem, a raktáros már nem volt ott. Az egyetlen pillanatnyi figyelemlazulást használhatta ki, amíg nem órá figyeltem. Hiba volt.

Senki nem állt előttem. Az igyekvő alakok is eltűntek. Bár a vásártér számárordítás-sal, taliganyikorgással és beszélgetéshálóval átszótt zaját halottam. Egy krémszínűre

festett falfelület volt előttem. Rajta kisebb horpadások, vakolatgöröngyök, mint a finom szeplők. Óvatosan kinyújtottam a kezem, megfogni a falat. Mert végre valami valóságosat akartam érezni.

Hányadán is állunk?

Létezik-e Budapest? Létezett-e valaha, vagy csak egy nagy író találta ki attól való félelmében, hogy nem jut eszébe semmi.

A fal nem volt érdes. Még annyira sem, mint egy könyvlap. Inkább selymes és puha. Mint a bőr.

Mint egy női hát.

• • •

Tandori Dezső

3 UA.

I. Kafka szomszéd faluja, humánanorex

Ezúttal nem Kálnoky emlékének

Megszűntem érintkezni, Nagyobb Mester,
ki hangzatokba tördelted ifjúkorod keserveinek
alkonyfényét, s a poros grafit graffitijébe
vélted megérkezésed már, rőt bundásan is, Füst
Milán, s mi Musilunk, mondhatni, Musilumunk,
asylumunk, prae és poszt Snasszságlegyőző Szentkuthy,
ki az ész teljességével a művelhetőségben az érzékek
üdvét is kerested s lelted, hogy úgy fejezzem ki
magam, mint Berda József.

De én, kisebb Késeitek,
nem kés élén, inkább minden este – s korán – békén
vágván elnyugodni, a következőket mondhatom.
A tréfaságok kora véget ért. Megszűntem érintkezni.
Nem mint a rohanó vág-
tájú életben egy-egy megállás jellege pultnál, utcán,
úton (kertben nem, látogatóba nem járok, s kertünk nincsen),
nem mint Szép Ernő, ki annyira adott rá, hogy
szemében a részvét... de nem, ez Kosztolányi.
(Ésjózsefattilababitszorolhatnám. Nem.)
Nem kultúrhistoriai ez az ihletés, és nem is az.
Részleteit nehéz közölni. Betege vagyok, ha
egy nap – főleg délelőtt, utána már a kivont telefon véd,

és nagyon be kell rúgnom (ritka!) ahhoz, hogy bárkivel is
 lelkem tárására vágyjam, betege vagyok, ha bárkivel,
 s a legjobbakkal is bár, beszélek, élőszót szólok,
 maximum a levelezés marad. De nem, hogy a vág-,
 mondom. -tató életben ügyeimet ne intézném, nem az ipart
 adtam vissza, megélhetésem még szükséges részeit s főleg
 elfoglaltságot biztosítok magamnak, ahogy a körülmények
 adják és tűrik. Nem, azt a nagyralátást
 bírom már csak és csak bűnbánattal kezelni, ha bármit
 magam kezdeményezek, vagy ha elderítteni-felhárítani
 a véletlen emberközelségét nem tudtam.
 Még az ital nem, még az étel sem anorexiám tárgya (csak vágya!),
 de a globál-
 (nincslondon,nincspárizsnincsbécskölnkoppenhágasatöbbi,
 nincsmúzeumnincslómerengésfolyópartonnincsnincs)
 – és humán – anorexiám nagyjából teljes.
 Feleségem (mint a kártyabajnokság, s mint az ember mellettem),
 Totyi, mint Totyi (verebem, halála még kiáll, ott nagy bajok jönnek),
 Főmedvéme (mint Főmedvéme), csak s csak ezt mondhatom.

Vasdurunggal cirkuszi szalmáról elszórt csontjaimat s bőreimet nem
 korcsolják össze, nem kotorják még (s majd se, Kafka) (az éhműv),
 de a szomszéd dolgos falu már élethosszra elérhetőnek se látszik,
 ez kapcsolatrendszerem. Még a posta jár, járjon, még megbeszéljük
 pár munkavégzés paramétereit, érdeklődöm várhatóságok felől (így),
 de már a korgó honoráriumok szidalmazását is abbahagytam,
 olvasgatok bár, s készülök is (főleg így olvasok) tanulmányírára,
 de zenét nem hallgatok már másfél éve, napom rendje a házi kártya
 (utolsó kapcsolatam a világ gyakorlatával, mondom, az irodalom
 papír sóhajait leszámítva, néha több száz oldalasak, persze), s nem
 sorolhatom én ezt, szedek pasztillákat, kortyolok lötytyöket,
 s ha legrégebbi gatyáim is feljönnek rám újra, nyögök egyet, érdemes,
 jajj! s pár lélektelen tornagyakorlatot lenyomok. Hanem már nem nézem
 Spanyolországba települt skóciai és labradori szakácsok
 andalúziai édelgését, a lesbikus csatornatisztító-nőket
 Toulouse mellől, vagy a Camargue flamingóit, s hogy Izland
 gágogó madarai mit trágáznak, hány százaléknyi termőterületet.
 És a II. Bundesliga (német foci) megtekintését is mindinkább
 hanyagolom. A legérdekesebb sporthírek három perc alatt
 meghallgathatók vagy megtekinthetők másnap,
 a síugrók csak ugrálnak (szerettem ezt egykor),
 a lesiklók sikoljanak (dettó), és mondom.

Nehéz, nehéz az abszolútum ily torz változata, az elhagyásos.
 Belátom, elsuhanó átszellemülések állandóságáról kéne számot
 adnom. De mint a gödéli tétel mondja a NEMTELJESSÉGRŐL (hülye

szó, nemem teljes), konzisztenciáját egyetlen valóban konzisztens rendszer sem bizonyíthatja, mert akkor nem konzisztens szegényke, nem, ezt én humánra tettem át, így: ha a világgal közölni tudnám konzisztenciámat, nem lennék konzisztens, mert a világ csak önmagát érti, semmi mást a világ nem érte (ezt gyerekkoromtól tudtam, hiába volt a sok játék, társaskodás, mindenféle ambíció látszata – és valója, na jó), sosem érte vala a világ mást, csak önmagát, s ha ehhez világi eszközöm lenne, már nem én lennék én.

Így, még pár dolognak örülvén, hogy meglesz (idén, remélem), semmit megakadályozni nem akarván, ám válogasson tőlem ki mit mint akar, vagy vegyen rá engem ilyenre, de az érintkezést befejeztem, mert betege vagyok – – lásd fentebb, ha bárkivel is élőszt váltottam azont túl, hogy hát akkor (Totyinak veszem) két salátát, (szintén neki) egy zsemlét. A többi nem fér a zsebembe, épp mert hogy kerek az (népdal).

II. Önmagam sznobja

Ó, Evelyn Waugh-ról jutott eszembe!

(Például róla is készülök írni, vastag életrajzi munkákat, róla, tanulmányozok, és vagy tizenöt könyvet tőle; az első Waugh az Ottlik-fordítás volt, még a művész súlyos poggyászával, mit hazavisz ő honi partokra, hogy a megvilágosodás ritka pillanata után hosszasan, keservesen dolgozzon a matérián; de a *Jámbor pálya* már salingeri leckét adott, arról, hogy vannak, akik a vurstli forgó korongján sem kívül, örök-lerepülőkként, örök-visszakapaszkodókként nem próbálkozhatnak célszerű haszonnal, de profik sem ők, kik csíkos trikóban bennliliomkodnak a középén, ügyes terpeszben testsúlyt ide-oda rakva, nem, a magamféle maradjon eleve lent, de akkor a nézőtéren se üljön, mert nem oly önfeledt, hogy csak úgy haca-buca kacaghatna, nem, a magamféle ne éljen a rádiók, a hírek, a tévéképek stb. olcsó, bár kifogásolhatatlan szórakoztatósdiájával, hanem ósdi módon – na és, ha önmaga sznobja! hogy magától mindent oly komolyan vesz! –, igen, vonuljon el... amivel meg is érkeztünk.)

III. Króm és karnitin

Ez szinte verskötet cím, de nem tervezem

Króm és karnitin; és mázsa-nit (annyit kanalizok belőle); magnézium és mit-tudom-én-mik; nem reklámozhatom, nem ismerem a hatályos rendelkezéseket, hathatosság (iszom? pfuj!) reményében zabálok ilyesmit, napomat rendesen beosztják; a kalandosabb vállalkozások, például a ló, egy-egy város végigjárása: már az itthon, asztalian megélt alkony mögé szorulnak.

EGY MÁS UA.

Ahogy a sörben nem ragadtam benn,
hajszámban légy, levesben hajszáll,
légyben leves, de ahogy
felháborítónak tartottam, hogy én nem
ihatom, bort, holott
Virginiát kifogástalanul fordítottam nagy
nyárban és nagy jó magányban, aztán
ennyi szemét nedűt ne, a legjobb
sörökre tértem át – a történet ismert:
nekem semmit sem lehet! Lemondok már a
legjobb szereplésekért, inkább nem is fizetem
semmi díját, csak hogy ne kelljen, de
ahogy a sörben sem ragadtam benn,
holott zsebből ittam végül,
na tessék, talán ez is jó kabala,
ennek, a HOLMI (arról is itt volt szó),
és ásványvízzel s orgonavirággal,
Schlутtenbergien megtestleépülve
két-három pályatárssal, kedves emberrel,
rokonnal hejehujázom le a hegy oldalán,
derűsen, újabb és újabb találkozások,
dedikálások, beszélgetések, nagy tele-
fonálgatások felé, ki tudja? (Én.
S nem integetek repgépéből, bécsi vonatból,
sajnos-sem.) Vagy ua. más.
Rézsű a végszó a Tabánban.

Somssich-Szőgyény Béla*

ALAPRAJZ

Húgomnak, kit már nem kérdezhetek...

Kivadár-pusztaja jegenyék szegélyezte országút mentén feküdt a Rinya völgyében, öt kilométerre a járási székhelytől, Nagyatádtól. Amikor nagyapám¹ lett 1864-ben, mert dédapám² még életében elosztotta birtokait fiai között, talán csak néhány cselédház, istálló lehetett ott. Nagyapám akkor huszonöt éves volt, és ifjú házas. Rögtön építkezni kezdett: magtárt, birkaaklot, műhelyeket, s hogy a léleknek is meglegyen a magáé: templomot, paplakot. A mauzóleumra később került sor, s nagyanyámat³ már oda temette. Majdani otthonomnak, a háznak az alapjait is akkor rakta le, s aztán még húsz évig toldotta, szépítgette. A századfordulón artézi kutat fúrt, föléje víztornyot, fürdőházat emelt. Amikor nagyapám 1919-ben meghalt, apám⁴ örökölte Kivadárt, s költözött oda velünk. Négyen voltunk fiútestvérek, én épp egyéves. Húgom⁵ már Kivadáron pillantotta meg a napvilágot, s apám örömeiben kitűzte a családi zászlót a kastély ormára. Ez bástyaszerű kiszögellése volt a háznak, ahova később gyakran másztunk fel a padláson át, s lestük a madarakat a vadgesztenyefán vagy az alatta teázó vendégeket nagy karimájú kalapjaikkal.

Nem mintha nem lett volna hol laknia apámnak. Kivadárra jövele előtt Kopaszhegyen gazdálkodott, a kadarkúti járásban, ahol 1912 táján készült el a háza egy dombhajlatban. „Modern” ház volt a kivadárihoz képest, csak épp nem volt körülötte semmi. Távolság a kövesúttól, a leendő park körvonalait palánták, csemeték jelezték csak, de a látogatót – szinte kárpótlásul – a hallban színes üvegablak fogadta, amit Rippl-Rónai József tervezett, apám barátja. 1913-ban megnősült apám, s ide hozta anyámat⁶ Berlinből, karján elsőszülött fiával.⁷ Alighogy letelepedtek, kitört az első világháború, megzavarva az együttélés, fészekrakás örömeit. Apám mint tartalékos tiszt Pécsre vonult be, s két közbülső bátyám ott született. Én a háború végén Budapesten.

Igaz otthonának, ahol megmelegedhetett volna, talán nem is érezhette anyám Kopaszhegyet, s a költözést Kivadárra, gondolom, csöppet sem bánta. Kései frigy volt az övék: apám negyvenhét, anyám harminchat éves volt, amikor egybekeltek, de rövid időn belül nagy családjuk lett, szinte fűgét mutatva a háború szörnyének. Apámnak nem volt újdonság a szülői ház, de annál inkább az lehetett az anyámnak. Anyai nagyapám⁸ huszonkét évig volt a Monarchia németországi nagykövete, s anyám fiatal lánykorától házasságáig Berlinben élt. 1914-ben nagyapám is elhagyta a német fővárost, nyugugalomba vonult csóri birtokára, Fejér megyében. Hetvennégy éves korában egyik utolsó hivatalos tevékenysége az volt, hogy Ferenc József levelét a hadüzenetről átadta Vilmos császárnak a potsdami parkban. Ő maga ellenezte a háborúba lépést, családi beszélgetésekből tudom.

* A szerző 1918. október 7-én született Budapesten. A háború után zenei lektorként és a Rádiónál zenei rendezőként dolgozott 1949-ig, ekkor elhagyta Magyarországot. 1951 óta Ausztráliában él. Korábban, Szőgyény Béla néven, egy novellája jelent meg a *Holmiban* (2002/10.).

Hogyan láthatta anyám Kivadárt? Hogyan érezhette magát ott, Somogy déli csücskében azután, hogy élete felét nagyvárosban töltötte? Talán az, hogy megkísérlem leríni, amire emlékszem, némi fényt vet erre is.

A ház az országút mentén feküdt, egy dupla kanyar hosszabb szárában, ami arra vall, hogy a település s a ház is állt, amikor a makadámot lerakták. Mert ha nem így volt, akkor minek a kanyar – gondoltam már serdülőkoromban. Választ csak később kaptam: nagyapám rendezte így, hogy az országút az ő birtokát átszelve Kivadár főutcája legyen. Evvel óriási előnyt szerzett. Míg a kevésbé szerencsés birtokosok, falvak sáros bekötőutak kátyúiban kecmeregtek, a kövesút az ő küszöbéhez hajlott. Akárhogy volt is, a pusztaja zaja, vagy írnam inkább, hangjai, könnyedén hatoltak szobámba a nyitott ablakon át, ahonnan az út túlsó oldalán fekvő majorságra láthattam. Az előtérben egy gémeskút ágaskodott, lábánál jegyenye törzséből vajt vályúval – ide jártak itatni a béresek s lajtjával a bivalyos. Rekkenő nyári hőségben mielőtt a végtelen lassúsággal cammogó bivalyok meglátták a kutat, megeléknültek, s ha pocsolja volt a kút körül, csak a járom akadályozta őket, hogy bele ne feküdjének. A kút mögött volt a hosszú téhen- s ököristálló, annak végében a trágyagödör, majd az igáslovak istállója s odébb egy fűrésztelep. Mikor deszkát, gerendát vágtak rajta, a fűrész sírásából találgathattam a rönk vastagságát, hosszát, s hogy mit vágnak belőle. A műhelyek egy nagy fa árnyékában hangoskodtak, a kovács kalapácsának ritmusa központozta a barmokat nógató, hívó, szidalmazó emberhangok szövedékét, amibe most már női hangok is vegyültek. Mert az épülettömbben lakások is voltak, a bognaré, a parádés kocsisé s a tanítónőé. Amikor ő az iskola mellé költözött, s autónk lett, a sofőr és családja került a helyére. A hosszú zsúpfedelű cselédházakban általában négy-öt döngölt föld padlójú szoba-konyhás lakrész volt; egy szobában aludt az egész család. A kocsisok, béresek gyakran az istállóban háltak. Mikor bevezették a villanyt a kastélyba, az áramfejlesztő telep dohogó olajmotorjával az istállók és a műhelyek közötti térségre került, így a közelség miatt ezek a lakások is kaptak villanyt, de a pusztaja többi háza már nem, kivéve az intézőét.

A nap majd' minden szaka meg volt hangszerelve. A dupla kanyar másik szárában, ahogy az út Nagyatádnak fordul, egy fahíd állt, mely döngve jelezte, ha jármű kelt át rajta, felerősítve a vásárosok, cigányok zsvajját, búcsújárók kántálását. Télen mindez tompult. A csupasz jegenyéken varjak lesték, mikor pottyán nekik eledel a szánba fogott lovak alól; panaszos kiáltozásuk hasogatta a levegőt. Flóberttel lövöldöztünk rájuk a karácsonyi vakációban.

Mert a kastély nem „hatalmas, gyönyörű park közepén állt” (ahogy erről írni szoktak), hanem a szélén, szinte beépítve a pusztába. A nyugati szárny emeleti ablakából kitekintve a parkot kettészelő kavicsos út vezette a szem sugarát a szőlőhegyig, a présházig s azon túl a méhesig, a hagyományos öreg hárssal, malomkő asztallal és a gyümölcsösökkel körülvette. Ez a kép amolyan alaprajzként él emlékezetemben. Ebből az ablakból figyeltem apám temetését. Tizenegy éves voltam, s betegségem miatt nem engedték, hogy kimenjek. Azon a kavicsos, most hófödte úton vitte a koporsót négy ember a mauzóleumhoz, mely túl a méhesen, gyéren ültetett tölgyek, nyárfák, fenyők karéjában állt. A vivők fekete ruhája s a koporsó éles kontrasztban különült el a havas táj fehérségétől. Előző este siratóasszonyok jöttek a házba, körülvették a ravatalt a bejárati hallban. Litániaszerűen sorjázták apám javait-bajait, panaszolták vesztét. Sírásvásuk felhallott az emeletig, s én lementem hozzájuk, hogy hallgassam őket. Közéjük szorulva éreztem testük melegét.

A mauzóleumhoz Ausztriából, a pörtschachi tó mellől hozatta a márványt nagyapám. Ott volt nyaralója, egy emeletes villa, amit még életében anyámnak adott, talán örömeiben, hogy öt unokával ajándékozta meg. Másik két fia gyerektelen maradt, s lánya, Eszter néném⁹ nem ment férjhez. A mauzóleum bejáratát négy oszlopon nyugvó timpanon ékesítette, s két oroslán őrizte. A kriptá a kápolna alatt volt, s a koporsót a hátsó kapun át vitték a helyére, a nagyszüleimé mellett üresen álló cementfülkébe. Ezt később felírással márványlappal zárták le. A megmaradt márványból építtette nagyapám az üvegezett terasz széles lépcsőit, padlózatát. A teraszról egyenest a szalomba lehetett lépni, mert a háznak ez a szárnya magasított alapzatra épült. Hús szoba volt, a glicíniával befuttatott, üvegezett terasz védte a nyugvó nap hevétől. Kamaszkoromban sokat időztem itt nyári délutánokon. Szalonnak hívtuk, holott könyvszekrényeivel, bőrhuzaatok foteljeivel a régies szóhasználat szerint inkább a „pipázó” elnevezés illett volna rá. Az egyik magas háttámlájú karosszék párnázott karfájában sárgaréz galléros tok volt, amibe a forgatható olvasótábla lába illeszkedett. Amikor ez nem volt benne, s a lyuk üres volt, megesett, hogy a szórakozott vendég oda pötytyentette szivarja, cigarettája hamuját. Ezen csak addig mulattam, amíg az olvasótáblát magam is használatba vettem, de előbb ki kellett vakarnom a lyukból a piszkot.

A könyvespolc üvegajtáját alulról felhajtvá, egy ruganyos pánt segítségével lehetett visszatolni a rekeszbe, s a hozzájutásnak ez a kis művelete csak növelte a felfedezés izgalmát, örömeit, amikor a könyvet végül kezembe vehettem. A polcon Vámbéry Ármin dedikált könyvei s más orientalisták művei sorakoztak. Ez valahogy megmagyarázta a szemben lévő szekrény tetején meditáló Buddha szobrát s a többi keleti eredetű bronzfigurát. A szerzők közül Stein Aurél, Sven Hedin, Ligeti, Burton nevére emlékszem, egy ideig ők voltak kedvenc olvasmányaim. Még csak nem is sejtettem akkor, hogy mily távolra, Ázsia legdélibb peremére vet majd a sors. A régi magyar kiadványok, klasszikusok, emlékiratok jól rendezett soraiból szinte kiugrott Siegmund Freud *Bevezetés a pszichoanalízisbe* (magyarul!) s Kraft-Ebing: *Psychopathia Sexualis* című könyve. Utóbbit sűrűn forgattam a bőrfotel könyvtábláján. A keleti utazók leírásainál is izgalmasabb kalauz volt az emberi viselkedés és szenvedélyek dzsungelében. A könyvszekrény és a Buddha-szobor közt egy márványlap tetejű asztalkán római, ógörög témájú edények, szobrocskák álltak, köztük kedvencem, a krétai aranyserleg replikája a bikákkal.

A Buddha-szobor alatti szekrényben találtam rá Viktor bácsi¹⁰ irataira. Viktor bácsi nagyapám öccse volt, agglégény. A családban különcnek tartották. Többnyire Bécsben tartózkodott, ahol találmányait finomította, s muzsikált, de volt birtoka, háza Babócsán is: az apai kiosztásból neki ott jutott. A szekrényben talált rajzokból, leírásokból ítélve az újonnan villamosított közlekedés problémáival foglalkozott, főleg avval, hogyan lehet a békésen sétáló vagy hivatalos utakon járó polgárok közt száguldozó villamosok okozta baleseteket megelőzni. Különböző riasztó- s fékrendszerek szerkezetét rajzolta le, de úgy látszik, egyikben sem bízott, mert végső megoldása az volt, hogy a villamos órába szerelt kosárba embert ültetett, aki hosszú bottal veri majd széjjel a veszedelmes jármű útjába botladozó gyalogosokat. Zeneszerzői tevékenységéről a főhercegeknek ajánlott s kinyomtatott indulói árulkodtak, „Erzherzog... Marsch” feliratokkal. Zongoradarabjai rövidek voltak, s rögtön a tárgyra tértek, ilyen címeikkel: *Napfelkelte, Madárének, Eső*. Azt hiszem, jobb zeneszerző volt, mint feltaláló. Babócsai birtokát, Halastó-pusztát négyünkre, fiútestvérekre hagyta. Ezt unokahúgai megpróbálták elperelni tőlünk, sikertelenül.

Apám többször elvitt magával Halastóra, mert már akkor úgy volt, hogy az majd az

én birtokom lesz, amikor felnövök. A Kivadártól huszonöt kilométerre fekvő birtokot intéző kezelte, akivel bejártuk a határt, majd megebédeltünk nála. Két szép lány volt, táncoltam velük felsős koromban. A fiatalabbiknak csökkent volt a karja. A vakáció végén, mikor mentünk vissza a pécsi internátusba, Babócsán szálltunk vonatra. Kijött az állomásra elbúcsúzni tőlem. Ez annyira meglepett, hogy zavaromban még csak kedves sem voltam hozzá, de utólag sokat gondoltam rá.

Babócsán Béla nagybátyámnak,¹¹ keresztapámnak volt háza. Nem ismertem, korán halt meg. Özvegye¹² Merész Miklós festőművész felesége lett, akit a családban csak „a piktor”-ként emlegettek. Rólam elfeledkezett, nem volt szerencsém keresztszüleimmel. Mint ahogy Zsiga bátyámnak sem: ő Vilmos császárt mondhatta keresztapjának.

Nagyapám birtokai a Babócsától Nagyatádig futó orszáig mentén feküdtek. Ha volt eladó föld, felvásárolta – ő volt a „szerző” a családban. Halastóról sosem tértünk vissza üres kézzel. A török időkben valami erődítmény állt ott, és szántás idején az eke gyakran vetett fel elrozsdásodott lószerszámot, fegyvert, edényeket. Volt úgy, hogy apám szállt le a kocsiról, s talált rá valamire egy bucka tövében. Jó szeme volt hozzá, Kopaszhegyen kőkorszakbeli szerszámokat is talált. Ezeket a tárgyakat hazavittük, s a jobb darabok szépen megtisztítva odakerültek az asztalra vagy a szekrénybe.

A másik szalon a „pipázó” és az ebédlő között volt. Női szalonnak is nevezhetnék, ahova a hölgyek vonulnak étkezés után, de ez nálunk nem volt szokás. Mindenki anyámat követte, mikor asztalt bontott. Ebben a szobában villanyosított csillár függött. Mikor a fehér kesztyűs inas felkattintotta, fénye csillogva tükröződött a vitrinek ablakain, s életre keltette a polcokon sorakozó ezüst- és porcelánfigurákat. Az ősök képei is felvidultak tőle a falon. Ritkán használtuk ezt a szalont, csak akkor, ha „előkelőbb” vendégek jöttek, vagy annyian, hogy nem fértek el a pipázóban. Amolyan átmeneti szoba lett belőle, melyen mindenképp át kellett vonulni az ebédlőbe menet.

A nagy kincse itt leltem. A sarokszekrény tele volt zsúfolva folyóiratokkal, kiállítási katalógusokkal, könyvekkel. Ady, Móricz, Kosztolányi, Babits, Krúdy, de kisebb „nagyságok” is, mint Ambrus, Csáth, Cholnoky művei keveredtek a polcokon a *Nyugat* számaival. Talán még Kopaszhegyen hordhatta össze mindezt apám, s költözéskor kerültek a szekrénybe avval, hogy majd később elrendezi. Magamra hagyatva kellett ezt a felfedezésemet is feldolgoznom. Mint zuhatag vett le a lábamról, s rögtön ott a szőnyegen estem neki a könyveknek, rácsodálkozva a képekre, míg kint főkötős, puztai lányok sarabalyázták a kerti utakat. Tizennégy-tizenöt éves kamasz voltam, „vidéki gyerek”. A külvilágot nekem a pécsi gimnázium, a pörtschachi, lúdói nyaralások, a szomszéd földbirtokoscsaládok kastélyai jelentették, s a nagyatádi mozi. A fővárosban, ha oda utaztunk, a Gellért vagy Carlton Szállodák ablakából néztem a Dunát, de operában még nem voltam. Pesti lakos csak az érettségi után lettem, amikor beiratkoztam az egyetemre. Mintha csak apám üzenete lett volna ez a könyvhalmaz, folytatása az apai testközelségnek, amikor térdén ülve hallgattam, ahogy Petőfi-verseket olvas nekem. Ez a kiszólás: „...ne higgy a németnek, mert annak a mája is hamis” (vagy „büdös”?) egy ilyen felolvasás emlékeként maradt meg bennem, bár a mai napig sem tudom, honnan az idézet. Sokat tanultam a szekrényben talált könyvekből, arról, amit akkortájt „magyar valóság”-nak neveztek: pedzette fületem, látásomat. Látogatóink vagy a bognárműhelyben, istállóban megforduló emberek szóbeszédét hallgatva egyre több részlet rajzolódott ki agyamban arról, milyen az élet „odakünn”. *Az elsodort falu* annak a színpadnak a kulisszáit állította fel képzeletemben, ahol a háttérfüggönyre az első világháború képei vetődtek. (Mikor a második világháborúban a katonao-

vosok mustráltak, felidézte, hogy a regényben hogyan igyekeztek a falusi fiúk a sorozás alól kibújni az első világháborúban: krétát ettek, s a túlzásig maszturbáltak. Azt remélték, hogy sápadt arcuk – a fenti két tevékenység feltételezett eredményeként – majd megteszi, hogy „alkalmatlannak” minősüljenek.)

A csilláros szobából nyílt az ebédlő, melynek ablakai egy nagy orgonabokorra néztek, s azon túl a „parádés” istállóra. Senki sem gondolt arra, hogy ez a kilátás zavaró volna, legkevésbé a vendégek, miközben *hors-d'oeuvre*-jüket ízlelgették monogramos ezüstvilláikkal; az istálló (egy szép épület) s benne a lovak részei voltak a háztartásnak. Mi, gyerekek azt is tudtuk, hogy az orgonabokor közelében van a pöcegödör, melynek nyílását gyep álcázta. Tisztítását egy cigánycsalád vállalta: hajnalban vagy késő este jöttek. Tartalmát rúdra akasztott vödörökkel ürítették a bivalyos szekéren álló hordóba. Szótlanul, bagózva végezték munkájukat, inkább csak a bivalyok fűjását lehetett hallani. A gödör búza békéisen vegyült az orgonavirág bódító illatával.

A ház hátsó bejárata is ide nyílt. Kapuját ormótlan nagy kulcs zárta, s volt még egy vaspánt is, amivel el lehetett reteszelni. A kapuzárást senki sem vette komolyan, s nyári esteken a fedett bejáró amolyan traccshelye lett a személyzetnek. Télen itt tárolták az aprított tűzifát, s ha lovagolni ment anyám, ide vezették lovát, a Hollót. A tejes is ide állt be déltájban, útja végeztével. Kocsija egy négy kerékre szerelt bódéra hasonlított, kétrészes, széthúzható ajtóval. Ebben vitte a tejet, vaját, túrót, tejfölt Nagyatádra, privát vevőkhöz. Nemcsak az uradalomét, hanem a cselédekét is, cetlis kannákban. (A cselédek természetbeni fizetésével, a kommencióval tehéntartás is járt. A teheneket reggel a cselédpásztor hajtotta ki a legelőre. Amikor este hazatértek, pontosan tudták, hová kell befordulniuk.) A tejesnek korán kellett indulnia, hogy a friss tej ott legyen a nagyatádi polgár reggelizőasztalán. A postát is ő vitte-hozta, és be is vásárolt, ha a szakácsnak sürgősen kellett valami, vagy a pusztai asszonynak cérna, gomb, miegymás. Körútját végezve a postát szortírozta, elszámolt az aprópénzzel, készült másnapra. Csáfor Imrének hívták a tejest, s nyugodtan rá lehetett volna bízni egy vállalat vezetését. A tejes lova, mely talán már éppúgy ismerte Nagyatád utcáit, házait, mint gazdája, egy kisebb istállóban volt elszállásolva, két másik tartalék lóval. Csak egy fal választotta el a parádés istállótól, de ez a fal s a külön bejárat is jelezte a lovakra is nyilván érvényes hierarchikus rendet, mely szerint a „tejeslő” s társai külön zaboltak a hirtőslovaktól és paripáktól. Az istálló sztárjának, a már említett Hollónak elkerített állása volt az ajtó mellett, ahol szabadon mozoghatott. Mikor meglátta anyámat, bólogatva üdvözölte, s fejének kecses mozdulatával vette el kezéből a kockacukrot. Fehér szőrű lipicai kanca volt, fakuló pöttyökkel. Már elmúlt húszéves, nagy kor egy ló életében. Anyám női nyeregben lovagolta, s ilyenkor Holló pompázó eleganciával rakva lábait díszelgett vele. Kétségtelen, hogy szerették egymást.

Az én lovam Komának hívták. Születésnapomra kaptam ajándékba. Játékos, ruganyos léptű, fekete arabs telivér volt, néha csökönyös. Ha egy vastag gyökér keresztelte útját az erdőben, megállt, nem volt hajlandó átlépni rajta. Talán azt hitte, hogy kígyó. Amikor vágta, szinte röpült. Röpültem én is: róla, mikor egy ijedt nyúl vágott elénk a kukoricás mentén, s lovam megtorpant. Eltört a jobb karom, akkor tanultam meg bal kézzel gépelni. Mindennap lovagoltam. Bejártuk a határt, az erdőket, szomszéd falvakat, de Nagyatádot elkerültük, mert a forgalom s a zaj idegesítette Komát. Barátságunk tragikus véget ért. Karácsonyi vakáción azt találtam ki, hogy ródliba fogom. A Fácánosi dűlő friss hóval borított hídján a korhadt palló összeroppant alatta, s Koma a tátongó részbe lépve lábát törte. A csontszilánk áthasítva a bőrt, me-

redt az égnek. Loholva szaladtam segítségért. Az utolsó ház a pusztán erdészünké, Herlicska Kálmáné volt. Míhelyt beléptem, látta, hogy baj van. Elment az intézőhöz, akivel szánon tért vissza. Puska volt mindkettőnél. A hídnál rövid tanácskozás után megállapították, hogy Komát agyon kell löni. Azóta sem ültem lóra.

A lovak állása mögött volt a zaboskamra és a kocsisok szobája. Hárman voltak: Gönye József, Kernyák János (bácsi), Horváth János. Gönye volt a lovász s az első kocsis. Ő hajtotta a még tanuló lovakat, idomította őket, fuvarozta a hivatalos atádi embereket. Itt is valamiféle hierarchikus rendszer működött: az ügyvédet, orvost jobb fogaton vitték, mint az állatorvost, zenetanárt, ferences barátot. Ez néha a kocsisok személyes szimpátiáján is múlt.

A kocsisok Gönye birodalma volt, mondhatnám, irodája, ahol gyakran fordultak meg látogatók a házból, pusztáról. A vendégkocsisok is itt kvaterkáztak azután, hogy kifogták s megittatták lovaikat. A szobában két szalmazsákos heverő volt, birkabőrrel, pokróccal letakarva. Az egyik kocsis, legtöbbször Gönye, mindig ott aludt, hogy a lovak mellett éjszaka is legyen valaki. Lehet, hogy a takarók egyenest a ló hátáról kerültek oda, de aki azokra az ágyakra leült, ledőlt, annak menthetetlenül lószaga lett. Ha az asszonyép közül ott valaki megfordult, s Gönyétől ez is kitelt, tudhatták róla, hol járt. Nem volt ez rossz szag, csak töménységében mindent átható. Bartók Béla felderült, amikor egy New York-i mellékutcából feléje lebbentette a szél.

Az istálló szomszédságában volt a szerszámkamra, a kocsisfészer s mögötte a lovarda. A szerszámkamra egybe volt építve egy bolthajtásos behajtóval, itt állították össze a fogatot. Kocsi volt többféle: féderes, fedeles hintó (amin az ernyő csak utasát védte az esőtől, de a bakon ülő kocsis nem), a könnyebb s nagyobb kerekű homokfutó vagy a kétüléses cséza (amit nem a kocsis hajtott, hanem az „úr”). A lovardában, hosszú futószáron lonzsolták a telivéreket, törték be a paripákat. Lovagolni apám tanított. Huszár volt, értett hozzá. Akkor már ritkán ült nyeregbe, s nekem nagy pillanat volt, amikor először kísérhettem el lovas körútján. A nevezetes „hetes huszárok” ezredében szolgált 1900-ig. Harmincnégy éves volt, amikor a katonai pályát felcserélte a gazdálkodással. Nagyapám (mint dédapám) követte a családi hagyományt, amikor még életében odaadta Kopaszhegyet apámnak. A fiatal generáció megerősíti s gyarapítja birtokát (ahogy apám esetében ez meg is történt), növelve a család vagyonát, tekintélyét. Így terjeszkedett a család Zalában, Somogyban.¹³ Béla nagybátyám Babócsát kapta, József¹⁴ Páczodot, mely szintén egy éles kanyar mentén feküdt. Ez kisebb birtok volt, valamirevaló ház sem volt rajta. Jóska bátyám már fiatalkorában eladósodott. Nagyapám kifizette tartozásait, majd levonta a jussából. Legalábbis így hallottam. Leánygyermeknek nem járt föld. Eszter néném kivétel volt. A mendemonda szerint azzal a megkötéssel kapta a Kivadárral szomszédos Bara-pusztát („Kispusztát”), hogy ha férjhez megy, birtoka visszaszármazik a férfiágra. De nem ment férjhez. Szép házat épített, s a környék jötevője lett. Értett a gyógyításhoz. Helybeli gyógynövényekből készített keverékivel kezelte a panaszos asszonyokat, gyerekeket, göcsörtös ujjú öregeket. A második világháború utáni gyógyszerhiányos időkben, amikor orvost is lámpással kellett keresni, megnőtt a forgalom: az orosz katonák is hozzá fordultak. Fiatalon egy ifjú olasz orvosba volt szerelmes – mondták. Lehet, hogy gyógyításaival órá emlékezett. A lovardát kisebb gyümölcsös választotta el a „fürdő”-től, amely egy lejtő oldalában, a legjobb helyen volt a víz folyásának. Az artézi kútból bőven jutott ide is. Éjjel-nappal ömlött a víz a medencébe, míg a felesleget a konyhakert alján csordogáló ereske vitte tovább a halastóig.

Nyaraink nagy része a fürdőben zajlott. Meleg vizéből kiszállni nem akartunk, s többszöri üzenet, sürgetés sem vett rá, hogy ebédelni menjünk. Így erről az étkezésről rendszerint lemaradtunk. Helyette átmentünk a konyhakertbe ribizlit, málnát szedni. Ha voltak vendégeink, azoknak a gyerekei is velünk tartottak, míg szüleik visszamentek a házba. Minket persze a lányok érdekeltek, „modern” fürdőruháikban. Szerettek fára mászni, mi meg utánuk, vagy alulról néztük őket. Vízipuskát készíteni, sípot fagyni és sok minden mást is itt tanultam az odavetődő pusztai gyerekektől, barátaimtól. Az artézi kút vizét a kertbe lehetett irányítani, s így az szárazság idején is zöldellt. A melegházban kaktuszokat tenyésztettem, magról, dugványról. Próbálkoztam datolyával, narancssal is. Kertészünk segített, tanított. Télen sokszor az üvegház melletti kamrában aludt, hogy vigyázzon a tűzre. Volt is mindig „primőr” az asztalon s gyümölcs az almáskamrából, ahol szalmával bélelt polcokon teleltek a jónatánok.

A kút vize, ha nem a kertbe ment, a baromfiudvaron át futott végig egy téglával kirakott csatornában. A szárnyasok sem szenvedtek vízhiánytól. Nagyapám és apám a kút köré csoportosítva jól tervezte ki mindezt, a maláriát is csökkentve véle. Az istálló végében volt a fáskamra, s a baromfiudvaron álló épületben a kemence, mosókonyha. A kemencében hatalmas rozskenyereket sütöttek, s korpáslisztből gyúrt cipókat, a Graham-kenyeret: anyám az utóbbit szerette, ahogy én is. A szakácsné mielőtt megszegette a kenyeret, kereszttel jelölte a kés hegyével. Aszaltak is a kemencében, de a napon is, kiterített lenvászon terítőkön. Az udvaron a vadkörte- és szilvafákról hullott gyümölcsöt kacsák, libák kapkodták, mintha csak cserebogár lett volna. A lekvárt is itt főzték, nyílt tűzön, kondérban, lapátméretű fakanállal kavarva.

Folyosó kötötte össze a konyhát a ház emeletes szárnyával. Két oldalán szobák sora: ezekben lakott a személyzet, s innen nyílt a spájz, a „pucoló” és a padlásfeljáró ajtaja is. A hátsó bejárat kapuja is ide tárult. Szemben a falon a belépő figyelmét rögvest egy nagyméretű olajfestmény kötötte le, mely három tehenet ábrázolt. Szép kompozíció volt, mezővel, fákkal a háttérben, de a tehenek az előtérben valahogy el voltak rajzolva. A képet Somssich József festette, nagyanyám apja.¹⁵ Nagyapám, Ádi papa távoli unokahúgát vette feleségül, s így nagyanyám, „Teréz mama” szintén Somssich származék volt. Dédnagyapámnak több képe volt a házban, főleg családi portrék. Barabás Miklós kortársa és barátja volt, több, mint amatőr. Oltárképeket festett a környékbeli templomoknak, így a kivadárinak, nagyatádinak is. Amikor megöregedett, s látása romlott, nagyméretű képekbe kezdett. A családi legenda szerint leesett a létráról, s eltörte a karját. Akkor bal kézzel folytatta munkáját, a tehenes képet, amit már mérete miatt sem lehetett máshova tenni, mint a folyosóra. Talán épp azokat a teheneket ábrázolta, melyek a kocsját húzták. Allergiás volt a lószagra, ezért hintójába tehenet, ökröt fogatott: még ügetni is tudtak. Ő volt a „tehenes gróf”. Holott fiatalágát lovak között töltötte, huszár volt ő is. '48-ban nemzetőr lett, őrnagy. A szabadságharc leverése után visszavonult birtokára Szarkaváron. Asztmája s talán festői tehetsége is ekkor fejlődött ki.

Gyerekkorunkban nagy száguldozások színtere volt a folyosó. Akkoriban jött divatba a „roller”. Ez két kerékre szerelt platform volt, amit az első kerékre illesztett rúddal lehetett kormányozni. Egy esős reggelen Laci bátyám magában gyakorolt. Az ajtóba ütközést egyszer sem hagyta ki, szinte ki lehetett számítani, mikor dördül bele újból. Apám, akit akkoriban heves fejfájások kínoztak, megeléghelhetette a dolgot, lejött, megragadta bátyámat, aki az ajtónál szinte a karjába esett, s fejét a falba verte. Nem túl erősen, de többször. Én a pucolóból figyeltem őket. Ez volt az első s talán egyetlen alkalom, hogy apámat a hirtelen harag pillanatában láttam. Nevelőnőnk, Bözsi en-

gesztelte, rá mindig hallgatott. Fejfájásai valószínűleg összefüggtek az agy-érelmeszedéssel, amely korai halálát okozta. Bözsi a kőszegi Wiedemann-kávéház tulajdonosának volt a lánya. Tanítónő volt, s talán ez volt az első állása. Igen szerettük, ő is minket. Még tízéves sem voltam, mikor felajánlottam, hogy elveszem feleségül.

Az ételnek hosszú utat kellett megtennie a folyosón, míg az asztalra került, de még a tűzfának, fürdővíznek is a kádig, kályháig. Rögtön a konyha mellett volt a chef, Prekub János szobája. Magas termetével, amit szakácsművege csak növelt, ő volt a rendezője s egyben főszereplője a naponta változó színjátéknak, mely a konyhában s az ebédlőben játszódott, amikor az „uraság otthon volt”. Esténként feljött az emeletre, hogy anyámmal megbeszélje a másnapi menüt, és ezt beírta egy füzetbe. Vendégeknek díszelőadás járt, s a jeleneteket – fogásokat – ennek megfelelően állította össze. A helyi terméket ettük: birkát (gyakran), nyulat, őz húsát, fácánt, franciás szószokkal leöntve, bár nagyműszakor sokszor nem volt más, mint spenót tükörtőjással vagy mákos metélt. Bor a ház alatti pincéből került az asztalra. Prekubot egy kalandozóbb kedvű fiatal szakács követte, Sándor, aki olasz, szerb, magyaros ételeket is főzött, nem finomodott. Jóképű, erős ember volt, a konyhalányok kedvelték. Szobájában duma- és kártyapartik zajlottak egy kis borkóstolóval összekötve. Időnként benéztem én is hozzá, s hallgattam, miről beszélgetnek látogatói.

Sándor szobájával szemben, egy mellékfolyosó végén volt két szoba, mely akár egy külön lakrész is lehetett volna. (Ma is áll: bolt és kocsmá van benne.) Vendégszobáknak voltak berendezve. Felső gimnazista korukban két középső bátyám, Laci¹⁶ és Józsi¹⁷ költözött oda: ez lett az ő külön kis lakosztályuk. (A sors azután is egymás közelében tartotta őket New Yorkban: Laci még a negyvenes évek végén, Józsi a forradalom után vetődött oda.) Az előszoba afféle „garde-robe”, ruhatár volt. A falba épített szekrényekben apám uniformisai, díszmagyar öltönyök, frakkok, zakettek pácolódtak naftalinban, s odébb női köntösök, bál ruhák, bundák, boák emlékeztek a régi időkre. A polcon kalapok sorakoztak, csákótól a cilinderig, s fátyolos vagy tollakkal díszített női fejedők, sálak. A szekrény alján csizmák álltak őrt, s lakkcipők, női lábtűk várták, mikor láthatják viszont a táncparkettet. Sok minden volt itt ezekben a szekrényekben, talán még a nagyszülők idejéből is, és kutakodásaim idején még csak nem is gondolhattam, hogy a szekrények ajtajára már akkor nyugodtan ráírhattam volna: „fuit”. Mint ahogy egy fénykép hátlapjára írta anyai nagyapám. A képen két fekete, díszszerszámos ló vonta batárban utazik a német császár udvarába.

Nagyapámra Sydneyben emlékeztetett egy idősebb barátom, a kiváló rajzművész, Szigeti Imre, aki az első világháború után Berlinben tanult, mert zsidó lévén a hazai egyetemről kizárták. A maga nagyapja jó magyar ember volt, mondta nekem. Miért? – kérdeztem tőle. Azért, válaszolta, mert az volt a híre, hogy fekete díszmagyart hordott, s mi úgy véltük: ezzel jelezte, hogy '48-ra emlékezik. Hogy ezért tette-e vagy csak azért, mert hatévesen elhunyt egyetlen fiát¹⁸ gyászolta, nem tudom. De az ő apjáról, dédapámról¹⁹ viszont azt mondogatták, hogy ő börtönözte be Kossuthot, aki egyébként távoli rokonunk volt. Ez szemlétemást nem zavarta anyámat abban, hogy Kossuth képét szobájában kifüggesse. Szép ember volt – mondta; nyilván fiatallány-korában lelkesedett érte. Nagyapám, mint Rudolf trónörökös bizalmasa s barátja, kapcsolatban lehetett a trónörökös körül csoportosuló „Ifjú magyarok” titkos mozgalmával. Talán ez is növelte jó hírét a berlini magyar diákok körében. A háború után mindez már nem volt érdekes, de különös volt, ahogy több évtized után egy (kétszeres) emigráns emlékezetéből előbukkant.

A „boudoir” választotta el szüleim hálószobáját attól a szobától, ahol apám halála idején gyengélkedtem. Afféle öltözőszobája volt anyámnak, ahol ruháit tartotta, s leveleit írta lehúzható fedelű secretaire-jén. A falon vízfestmény ábrázolja, ahogy orgonasíp-alakzatban sorakozó tizenkét gyermekét vezeti pipacsos, búzavirágos mezőben. Felettük madarak röpködnek. Apám festette meg anyám vágyát, hogy ennyi gyermeke legyen. A könyvespolcon fényképalbumokat tartott, kézírásával kommentálva a beljük ragasztott képeket. Mindegyikünknek külön albumot szerkesztett. Gondolom, ez helyettesítette nála a naplóírást. A polcon svédturnáról, a Müller-módszerről, homeopátiáról szóló könyvek sorakoztak, és a sarokban a falnak támasztva állt a Kolos-féle tornapad. Ez magyar találmány volt, gyakran használta, s biztatott, tornázzak rajta én is. Mikor látta, hogy nekem túlméretezett, csináltatott egy kisebbet Klausz bácsival, a bognárral. Tulajdonképp nem volt más, mint egy alacsony lábakon álló hézagpad, rúddal a fej felől. A rúd két végét megmarkolva, háton fekvé vagy akár hasmánt is lehetett tornáztatni rajta. Felállítva bordásfalként működött. Anyám a testmozgás híve volt: sétált, lovagolt, korcsolyázott, s minden évben átúszta a pörtschachi tavat, mely a mi villánk környékén egy-két kilométer széles volt, igen mély és hideg. Engem is meg akart edzeni, hogy ellenállhassak az évről évre néha többször is visszatérő meghűléses, bronchitiszes megbetegedéseknek. Állítólag nyolc-kilenc tüdőgyulladásom volt, két alkalommal mellhártyagyulladással tetézve. Ezért vett ki a Pius gimnáziumból, s lettem magántanuló két évig Kivadáron. Vakbelemet Vertán professzor vette ki. Anyám bejött Pécsre, s addig maradt, míg a klinikán feküdtem. Jó barátoknál, az orgonagyáros Angster család két nővérénél lakott, akik remek kávéfőztek. Forrón hozta be reggelente, friss sonkás zsemlével. Azóta is kedvenc ételem ez a kombináció. Mikor elment, hogy visszautazzon, akaratlanul elsírtam magam. Lehet, hogy a jó kávé elmaradását sirattam?

Ha csak nekem volt ennyi bajom, elképzelhető, hogy még mennyi gondja lehetett anyámnak testvéreimmel is, bár a zászlót én vittem el. Pécsről a klinika belgyógyásza, dr. Kramár Kivadára is ellátogatott, s kezelésemet összekötötte egy kis kamarazenéléssel. Legújabb ötlete a hideg vizes kúra volt. Anyám hálószobájában, ahova engem bevett, hogy ápolhasson, állították fel a kádat, egy ónozott, kör alakú tartályt, két oldalán fogantyúkkal. Csípőig ért benne a víz, ha tele volt. Erzsí néni segítségével Ernő felváltva forró, majd hideg vizet zúdított a nyakamba. Ha jól emlékszem, a vizet olykor még jéggel is hűtötte. Siettem meggyógyulni.

Vízvezeték bevezetését még apám tervezte, emlékszem a rajzokra, megbeszélésekre. Talán a fél házat széjjel kellett volna szedni ahhoz, hogy megcsinálják. A víztoronnyal egybeépített épületben volt azonban két fürdőszoba süllyesztett kádakkal – ezekben fürödtünk. Nagy tél idején ez nem volt praktikus; ilyenkor a hordozható kádakra s a nagy spongyákra szorítkoztunk, melyekkel Erzsí néni vagy más súrolta a hátunkat. A víztorony aljában is volt egy medence, többen is elfértek benne. Ez volt a személyzet fürdője, de használhatták a pusztaiak is csúzos tagjaik gyógyítására. Amikor gyerekeiket is elhozták, zajongásuk a torony belsejében többszörösen visszhangzott. Spirális vaslépcső vezetett a tetőig, mely alatt két tárolómedence volt. Ezek táplálták a fürdőszobák s a konyhák csapjait. Harsányi Zsolt egyik novellájában megírta, hogy amikor apám elvitte vendégeit a toronyba, hogy büszkélkedjék vele, az egyik medencéből kocsisuk billentette feljűk kalapját: más öltözék nem volt rajta. A vendégek nem maradtak teára.

A mellvédes tetőterasz kedvenc napozóhelye volt Hélène-nek, húgom francia nevelőnőjének s a hölgyvendégeknek. Nyugodtan levetkőzhetek, senki sem látta őket. Gyönyörű kilátás nyílt innét a környékre. Szép vidék volt, kerek egész, legalábbis nekem, mert itt növekedtem, ismertem minden zegét-zugát. A vonat is elkerülte. A fővárosból vagy Dombóvárról jövet Somogyiszobon kellett átszállnia az atádi, bodvicai utasnak. Kivadárna már csak kocsival lehetett eljutni. Ha nem volt közvetlen kapcsolat, egyenest Somogyiszobra hajtottunk, hogy a budapesti gyorsot elérjük. Ellenkező irányban meg ha este tizenegykor szálltunk fel a fiumei gyorsra, reggelre már az Adria kékje üdvözölt. A vicinálison szinte másik világba került az utas. A rövid szerelvényen családias hangulatban beszéltek meg a parasztok, kofák a piacot, a hivatalok packázásait, mutogatták az asszonyok egymásnak, mit vásároltak, vagy kaptak cserébe, tojásért, tyúkért, szalonnáért. A másodosztályon legföljebb egy-két hivatalos „civil” árválkodott.

Kivadárna a vonat fűtjét is csak ritkán hozta el a szél. Csend volt és békesség, kisebb-nagyobb megszakításokkal. Mint például amikor Rózi nevű szobalányunknak már nyakában volt a kötél, ahogy a padláson rátaláltak. Vörös hajú lány volt; sápadt, meggyötört arca emlékezetemben maradt. Egy nagyatádi szabósegédbe volt szerelmes, mondták, de ki tudja, mi más gyötörhette még. A másik öngyilkosra a szőlő mögötti gyümölcsös egyik fáján akadtak rá, télidőben, már holtan. Púpos kis emberke volt, amolyan falu bolondja, aki kóborlással töltötte napjait. Egyszer az erdőben találtunk rá apámmal, a Kis Tölös szélén. Maga rakta tűz mellett kuporgott a kisöreg. Talán valami ételt is készített magának. Apám intett, ne zavarjuk. De ő köszönt, s erre mégiscsak odamentünk hozzá. Mint régi ismerőssel beszélt vele apám. Visszafelé már nem volt ott a púpos emberke, csak a tűzrakás helye. Néha pikniket rendeztünk az erdőben. Nyársat faragtunk, szalonnát süttöttünk, zsírját a másik nyárson piruló kenyérre csöpögtettük. Amikor már kifogytunk a társasjátékokból, leszaladtunk a Rinyához. Jött egy lány is velem. Lefeküdtünk a fűbe, s néztük az eget. Emilie fűszállal csiklandozta az arcomat. Zsebemben gyufaskatulya volt, letettem magam mellé. A hőségtől lángra lobbant a doboz, sistergett a gyufa. Mint a villám, ugrottunk a vízbe.

Más alkalommal bűvész vendégünk volt. Nagyatádon szerepelt, s valahogy kikerült hozzánk. A remíznek nevezett tisztás lett a színház. Mindenki eljött a házból, de jöttek a pusztáról is, gyerekestül. A vincellér demizsonokban hozta a bort, a tűz körül Ernő és Herlicska szorgoskodott. A pusztai lányok legszebb ruháikba öltözve segédkeztek. Az ispán s a tanítónők is eljöttek. Jó hangulat volt, örültek a demizsonok. Kissé odébb, a fák közé feszített lepedők mögött volt a bűvész öltözője. Két szám között ide vonult vissza, hogy előkészítse mutatványát. Hajlékony termetű, átható tekintetű fiatalember volt, hipnotizálni is tudott. Varázspálcája csodákat művelt: ámultunk-bámultunk. A szünetben közénk jött, s lehet, hogy akkor dugdosta a zsebekbe vagy csente ki belőlük a műtűröket, amelyeket majd elővarázsol. Engem a lepedő vonzott: mi van mögötte? Észrevétlenül lopakodtam mögéje, a varázsló műhelyébe. Forgott velem a világ az izgalomtól, azt se tudtam, hova néztek. Mire felocsúdtam volna, libbent a függöny, s belépett a bűvész. Szótlanul bámultunk egymásra. Talán egyet gondoltunk: „rajtakaptalak”. A bűvész nem szólt semmit. Tekintetét le nem véve rólam, vállamra tette a kezét, és kivezetett a sátor mögé. Ott megfogadtatta velem, hogy soha senkinek sem mondom el, mit láttam. A mi titkunk, mondta, s én azóta is tartom.

A bárdibükki búcsún láttam viszont a bűvészt, aki cinkos mosollyal üdvözölt. Egy erőművész mutatványát néztem. Súlyos üllőt emelt a magasba, vasrudakat hajlított, lángot fújt. A nagy erőlködésben hímvesszője kicsúszott rövid bugyogója alól. Mérete

akár egy öszvérével is vetélkedhetett volna. Az asszonyok kacagva és szörnyülködve meredtek rá, a férfiak trágárkodva csúfolták, káromkodtak. A bűvész csak legyintett, és továbbállt.

Gosztonyiék lányának, Máriának kerámiastúdiója volt a bárdibükki parkban, a tó mellett. Olaszországban tanulta a mesterséget. Az ő műve volt az a majolikatábla, amely a bejáró és a bástya közötti belső udvar falába volt illesztve, apám dolgozószobája alatt. Az ablak mellett apám portréja: anyám tette oda apám halála után. Fehér kabát van rajta, kék csíkos sárga ing piros nyakkendővel. A kihajtott s a gyűrődéseket szeszélyes, barna ecsetvonások jelzik. A képet Rippl-Rónai festette Kopaszhegyen, ahol apám élt, azután, hogy hátat fordított a katonaságnak. Gyakori vendége volt ott Rippl-Rónai, aki akkortájt jött haza Franciaországból. „Kopaszhegy” is tőle kapta a nevét (hivatalosan Vóta-pusztának hívták a birtokot), látván, hogy apám nyaranta kopaszra vágatta a haját. Egy látogatásáról így számol be öccsének, Odönnnek: „...*Somssich Gézánál voltam egész héten át. Kellemes társaság ő, minden érdeklő, és értelmesen szól hozzá. Egy párszor vadászunk (mellékesen jelentem, hogy egy sánta őzet lőttem), igen sok, nagy sétát csináltunk 3-4 óra hosszat árkon-bokron, hegyen-völgyön, a legrettenetesebb esős, csúszós időben. Festettem is. Őt. Nagyon szereti. Egy fehér szobában ül. Olyasformán él, mint én Kaposban. A kopaszhegyi lakása egy kasznár ház, 3 szobája van. Fehér falak, igen közönséges egyszerű bútorzat, amit átvett a kasznártól. De jól illik ő hozzá, mint volt huszárcapitányhoz.*”²⁰ (A képet nemrég árverezte el ismeretlen tulajdonosa Budapesten.)

Amikor Rippl-Rónai a Róma villát megvette, gazdálkodni is akart a házat körülvevő néhány holdon. Apám lett gazdasági tanácsadója, amiből gyakran egész napi vendégeskedés lett, s apám élvezte a festő francia feleségének, Lazarine-nek pompás főztjét. A kis gazdaság végül is nem sikerült, de a vörösbor, amit barátainak töltött a művész, szőlőjében termett.

Az íróasztallal szemben álló könyvszekrény teljes polcát Wagner Richárd írásai és az operák zongorakivonatai foglalták el. Engem leginkább ezek érdekelték, bár volt ott más is: a *Pallas Nagylexikon*, dédapám *Emlékiratai*²¹ (puhakötésben, nagyobb részét felvágatlanul), művészeti könyvek. Nem tellett sokba, míg én is Wagner híve lettem, s a bayreuthi előadásokat zongorakivonattal a kezemben hallgattam a rádió mellett. Apám többször járt Bayreuthban. Németországi tanulmányútjait (új búzafajtákkal kísérletezett) bővíthette azzal, hogy a hasznost a kellemessel kötötte össze: magnemesítést a Wagner-kultusszal. Vagy talán éppen fordítva. Az ő fiatalágában az „új”-at, a haladást Wagner zenedrámái, Liszt muzikája jelentették, s Bayreuthba ellátogatni felért egy zarándoklattal. Első zenetanárom Niedermeyer tanár úr volt a Pius gimnázium internátusában, melynek első osztályos koromban lettem bennlakója. Gordonkázni és zongorázni tanított. Német származású ember volt, anyám „Herr Professor”-nak szólította, s természetesen németül beszélt vele. Életfilozófiája arra alapult, hogy csak az lehet jó muzikus, aki vigyáz az egészségére. A meghűlést elkerülendő például ajánlatos egy korty hideg vizet inni, mielőtt a fűtött szobából kilépsz a hidegbe. Igazán nem rajta múltott, hogy nem lettem vasgyűrű és nagy csellista. Annyit azonban elért, hogy az iskolai zenekarban játszottam, sőt szólót is egy színdarab szünetében.

A zenélést otthon is folytattam (lehet, hogy a sok nyavalya mind csak azért volt, hogy hazakerüljek?), zongorázni Hélène tanított. Két zongora is volt a házban. Anyám szobájában egy Bösendorfer állt, a másik Hélène-ében, a kertre néző ablak mellett. Ez egy magyar gyártmányú hangszer volt, a Thék-bútorgyár remekműve. Amikor Debussyt játszott rajta Hélène, a csodás hangzatok kilengtek a park fái közé, s nekem úgy

tűnt, hogy ilyen szépet még soha nem hallottam. Velem Bartók könnyebb zongoradarabjait játszatta, s én újból úgy éreztem, felfedezőúton járok. Pedig Hélène nem is volt zongoratanár: húgomat oktatta franciára, s a zongoraórákat mint mellékterméket kaptam tőle. Dús, vörös hajú, szeplős bőrű elzászi lány volt, németül is jól beszélt. A *Candide* című hetilapot járatta Párizsból, olvasott fel belőle hosszú téli délutánokon, így ismerkedtünk francia írók, festők műveivel.

Anyámnak volt egy pirosba kötött kottagyűjteménye. Borítójuk alsó csücskébe aranyozott betűkkel beceneve, Manyó volt rányomva, anyám kézírásával. Zongora-gordonka duók voltak, szonátáktól kezdve a XIX. századvég divatos átirataiig. Születésnap ajándékkul kapta őket tanárától, Grünfeld Alfrédétől, a neves zongoraművésztől. A duókat Alfréd csellista bátyjával játszotta anyám. A követségben rendezett koncertekre a zenebarát Vilmos császár is eljött, aki maga is komponált operát, dalokat. Egyik népszerűvé vált dalát, a *Sang an Aegirt* a berliniek „Kaiserschmarn”-nak csúfolták. Máskor kora délelőtt állított be a követségre, bejelentetlenül. Nagypám notóriusan későn kelető volt, s míg elkészült, anyám szórakoztatta a váratlan látogatót, egy almát hámozott neki. Csonka kezével ez nehezebb esett volna a császárnak. A Grünfeld testvérek egyébként, mint az ikrek, úgy hasonlítottak egymáshoz. Egy „cercle” során Ferenc József megkérdezte Alfrédet, hogy a hírneves csellista az ikertestvére-e. Mivel az udvari etikett tiltja a nemleges választ, Alfréd így felelt: „Igen, Felséges uram, csak éppen egy év van közöttünk.” „Da bedauere ich aber Ihre Frau Mama” (Akkor bizony sajnálom a kedves mamáját), válaszolta az öreg uralkodó.

A kották nem heverték olvasatlanul. Amikor csak akadt partnere anyámnak, ezekből játszott. Kedvenc kamarazene-társa Benyovszky Móric gróf volt, a siklói vár ura, jeles csellista. Gyakori vendégek voltunk a várban (felvonóhídja is volt) egy-egy „kimenő” során vagy szünidőben, amikor anyánk értünk jött Pécsre. Egy nagy műhely is volt az alagsorban, ahol kedvenc hobbiját, az asztalosmesterséget művelte a várúr. Bútorokat faragott, talán még gordonkát is. A folyosón, mely kétszer olyan hosszú volt, mint a mienk, biciklin versenyeztünk gyermekeivel. Anyjuk, Lujza grófnő szépsége, nádszál alakja hangsúlyozta a vár romantikus hangulatát. Különösen kedvelte Laci bátyámat, aki már felsős volt, s közülünk a legmagasabb. Ahogy borzas hajával leült a zongorához, és improvizálni kezdett Chopin stílusában, ő is regényes figurává vált. Vágyódtam, hogy tudjak majd én is ilyen fantáziával, szabadon zenélni.

Karácsonykor csoda történt: a karácsonyfa alatt egy cselló díszelgett bársonnyal bélelt tokjában – Móric bácsi ajándéka. Bátyáim nem irigykedhettek, mert csak én tudtam játszani rajta. Ez volt első saját hangszere, s vigyáztam rá, mint a szemem fényére. Egy Sebestyén nevű gordonkás lett a tanárom Nagyatádról. Vékonydongájú, sápadt arcú ember volt, aki fekete művészhajával Paganinire emlékeztetett: sántított ő is. Boldogságot a csellóval Zsiga bátyám keserítette meg. Valami vita hevében kiragadta a kezemből, s beleütötte az asztal sarkába. Akarva vagy akaratlanul – ezt talán már ő sem tudná megmondani (ha élne). Körömnyi repedés támadt a hangszer bal alsó oldalán. Hogy min kaptunk össze, már nem emlékszem, de szem villanására, mely elszántságát tükrözte, annál inkább. Talán féltékeny is volt a hangszerre, mely oly területet őrzött, ahova ő be nem hatolhatott. Meg voltam győződve, hogy a törést nem lehet kijavítani, ezért évekig így maradt, repedten. Mint az én sérelmem: kiengesztelhetetlenül. (Mikor öltönyét eloroztam, míg ő hadifogságban volt, talán önkéntelenül is erre emlékeztem.)

A konyhafolyosóról nyílt a földszintes szárny padlásfeljárójának az ajtaja is. Aljában kerek lyuk volt a macskának. Mikor Luxi kutyánk üldözte, ez volt a menedéke. Sokat jártam erre a padlásra is. Nem tudom, miért, de a lisztesládát is ott tartották, s én akkor szerettem felmenni oda, amikor Margit vékával a hóna alatt lisztért indult. Ilyenkor beszélgettem vele, s körülnéztem, található-e valami érdekeset a sok limlom között. Kofferokat, dobozokat nyitogattam, régi újságokat lapozgattam, képeket nézegettem, s ha kicsillant valami, ami tetszett, levittem.

A padlásfeljáró mellett volt a „pucoló”, az utolsó szoba a tejüveg ajtó előtt. Ajtaja tárva-nyitva: nem volt érdemes becsukni a forgalom miatt. Ebben a szobában mindenki megfordult, aki a házban lakott, de azok is, akik kívülről jöttek: az erdős, a tejes, a drótostót, a mesteremberek. Itt pucolták a cipőket, puskákat, vadászbakancsokat s az ezüstöt is. A nagy asztal fiókja tele volt kefékkel, kenőcsökkel, bársonyos tapintású szarvasbőrrel s tompa élű késekkel, vakaráshoz. A falon tollseprűk, partvisok lógtak, s a szőnyegek porolásához használt prakkerek. Mikor Herlicska tisztította a puskákat olajos rongyokkal, drótkefékkel, hallgattam vadászhistóriáit. Ő volt a „bűvös vadász”. Mielőtt az erdőbe értünk, kioltotta pipáját, s megnyázott mutatóujját a levegőbe emelte, hogy megállapítsa, merről fúj a szél. Mert a vad éppúgy ki tud fogni rajtunk, mint mi őrajta – mondta. S mi lenne, ha a vadnak is volna puskája? – kérdeztem tőle. Neki szimatja van, válaszolta, s elhallgatott. Herlicska az asztaltáncoltatáshoz is értett. Az orgonabokor tövében állította fel az erre kiszemelt asztalt: körülültük holdvilágban. Ábécés deszkát szerkesztett, és silabizáltuk a szellemek üzeneteit. Nagy multság volt, de még nagyobb, ha lány mellett szoronghattam. Leánya, Lenke játszótársunk volt. Iskolai előadásokon túlszárnyalta társait, s én így emlékszem rá: angylaszárnyakkal a karácsonyfa alatt, a kis Jézus jászla mellett.

A folyosó másik oldalán, ahonnan az ablakok az országútra nyíltak, volt a komorna, az inas és a szobalány szobája. A komornát Terának hívták, Ausztriából jött. Varrógép volt a szobájában, ezen varrta a jelmezeket, amikor színházat játszottunk. Csinált ruhát a pusztai lányoknak is, jöttek hozzá próbálni. Téli estéken nála is volt kártyaparti, s amikor a háta fájt, a kőműves feleségének kislíával tapostatta tomporát. Ez volt a kínai lábmasszázs helyi változata. Tera visszament hazájába, s attól fogva csak egy szobalányunk volt. Ameddig apám élt, két inas is volt, a Matics fivérek, de halála után csak egy maradt, Pista. A budapesti bérház házmestereként vonult nyugalomba. Helyébe Ernő került, bogárunk második fia. A belső személyzet rendszerint nem a pusztáról jött, hanem más vidékről és más kastélyokban szerzett tapasztalattal, ajánlással. Ernő volt a kivétel. Anyám őt választotta, s így a „szakmát” nálunk tanulta. Gyakran drukoltunk neki, amikor sok vendég volt, s láttuk, hogy küszködik. Juliskának, a konyhalánynak udvarolt. Ernő szülei (iparoscsalád!) ellenezték, hogy elvegye, mert sokgyermekes cselédcsaládból származott. Mikor jött a gyerek, anyám melléjük állt, s elrendezte, hogy összeházasodjanak.

Választások idején elmentünk a nagyatádi moziba, hogy meghallgassuk a jelölteket. Az egyiket Gömbös Gyula támogatta. Kijött Kivadárra is, tisztelgő látogatásra anyámhoz. Utána unokahúgát kereste fel, sofőrünk, Prasser Endre feleségét, aki szintén bonyhádi volt. Prasser olykor megengedte, hogy a nagy Daimler kormánykereke mögé ülhessek a néptelen országúton.

A másik autó a környéken J. Pancié volt, Háromfa község plébánosáé. Lila cingulusa (ha viselte, mert legtöbbször papi civilben járt) jelezte préposti rangját. Nagyvilági modorú pap volt, aki angliai Essex márkájú kocsijával gyakran megfordult nálunk.

A teológiát Rómában tanulta, s talán ő is úgy gondolhatott vissza az Örök Városra, ifjúsága színterére, mint anyám Berlinre. Nem mintha a nosztalgia legkisebb jelét is mutatta volna, sőt: életkedvével és -stílusával a maga Rómáját teremtette meg Háromfán, mely valamikor apátság lehetett. A templommal szemben volt a paplak, egy udvarház, amit tökéletes ízléssel rendezett be családi s parasztbútorokkal. Utóbbiakat falusi körútjain szedte össze. Anyja hercegi családból származott, s nemcsak hozzánk, de a környék más kastélyaiba is bejáratos volt. Lakóik legtöbbször rokonai is voltak, akárcsak mi. Sofőrje ilyenkor fehér kesztyűt öltött, s inasként szerepelt. Panci nagystílusúen keresztelt, esketett, temetett, és a szentséget autón vitte a haldoklóhoz, ha az messze lakott. Amikor prédikált, megtelt a templom asszonyokkal. Hosszú hajával – bár kopaszodott – a reverendás Liszt Ferencre emlékeztetett.

Háromfa tíz kilométerre volt Kivadártól, útban Nagyatád felé. Panci (igaz nevén István) egyre gyakrabban nézett be hozzánk, s anyám már-már fiának tekintette. A gazdaság s öt gyermeke nevelésének rászakadt gondjai közepette jóleső színfolt lehetett az ő alakja. Szellemes, szórakoztató ember volt. Minket is meghódított lovas tehetségével, s Gönye a legjobb paripákat adta alája. Árkon-bokron ugratva száguldottunk vele, mintha akadályversenyt lovagolnánk. Panci ízlése mindenben megmutatkozott. Akár egy kép helyéről, akár a nyakkendő megkötéséről vagy bútorokról volt szó, véleménye telibe talált. Papi hivatását nyugodtan felcserélhette volna az „intérieur décorateur”-ével. Amikor Pestre költöztünk, kevesebbet láttuk Pancit. Apátplébános lett a Balaton mellett. A Rajk-per kapcsán börtönbe került, megkínózták. De stílje ezután sem hagyta cserben: kiszökött, és egy spanyol őrgróf házikáplánja lett. Ott halt meg Spanyolországban.

A mi papunk, Novák Domonkos, nyugalmazott plébános, a templommal szomszédos paplakban élt házvezetőnőjével. Lakását és fizetését a kegyúrtól (apámtól) kapta. Kivadárnak nem volt plébániája, mert nem volt község. Domonkos bácsi már akkor is nagyon öreg volt, s néha el is szellentette magát az oltár előtt, de ezt csak mi, ministránsok hallottuk. A háború végén, amikor már rég nem élt, s a megszálló német, bolgár, orosz csapatok is elvonultak, és anyám hazajött, az üres paplakot rendeztem be neki a megmaradt bútorokkal. Rövid ideig én éltem vele, majd Józsi bátyám, végül Zsiga. Később mennie kellett innen is, ezúttal a kommunisták kergették el. Én akkor már Ausztráliában éltem. Anyám Bodvicára költözött Zsigával. Egy segédtanító házában béreltek lakást. Itt sem hagyták békén: „kitelepítették” (magyarán: elhurcolták) az Alföldre, Lenin-tanyára a bátyámmal együtt. Mikor visszajöttek, nem volt semmi-jük. A ház tulajdonosa majd mindenüket elérverezte. „Örüljenek, hogy életben maradtak” – mondta a bátyámnak, aki hadifogságból való hazatérte után most már másodszer örülhetett ennek.

Bérmálkozásra Domonkos bácsi készített elő. Szívesen mentem hozzá, mert házvezetőnője mindig valami jó falattal kínált. A veszprémi püspök, Rott Nándor bérmált éves körútján. Ilyenkor a mi vendégünk volt, s négyes fogat hozta-vitte. Nagyatádon a ferencesek kolostorában szállt meg. Ott se volt rossz dolga, de nálunk jobb. Anyám vendégszeretetét meghívással viszonzta, s így lettünk néhány napra a püspöki palota vendégei. Rott Nándor közvetlen modorú, világos fejű ember volt. A bérmálási körmenetben a környék papjai, köztük Panci s a ferences atyák kísérték teljes ornátusban. A körmenet után nálunk reggeliztek a díszes vendégek, majd ki-ki ment a maga útjára. A püspök is kiszállt valahová. Csak este látta őt viszont anyám, vacsorához jövet. Egy faragott széken állt a hallban. A szék aljában Fatty kutyánk acsarkodott hörögve,

de ahhoz túl kövér volt, hogy a székre ugorva belekaphasson a püspöki bokába. Anyám nem ceremóniázott, nyakon ragadta Fattyt, s kivezette az üvegajtó mögé. Mire visszajött, Nándor püspök is leszállt a székről, mosolyogva várva anyámra, hogy az ebédlőbe vonuljanak.

A megkülönböztetések az alkalmi látogatók elszállásolásában is megmutatkoztak: az árvaszéki elnöknek vendégszoba járt, de a főintéző „csak” azt a szobát kapta, mely az üvegajtón belül, a belső ház s a konyhafolyosó mezsgyéjén volt. Hosszú lista volna leírni, ki mindenki lakott ebben a szobában s a szemben lévőben, melynek dupla ajtaja volt. Ahogy váltakoztak, az instruktorok is e két szoba közül válogathattak. Az egyik magas, piperkőc külsejű tanárunk állandóan Józsi bátyámat bizgatta, s egy alkalommal pofon vágta. Ez annál inkább felháborított, mert Józsi csendes, inkább félszeg, bandzsító fiú volt, s dadogott. Ahogy növekedett, megszabadult a dadogástól és a bandzsítástól is. Batthyány herceg operálta körmendi kórházában, akit nemrég boldoggá avattak. Józsi a háborút megúsza a szeme miatt, de a terrort nem: két és fél évig sínylődött Recskén, ahova a kistarcsai internálótáborból került. Ide meg azért, mert lebukott, amikor „disszidálni” próbált. Tiltott határátlépés kísérletével vádolták, de ügye bíróság elé soha nem került. A forradalom után szökött Amerikába. New Yorkban halt meg; hamvait bátyám a tengerbe eregette.

Az ékszerkereskedők is ezekben a szobákban tanyáztak, mikor anyám hívására megjelentek. Bár senkinek sem kötötte az orrára, de én tudtam, hogy a széfben tartott ékszereit mutogatja nekik. Nyakláncok, gyűrűk, gyöngyök, brossok halmozódtak a páncélajtó mögött, míg nagyapám éremgyűjteménye s a nagyobb tárgyak, ezüstök a toronyszoba szekrényeiben pihentek. Az ékszeres dobozokból a családi örökség, udvari bálók, gáláns ajándékok biztonságérzetet keltő fénye sugárzott. A gazdasági válság a nagybirtokosokat sem kímélte, de nem hiszem, hogy anyámnak gondjai lettek volna, bár egy alkalommal oly feldúltnak láttam, amilyenek még soha. Ez akkor volt, amikor Jóska bácsi vizitált feleségével, Camilla nénémmel.²² Jóska bácsi nem gazdálkodott, nem is érdekelt. Rövid művészi nekifutás után (festő akart lenni) diplomáciai pályára lépett. A berlini követségen talált rá anyám nővérére, Camillára, aki a felesége lett. Anyám tizennégy évvel később ment férjhez apámhoz. Most már kettős szál fűzte a Somssichokat a Szógyény családhoz: két fitestvér házassága két nővérhez. (A harmadik lány, Lilly nagynéném²³ egy osztrák gróf, Chorinsky Károly²⁴ felesége lett.) Jóska bácsi az első világháború után rövid ideig külügyminiszter, majd vatikáni követ volt. Amikor nyugalomba vonult, Csórott élt, Székesfehérvár környékén, Szógyény nagypapa házában, amit Camilla néném örökölt. Neki nem volt háza, míg apámnak kettő, gyereke sem, míg apámnak öt. Gondjaik sem voltak (míg anyámnak számtalan), s ennek megfelelően majdhogyan fényűzően éltek a követségi időket idéző, ragyogóan berendezett csóri házban, télen meg egy kis palotában a Várban. Csór közelsége Budapesthez látogatók seregét vonzotta, Serédi hercegprímástól (aki fiatal pap korában könyvtáros volt a Vatikánban) József Ferenc főhercegit. Gyakori vendég volt Csáky István (Flöci), később a Teleki-kormány külügyminisztere, Zichy István, a Nemzeti Múzeum történelmi osztályának igazgatója, aki unokatestvér volt Szógyény oldalon (s aki a Kossuth rokonságot kiszálazta) s még sokan mások. Időnként egy-egy bankigazgató is bejelentette magát, s ilyenkor a beszélgetés minden bizonnyal nem a régi időről folyt, hanem kölcsönről, amortizációról, ami a pazar életstílus fenntartását lehetővé tette. Tagadhatatlan, hogy nagybátyám s nagynéném inkább csak költötte, mint keltette a vagyont. Azon a délutánon vigasztalhatatlanul zokogott anyám a boudoir szo-

bában, míg Jóska bácsiék tehetetlenül (részvéletlenül?) álltak mellette. Én az ajtóból néztem őket. Nem tudtam, miért sír anyám, de láttam, hogy nagyon el van keseredve. Talán akkor döbbsent rá maradéktalanul: egyedül van, nincs kire támaszkodnia, még örájuk, legközelebbi rokonaira sem. Jóska bácsiék másnap elmentek.

Anyám akkor határozta el, hogy Pestre költözik, és csak a nyári hónapokat töltjük majd Kivadáron és Pörtschachban. Bátyáim érettségi előtt álltak, egyetemre készülődtek, nekem még három évem volt hátra, s húgomnak is megfelelő iskolát kellett találni. Mivel Atádon nem volt gimnázium, a polgárit végezte mint magántanuló. A ház modernizálásáról, vízvezetékéről nem esett szó többé: a Pestre költözés terve került az előtérbe. Erről beszélgetett a látogatókkal is anyám. Közülük megbarátkozott egy asszonnyal, aki Pestről járt le ékszerügyekben. Ő és Bodó ügyvéd segítették a lakáskeresésben, míg megtalálták a megfelelőt, az Andrassy út 100. szám alatt, egy ház híján a Bajza utca sarkán, a legfelsőbb emeleten. (Anyám továbbra is fenntartotta a kapcsolatot az asszonnyal, aki a háború vége felé váratlanul megjelent Kivadáron, s arra kérte anyámat, hogy a vele hozott dobozt megőrizze. A csomagban az ő ékszerei voltak. Zsidó volt: nemcsak a vagyona, de az élete is veszélyben forgott. A törvényeket a magyar parlamentben szavazták meg, a deportálásokat a németek végezték magyar szerelvényeken. Anyám betette a dobozt a széfbe, az ő holmijai mellé. Nem sejtette, mit hoz a jövő. 1944 tavaszán bombatalálat érte lakásunkat.)

A „szőnyegbombázást” az „óvóhelyen”, a pincében éltem át (túl). Néhány hétre rá behívtak (akkor már tartalékos zászlós voltam), s Eszterházára vezényeltek, ahol a Légvédelmi Lőiskola térpontbemérő szakaszának lettem a parancsnoka. A Fertő tó mentén elhelyezett ütegek lövéseit mértük teodolit műszerekkel. A fekete célzsákok repülő vontatta a magasban. Mi voltunk az egyetlen ilyen alakulat az országban. Tevékenységünknek már semmi haszna nem volt, de parancsnokaink még hittek a német csodafegyverekben. Anyám 1944 őszén magára maradt a házban. Fiai szétszórva: Zsiga a keleti fronton, Laci a zágrábi követségen s Józsi, akit Jóska bácsiék adoptáltak, a megözvegyült Camilla nénivel Csórott. Húgom férjhez ment Selmeczy Miklós főhadnagyhoz,²⁵ s Nagyatádon várták, hova vezénylik ezredüket. Anyám először Kispusztára, onnan Perdócz-pusztára ment, a veje szüleinek birtokára, a lányát követve, aki teherben volt. Végül az ország nyugati peremén, Celldömölkön kötött ki unokatestvére, Elt Ferencné²⁶ birtokán. Akkorra már Camilla néném és Józsi is odaérkezett. Elmenetele előtt még meglátogattam anyámat. Majd egy napig utaztam Kivadárig elsötétített vonatokon. Húgom is eljött a férjével. A nagy házban már csak anyám lakott, s Ernő a családjával. A letakart bútorok türelmesen vártak sorsukra, s a bespalettázott ablakok vakon bámultak a semmibe. Daliás sógorom egy pisztolyt és néhány kézigránátot nyomott a kezembe: „ha bajba kerülsz” – mondotta. Nem részleteztük, hogy a baj honnan jöhet, benne voltunk nyakig. Visszafelé ágyúörgés moraja kísért. Mikor az oroszok Celldömölk felé közeledtek, Józsi elásta a dobozokat. Éppen oda, ahova az oroszok a pöcegödöröt szánták. Most már csak álmodni lehetett a kincsről. Egy színarany szelencére emlékszem, melynek fedelén Vilmos császár miniatűr arcképe volt, gyémántkövekkel körülakva. Az asszony hazajött. Vagyona elveszett, élete megmaradt.

De akkoriban, a harmincas évek elején ki gondolt Kivadáron egy újabb háborúra s a kataklizmára, ami majd követi? Az öregebbek még az ő háborújukra emlékeztek, amiből épp hogy csak felocsúdtak, de nekünk, fiataloknak távoli eseménynek tűnt, s untuk, ha szóba került. Talán Hélène sejtette, mit hoz a jövő. A francia híreket hallgatta ötszöves „világvevő” rádiónkon, s arca elkomorult. A kefebajszú pozór handabandája borzalommal töltötte el.

A lépcsőház aljában Rippl-Rónai képe lógott a falon. (*Három sudár jegénye és két asztag* felirattal láttam viszont a kaposvári Rippl-Rónai-múzeumban, már a kilencvenes években.) Az „asztag”-ot ugyan én mindig kazalnak néztem, ahová létrán másztunk, s amikor a tetején behuppantunk az aranyló szalmába, már csak a bárányfelhőkkel bolyhozott ég volt fölöttünk. A kép nagyobb részét is az ég kékje tölti be – madár, ember se távol, se közel, csak zöldellő erdősáv, sárgálló tarló a háttérben. A festmény akár a nagybirtok jelképe is lehetett volna. Parasztföldeken nincsenek ilyen kazlak, jegényék. (A múzeumban még három másik ismerős Rippl-Rónai-képet találtam. Kérdésemre – amikor már lehetett ilyet kérdezni, a „rendszer-váltás” után –, hogy hogyan kerültek oda, a mai napig sem kaptam érdemi választ. Az egyik pasztellt – *Két kisleány: Zsiga és Laci* portréja négy-, illetve ötévesen – „rendőr hozta be mint talált tárgyat”, írta a múzeum vezető igazgatója, jeles költő, tiszteleltre méltó idős ember. Egy másik kép Eszter nénémét ábrázolja tizennégy évesen (*Lányka labdaütővel*). Ez húgom szobáját díszítette. A negyedik kép anyámat ábrázolja profilban, csészével a kezében. Anyám állítólag nem szerette ezt a képet. A Rippl-Rónaihoz fűződő barátság apám házassága után törést szenvedett, s talán a kép is ezt tükrözte.)

Egy metszet a lépcsőházban a csáktornyai várat ábrázolta, „Czagkathurn” felirattal. A vár kapitánya, Miklós nevű ősünk 1671-ben halt meg. A genealógusok általában vele kezdik a családfát, mivel az ő fiai „nyerték” a címeres levelet Magyarországon, de az elődök már Boszniában és Horvátországban is nemeskedtek. A családi történet egyik változata szerint Horvátországból hajtották a disznókat Magyarországon át Bohémiába, Moráviába. Útközben a Dunántúl véget nem érő őserdőiben makkolt a falka, és híztak a süldők. A gazdag bányavárosokban jó pénzért keltek el. Visszafelé már csak az aranyat kellett volna vinni az ősöknek, de legtöbbjük Magyarországon maradt. Akárhogy volt is, a kapcsolat megmutatkozik családomban. Dédapám Prágában született, nagyapám meg Sternbergben, ükapám²⁷ feleségének, báró Sternberg Lujzának²⁸ az otthonában. A fiumei gyors másodosztályú fülkéiben elhelyezett idegenforgalmi reklámképek egyike a tornyos kastélyt mutatta, szinte szimbolizálva családunk délről északra tartó terjeszkedését. Apai nagyanyám is a csehországi Klattauban született. A csáktornyai vár védője nem harcolt hiába a törökök ellen.

A lépcső tetején álcázott ajtó nyílt a felső padlásra, ahol Rózsit vágták le a kötélről. A már említett bástyatoronyba is ezen a padláson át lehetett kimászni. Rejtélyes, sötét hely volt: álmaimban gyakran visszatérő. Az előtérben egy hatalmas, több rekeszre osztott, feketére pácolt szekrény állt. Rovátkás mintázatával népi faragású bútorokra emlékeztetett. Vagy öt kulcsra záruló ajtaja volt. Ebben a szekrényben tartotta anyám a konyhára való finomságokat, csokoládét, süvegcsukrot, datolyát és az Ovomaltint. Hogy miért, azt nem értettem: anyám nem volt kicsinyes, és a „személyzet”-ről sohasem feltételezte volna, hogy lopnának, különösen a konyhalányokról nem. Elgondolásom különös ellentétben állt a magam gyakorlatával, mert én jó néhányszor megdézsmáltam a szekrényt, amikor nyitva maradt. Az Ovomaltin henger alakú dobozai kiríttak a fűszerek közül – komoly fogyasztók voltunk. Annyira, hogy a Wander-gyár anyámmal hirdette termékét. A dobozokat kísérő füzetecskében anyám levele reklámozta a tápszert, tanúskodva hasznáról s használatáról családjában. Bizonyítékul ott volt a fénykép ötünkről: lerí rólunk az egészség!

Anyámat gyakran elkísértem atádi bevásárlóútjaira, melyek két fő állomása a sarki fűszeres s Feigelstock (később Fazekas) rőfös- és hosszúáru-kereskedése volt. Fazekas úr széssel kínálta anyámat, hogy kényelmesen válogathassa az árut. Mikor készen vol-

tak, megjelent Fazekasné, s a bolt mögötti lakásukba invitálta anyámat. Az ő emeletes házuk volt a legnagyobb a Széchenyi tér déli oldalán. Bent uzsonna s nyitott zongora várt anyámra. Fazekas Erzsébet opera-énekesnő volt, de férjhezmenetele után nem lépett többé színpadra: a szoba vált azzá, mihelyt az első hang kirepült a torkából. Jött Kivadárra is. Ilyenkor anyám az ajtó mindkét szárnyát kitarva vonult vele a zongorához. Zengett a ház, s a lányok is fellopakodtak a konyháról, hogy hallgassák az áriákat.

Fazekasék szomszédja Benyákék papírkereskedése volt, amelynek háttérében nyomda zakatolt. Elég izgalmas hely, különösen a nyomda. A Benyák testvérek nem bánták, ha ott lábatlankodtam, mutogatták az ólombetűket, gépeket s a könyvkötészetet. A boltban árultak könyveket is, de ezek leginkább iskolai vagy helyi érdekű kiadványok voltak. Ezzel szemben a félkarú trafikosnál, a tér nyugati oldalán „valódi” irodalmat lehetett találni: a *Pesti Napló* (vagy a *Tolnai Világlapja*?) két kötetű sorozatában megjelenő klasszikusokat, Balzactól kezdve az akkoriban divatos Földi Mihályt (akit a „magyar Dosztojevszkij”-nak is hívtak), Körmendit, Zilahy Lajos műveit. Érkezésük sorrendjében vásároltam őket. Nagy kísértés volt a pulton heverő *Tolnai Világlapja* vagy a *Színházi Élet* friss száma is, de pénzem, ha maradt, inkább cigarettára ment, amit darabonként is árult a trafikos, az olcsó Symphoniától s a drágább Miriamtól, Memphistől kezdve az aranyzopókás egyiptomi márkákig. A *Színházi Életet* „erkölcstelen” lapnak mondták azok a felnőttek, akik inkább Tóth Tihamér *Tiszta férfiuság* című könyvét olvastatták volna velünk. Talált példányokra szorítkoztam Lővy fogorvos rendelőjében vagy Plasinka úr borbélyműhelyében, ahol először olvastam Szép Ernő-verseket.

Vásárkor a színes tömeg, mely a főteret ellepte, kiáradt a környező utcákra is. A Fazekas áruházban a fejkendő asszonyok, akik röviddel ezelőtt még tojást, baromfit árultak, most vásznat, ruhaanyagot válogattak a pulton. A szomszédos fogadó-vendéglőben kupeczek, gazdák itták az áldomást. Dél tájban Kálmán cigány dugta be a fejét szimatolni, van-e olyan vendég, aki majd este mulatni akar. A pénzt nem kellett messze vinni: a sarkon volt a takarékpénztár s átellenben a Rotter testvérek vasáru-kereskedése. Volt itt minden, ami egy gazdának kellett, a szögtől az ekevasig. Én lombfűrész korszakomban jártam oda vásárolni, nézelődni.

Moziba szombatonként jártunk. Anyám csak ritkán, de Hélène mindig kapható volt a kiruccanásra. Télen a lovakat a ferencesek istállójában kötötte ki a kocsis. A néma- majd hangosfilmek sztárjaival a nagyatádi moziban ismerkedtem. A terem magasított végében ültünk boksokban, s körülöttünk az atádi intelligencia, a garnizon tisztjei. Nagy köszöntgetések, összenézések előzték meg a híradó kezdetét, s amikor „a szép Bánffy” lépett be órnagy férjével s a jóképű Erdős főhadnaggal, aki udvarolt neki, minden szem feléjük fordult. A vászon előtt egy zongoristánő ugráltatta Charlie Chaplint, Buster Keatot, s festette alá a drámák szívszorító jeleneteit. Amikor színháznak használták a termet, azok, akik a moziban hátul ültek, most elől foglaltak helyet. Az átvonuló színtársulatok felpezsdítették a várost: mindenki róluk beszélt, s arról, hogy kívül szórakoztak a színésznők előadás után. Kálmán bácsi túlórában zengette a szerénádokat, kivörösödött a szeme. Voltak műkedvelő előadások is. Az operettek sztárja Müllerné volt, a selyemgyár igazgatójának csengő hangú felesége. Nekem igen tetszett, különösen azután, hogy áttetsző zöld ruhában táncolt egy számot. Alkalomadtán politikusok, írók is felléptek matinékon. Meghallgattam Sík Sándort, aki látnoki előérzettel a műveltséget semmibe vevő „sofórtípus”-ról beszélt, majd néhány költeményével demonstrálta, hogy még sincs minden veszve. Választáskor kortesek és képviselőjelöltek ágáltak a színpadon. Ulain Ferencre emlékszem: sokat forgolódott a

pártvezérek között. A közbeszólókat lehurrogták vagy kidobták. A pusztaiakat mindez alig érdekelte: generációkon át nem változott a sorsuk, miért változna most? Szavazati joguk nem volt, akinek mégis, az sem volt titkos. Nem is igen jött kortes, politikus Kivadárra. Gömbös Gyula volt a kivétel.

Fazekaséknál végezve Mandelék (később a Karbuczky házaspár) sarki csemegeboltjába tért be anyám. Innét töltötte fel a fekete szekrény polcait, s miközben ő kóstolgatott, átugrottam Bárány rádióüzletébe, az út túloldalára. Ezen a soron térség választotta el az üzleteket az országúttól, amolyan „parkoló”-hely a szekeres gazdáknak, vásárosoknak. Mint a szomszédos Plasinka borbélynak, Bárány úrnak is mindig volt közönsége: kibicelő dumapartnernek, akik körülültek, míg ő a csöves készülékeket szedte széjjel, én meg figyeltem, hogyan. Odébb, a Vasdénnyey-patikában csengő jelezte, ha valaki belépett. Piros és zöld üvegömb volt a cégére. A polcokon lila, üveg dugós üvegek, tégelek sorakoztak, s a pulton kifényesített patikamérleg várta a porokat, amiket a kajla bajszerű Vasdénnyey úr (vagy a segédje) méreget majd a serpenyőben. Nagyra becsült, tekintélyes polgára volt Nagyatádnak a patikus, kinek virágait és zöldeges kertjét később egy élelmes (és gyönyörű) kivadári lány, Anna ápolta.

A Kivadárról befutó országot a főtér északi oldalán balra kanyarodott, az állomás felé. Ide költözött a fűszeres Mandel egy emeletes házba, ahol most már mint „deli-gyümölcs”- és nagykereskedő folytatta üzletét. Jó forgalma volt, mert a parasztasszonyok nemcsak vitték, de hozták is az árut. A földszinten az egyik helyiséget egy Menyhárt nevű fiatal szabó bérelte. Járt Kivadárra, és csinált nekem is öltönyt, az akkor divatos széles szárú nadrággal, kétsoros mellénnyel. Úgy mondták, hogy Rózsi miatta lett öngyilkos. Senki sem gondolta, hogy a nyilas párt egyik főembere lesz majd. Az út túlsó oldalán egy másik Mandelnek volt gabonakereskedése. Két szép kamasz lánya az utcára nyíló pultra könyökölve mustrálta a járókelőket, s én őket, ha arra jártam. Nem messze volt tőlük Krausz doktor rendelője s azon túl Bodó ügyvéd irodája. Az útnak ezen az oldalán állt még a fináncház, a református templom, az úgynevezett Leibach-kastély és velük szemben a laktanya.

A helyorségi laktanya tisztjei hozzánk is ellátogattak. Elsőnek Kreghszky százados jelentkezett lóháton. Anyám a dolgozósobában „fogadta”. Kardja markolatát bal karján pihentetve lépett be az ajtón, amit Ernő nyitott neki, s mikor leült, csákóját a lába mellé helyezte a szőnyegen. Hagyhatta volna a fogason, akár csak a kardját is, de az „első vizit” etikettje ezt nem engedte. A fotelnek is inkább csak a peremén ült, egyenes derékkal, kissé előrehajolva; belesüppednie, lábát keresztbe vetni udvariatlan mozdulat lett volna. Anyám nem sokat adott ilyen apróságokra, s vendégét azon nyomban kikérdezte az életéről, mert kíváncsi természetű volt. A látogatás eredményeként került Koma hozzánk: ő ajánlotta. Amikor kiderült, hogy jó bridzselő, kártyapartijaira is meghívta anyám, bővítve vele rendszeres partnereinek körét. Utóbbiak a szomszédos birtokos házaspárok voltak, Grubanovichék, Fekete báróék, Szécheny Flóra s Mándy Géza, kinek simongáti birtokát a Rinya választotta el a miénktől. Egy osztrák érdekeltségű cég igazgatója, Heimbold és felesége voltak talán a legszorgosabb kártyázók, s közeli barátai lettek anyámnak. Ausztriai otthonuk közel volt Pörschachhoz, s így a kártyázást a nyaralásban is lehetett folytatni. Néhány játszmaiban a száműzött spanyol király, XIII. Alfonz is részt vett, aki a tó másik oldalán nyaralt, a Golf Szállóban (anyám célpontja, amikor a tavat átúsztá, mi csónakban kísértük). Rokona, Hoyos gróf hozta el hozzánk.

Akkoriban minden valamirevaló játékos Culbertson szisztémájával licitált. Engem egy orosz emigráns, Thermatheusoff herceg tanított rá. Mint annyi más sorstársa a

környék kastélyaiban, ő nálunk vendégeskedett, itt húzta meg magát, míg letelepedhetett valahol Európában. Türelmesen játszott, s társalgott velünk franciául, miközben feldúlt otthonára emlékezett.

Táncolni egy Irene nevű magyar származású amerikai lánytól tanultunk, s később, mellékesen, Járítz Józstól, akiből neves festőnő lett. Mindketten egy-egy nyarat töltöttek Kivadáron. A zene egy felhúzható His Master's Voice gramofon tölcseréből szólt, s mi esetlenül jártuk a foxtrotot, tangót, angolkeringőt „tanárainkkal” s a vendég lányokkal. Irene vattát dugott cipője orrába. Osztrák unokahúgom s barátnője harangos szárú nadrágot viselt, és hosszú szárú szipkából cigarettáztak: a „flapper”-típusú utánozták. Eljött egy angol fiú is, aki „paying guest”-ként nyaralt egy kastélyban. Szünetekben Caruso, Galli Gurci, Saljapin lemezeit hallgattam, vagy akár Fráter Lorándét, ki finoman árnyalt, vékony hangján énekelte cigányos-magyaros szerzeményeit, köztük Petőfi versére írt dalát, a „Fa leszek, ha fának vagy virága” kezdetűt. Irene erős amerikai akcentussal beszélő, lapos mellű lány volt, hamar sértődött. Nem volt könnyű dolga a négy kamasszal. A filigrán termetű Járítz Józsa a bivalyokat imádta, őket festette egész nap. Ezzel máris megnyert engem, mert én gyerekkoromtól fogva rajongtam értük, s futottam utánuk, amikor megláttam őket a lajtos szekérral.

Nyári nevelőink közül Ladislav Thiel volt a legemlékezetesebb. Ausztriából jött, s egyetemi tanulmányait házitanítósokodással finanszírozta. Télen egy bécsi hercegi palotában instruált, nyáron nálunk. Névlegesen a német nyelvre, de valójában inkább csak társunk, kísérőnk volt, s barátunk lett élete végéig. „Más” volt, mint addigi tanáraink: a zömök, mongolos képű Baranyai Kálmán vagy a felszeg, vékonydongájú Selymes (Schneider) Franci. Ő magas termetével, kék szemével, hullámos hajával a hegyilakó volt a róna emberei közt, a naiv hős. (Az osztrák közoktatási hivatal magasrendű tisztviselője lett, családos ember, aki rendelkezésünkre bocsátotta lakását, amikor Magyarországról kiszökve Bécsbe érkeztem a családommal.)

Eszter néném könnyű sétányira lakott tőlünk Kispusztán. Öröm volt már az odavezető út is egy tölgyerdőn át, ahol eső után vargányát szedtünk. A kertbe néném gyógynövényeket ültetett. Nyáron őt is vendégek vették körül. A Dömmel lányok Pécsről jöttek. Márta fogorvosnak készült, s mikor férjhez ment Cholnoky professzorhoz, vele és a gyerekeivel nyaralt Kispusztán. Húga, Bözsinc húszéves korában belépett egy missziós rendbe, amely orvos- és ápolónőket küldött Indiába, Kasmírba, ahol a férfi doktorok nem kezelhették a nőket. Bözsinc Londonból hajózott Indiába, ahol a rend a rawalpindii, majd az iszlámábádi kórházában ápolta a betegeket, s Bernadette lett a neve. A függetlenség kikiáltása után, amikor Pakisztán levált Indiáról, a betegeket kiszorították a hindu–muszlim vérengzések áldozatai. Doktorok, ápolók bokáig jártak a vérben a kórház folyosóin. Negyvenkét évi szolgálat után Bernadette bejelentette: haza akar menni, hogy unokahúga megözvegyült férjének hívását követve mellette lehessen, ápolhassa. Főnöknője hevesen ellenezte a tervet, mire Bernadette a pápához írt levelet. Rövidesen kezében volt a válasz a felmentéssel, hazatért, s barátjával úgy tervezték, hogy egybekelnek. Régi ismerősüket, a pécsi püspököt kérték, hogy adja össze őket. Most ő tiltakozott, de csak addig, amíg Bernadette ki nem húzta zsebéből a pápa levelét. Bernadette-Bözsinc valamivel idősebb volt nálunk, akár testvérünk is lehetett volna: Eszter néném családjának tekintette mindkét lányt. (A mai napig tartjuk a kapcsolatot Bernadette-tel, aki már megözvegyülten látogatja a nála fiatalabb magányos öregeket, látja el őket a szentségekkel és szeretettel. Magamban „az élő szent”-nek hívom őt.)

Eszter néném legközelebbi barátai az atádi tanárnők, Aqui és Józsika voltak. Mi némi kajánsággal „soror”-oknak hívtuk őket, holott nem voltak „nővérek” (családilag sem), hanem nagy műveltségű „aggszűzek”, akik a tanításnak szentelték életüket, és Kispusztát második otthonuknak tekintették. Ők tanították húgomat magántanuló korában.

Rokonaink, a „pécsi Somssich”-ok két gyermeke is Eszter néném szárnyai alá került. Szüleik a Drávába fulladtak, s a két árvát nagyanyjuk, Etelka néni nevelte. Nyaranként ők is megjelentek Kispusztán, s hozzánk jártak át fürödni, mogyorót szedni. Eszter néném jelenlétében akaratlanul is összeszedtük magunkat, mert szigorú volt. (Szigora a bekvártélyozott orosz tisztekre is kiterjedt: lábujjhegyen jártak a házban, hogy ne zavarják, s a vasárnapi misén is megjelentek. A háborúban nem hagyta el a házát, ezért az épségben maradt gazdjával egyetemben. Anyám is jobban járt volna, ha nála marad a dobozokkal együtt. A kommunisták sem lakoltatták ki: a nép ment volna ellenük, ha megteszik. Halála után mezőgazdasági kollégium tanulói laktak a házban, s amikor azok is elköltöztek, az épület romlásnak indult, senki sem törődött vele. Áll még ma is, romokban, s a kertre néző verandán egy odahullott magból kinőtt egy fácska.)

Egy éve voltam magántanuló, s rémülten gondoltam a pillanatra, amikor otthonomat újból a pécsi internátus rideg falaival kell majd felcserélnem. A nyár végén ágyam dőltem. Kezeltek mindenfélével a kísérletező doktorok, Ephedrinnel és Digitalis nevű szívcsöppekkel is. Anyám mindenesetre úgy döntött, hogy még egy évig itthon tart, s ez megint a legjobb gyógyszernek bizonyult. Bátyáim ősszel bevonultak Pécsre, én meg húgommal Kivadáron maradtam. Házitanárommal, Kálmánnal reggeli után ültünk össze az én szobámban, vagy jó időben a kertben. A leckék után szabad voltam, mint a madár, mentem, ahová akartam.

A puszta határában volt az Öregerdő, maradványa talán az őserdőnek, mely valamikor a Dunántúlt borította a Bakonyig. Lápos, sűrű aljnövényzetű erdőség, hatalmas tölgyek lombjainak árnyékában. A Kis tölös az Öregerdő (a Nagy tölös) irtásából nőtt ki. Most irtották megint, a pusztáig elhallatszott a fejszék kopogása s a favágók kiáltása, amivel a faóriások dőlét jelezték. A lecsonkolt rönkök egyik végét a szétszedett szekér elülső tengelyére, a másikat a hátsóra láncolták, így vitték a fűrésztelepig vagy az állomásra. Ez eddig sem volt könnyű munka, de amikor beállt az eső, a sártengerre vált talajon megfeneklettek a szekerek. Ilyen jelenetnek lettem tanúja egy novemberi délután. Hiába verte Z. kocsis a lovakat, a szekér csak nem mozdult. A lovak remegő inakkal erőlködtek, szállt a gőz belőlük. Z. arcáról is hullott a veríték. Öregerdő ember volt, s most éppoly tehetetlen, mint a lovai. Lehorgasztott fejjel állt mellettük, foltozott bekecsében, kitaposott bakancsában. Egyik sem védte a nedvesség ellen, mely hajnal óta gémerítette tagjait. Nem sokban különbözött most az igáslótól, csak annyiban, hogy másfajta hámba vlt kötve, mint az: kezét szabadon hagyta. Lehajolt, felkoppott egy husángot, s avval ültelgelte a szerencsétlen állatokat. Leginkább a rudast verte, pedig az jobban erőlködött, mint társa, amely csak huzakodott, de nem húzott. Azt hittem, belészakadnak; csak a hám tartotta őket, hogy össze ne rogyjanak. Emelték, tolták volna a szekeret a favágók is, akik eddig szóltanul figyelték Z. kínlódását, de azon akkora súly volt, amit emberkéz nem mozdíthatott. Égbekiáltó szitkok rengették a fákat, s a szekér végül megmozdult. Z. addig verte a lovakat, míg szárazabb talajra nem értek. Földbe gyökerezve, dobogó szívvel néztem végig a pokoli jelenetet. Úgy éreztem, hogy a szegény lovak kétszeresen szenvednek: nemcsak a szörnyű igától (négy lovat kellett volna befogni ilyen teherhez), hanem attól is, hogy kocsisuk rajtuk verte el sivár élete minden keservét. A cselédsorsét, amely csak kevéssel volt jobb a talajta-

lan, földönfutó emberénél. Ezt persze akkor még nem tudtam így megfogalmazni, bár láttam, hogyan élnek földpadlós szobáikban, s mit mérnek nekik a magtárban „kommencióba”. Később már könyvekből értesültem arról is, hogy ez épp csak arra volt elég, hogy ne haljanak éhen. A gimnáziumban erről nem esett szó, de még a választási kortesbeszédekben sem. A nagybirtok tabu volt, s a gazdasági cselédek sorsa csak akkor került társadalmi nagytó alá, amikor a falukutatók, népi írók könyvei megjelentek a főváros elegáns könyvkereskedéseinek kirakataiban.

A karácsonyi vakációban újra megtelt a ház, duruzsoltak a cserépkályhák. Korcsolyázni jártunk a tóra, szánkáztunk, és esténként színházat játszottunk. Zsiga és Laci, bár egy év különbség volt köztük, egy osztályba jártak, s ez volt az utolsó tanévük: az újévben, 1933-ban készültek érettségizni. Ők inkább csak a vadászatra gondoltak, a szünető fénypontja nekik a körvadászat volt. Ez volt az első alkalom, hogy én is részt vehettem mint vadász. A vakáció elmúltával elcsendesült a ház. Négyen maradtunk az emeleten: anyám, húgom, Héléne és én. Kálmán a földszinti szobájában jogászvizsgáira készült. Tél volt most is, leesett a hó, és a nagy csöndben kocsizörgést sem hallottunk, szánokon ment a munka. A világ kívül maradt. Akkoriban kezdtem hosszú regényeket olvasni, s ezek alapján a magam életét s ami körülöttem történik regényszerűen elképzelni. A játékba húgomat s Héléne-t is bevontam, velük szöve a történet mintáját. Lefekvés után ágyamban olvastam, amikor kinyílt az ajtó, s Héléne lépett be. Pizsama volt rajta, leült az ágyam szélére. „Hitler került hatalomra”²⁹ – mondta döbentően és haragosan. (A név helyett, azt hiszem, valami becsmérő szót használt.) „A rádió hallottam.” Vörös haja szinte lángolt az olvasólámpa fényében. Hirtelenében nem tudtam, mit mondjak, gondoljak, de éreztem, hogy most minden meg fog változni. Mintha egy borzongató fuvallat érintett volna: megcsapott a történelem szele?!

Ősszel visszamentem Pécsre, és érettségi után egyenest budapesti lakásunkba. Húgom a Sacré Coeur gimnáziumába járt, Héléne visszautazott Strasbourgba, majd Párizsba, ahol a nővére élt. Az ő hazáját hamarabb dúlta fel a háború fürgetege, mint a miénket. Hozzánk csak 1944-ben jöttek be a németek. Akkor tavasszal Nagyatád főterén gyülekeztették a város zsidó lakosait, akiket már eddig is megfosztottak házaiktól, üzleteiktől. Csendőrök és civil társaik őrizték a családokat, a hamarjában összekapott cókmojkjukat szorongató idős férfiakat, asszonyokat. Az egyik asszony selyempaplanát egy tiszt rántotta el tőle, azzal, hogy „erre nem lesz szüksége”. Ismerősök, barátok, üzletfelek, hivatásos emberek szorongtak a téren, s volt, aki még reménykedett is, pedig az állomáson már ott állt a marhavagonokból összeállított szerelvény, amely majd elviszi őket. Hová? Akkor még csak kevesen sejtették, tudták. (Május–júniusban a vidéki zsidókat országsszerte gyűjtőtáborokba kényszerítették, ahonnét a német haláltáborokba deportálták őket. Kevesen tértek vissza, inkább csak a fiatalabbak. Közülük Fazekasé, Mándyék fiát láttam viszont.)

Behívásomnak eleget téve, négy napig utaztam Eszterházára. Még el sem indult a vonat, légitámadás érte a Déli pályaudvart. A sínek közé hasalva vártam a halált, és egy Stefánia nevű lányra gondoltam. Győrben majd' egy napig rostokoltunk. Városnézés közben szólalt meg a sziréna, s én a legközelebbi kapuban kerestem menedéket. A püspöki palota pincéjében találtam magam. Tele volt emberekkel, akik bizalmatlanul méregettek, mert egyenruhában voltam. Amikor bemutatkoztam a kapun belül álló papnak, megnyugodtak. Ő volt a püspök, Apor báró. Zsidókat rejtegetett a bátor püspök, majd apácákat. Egy orosz katona ölte meg. Fél század múltán avatta szentté (boldoggá) a pápa.

A háború után a kivadári háznak már csak a váza állt. Anyám volt az utolsó lakója. Az ötvenes években lebontották (a már említett két szoba kivételével), széthordták. A park és a présház is elpusztult. A mauzóleumot a hatóságok bontatták le. Nagyszüleim, apám tetemét a nagyatádi temetőben hantolták el. Sírköveiket a megmaradt márványból faragtatta Zsiga. Később őt s anyámat is itt temették. A szolid betonból épült fürdőház még áll: a tárolómedencékben egy vállalkozó kedvű fiatalember afrikai harcsákat tenyészt. A tetőteraszról a kilátás, nekem szívfájdítóan, gyönyörű, s a kút továbbra is bő sugárban ontja kénes, meleg vizét. Sokszor álmodtam a házról, legtöbbször úgy, hogy visszaköltöztem belé, s újból lakhatóvá akartam tenni. Talán hogy a valóságban ezt persze nem tehettem meg, az indított arra, hogy az alaprajz halványuló vonalait újra vonjam.

Chatswood, NSW Ausztrália, 2005. február

Jegyzetek

1. Ifj. Somssich Adolf, 1839–1919.
2. Id. Somssich Adolf, 1808–1869.
3. Ifj. Somssich Adolfné, sz. Somssich Terézia, 1841–1900.
4. Somssich Géza, 1866–1929.
5. Somssich Mariteréz, Selmeczy Miklósné, 1921–2004.
6. Somssich Gézáné, sz. Szógyény-Marich Mária, 1877–1966.
7. Somssich Zsigmond, 1914–1988.
8. Ifj. Szógyény-Marich László, 1840–1916.
9. Somssich Eszter, 1876–1951.
10. Somssich Viktor, 1848–1918.
11. Somssich Béla, 1868–1921.
12. Somssich Béláné, sz. Coreth Erzsébet, 1879–?
13. Lásd dr. Kaposi Zoltán: A SOMSSICH FAMILIA FÖLDBIRTOKLÁSA SOMOGY VÁRMEGYÉBEN. A Janus Pannonius Tudományegyetem Gazdaságtörténeti Tanszéke, 1998.
14. Somssich József, 1864–1941.
15. Id. Somssich József, 1821–1894.
16. Somssich László, 1915–.
17. Somssich József, 1917–2000.
18. Szógyény-Marich Zsigmond, 1874–1880. Vörhenyben halt meg, s vele kihalt a család férfiágon. Ez indított arra, hogy a Szógyény nevet 1940-ben felvegyem.
19. Id. Szógyény László, 1806–1893. 1854-ben kötötte a magáéhoz felesége, Marich Mária (1815–1890) nevét. Hosszú „közszolgálati tevékenysége” során nádori ítélőmester, udvari alkancellár, a Birodalmi Tanács tagja, a Főrendiház elnöke volt, majd főispán s végül országbíró.
20. Lásd Genthon István: RIPPL-RÓNAI KIADATLAN LEVELEI, 1969.
21. Lásd Szógyény László EMLÉKIRATAI, három kötet, a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában. Az első két kötet 1895-ben jelent meg, a harmadik (okmányfüggelék) csak 1917-ben, mivel Ferenc József idejében nem volt közzétehető.
22. Somssich Józsefné, sz. Szógyény-Marich Camilla, 1876–1966.
23. Gr. Chorinsky Károlyné, sz. Szógyény-Marich Ilona, 1879–1950.
24. Gr. Chorinsky Károly, 1873–1939.
25. Selmeczy Miklós, 1912–1985.
26. Gr. Eltz Ferencné, sz. Szógyény-Marich Paula, 1897–1992.
27. Somssich János, 1784–1861. 1812-ben lett báró, 1813-ban gróf.
28. Somssich Jánosné, sz. br. Sternberg Aloysia (Lujza), 1789–1837.
29. Hitler 1933 januárjában lett kancellár, 1934-ben államfő.

Kovács Mikó Edina

AUGUSZTUS, ÉJSZAKA

Sok szó koptatta lila indigó
 – ennyi a nyári ég, a tó, a part.
 Lámpafüzért és csillagsort ütöttek
 a betűk apró kalapácsai;

amíg leírtak minden részeg tücsköt,
 gömbhéjjá zárult horizontokat,
 átlangyosodott tenyereket és
 az álmos borzongást hajnal felé;

hársat, akácot, rózsát, gesztenyét,
 a távolról szűrődő dallamot,
 s vele ismerős mozdonyfütyöket –

hiszen a történet végén mindenki
 hazautazik... Ami itt marad:
 sok szó koptatta lila indigó.

OKTÓBER

Ez a kortalan, ernyedte napsütés,
 az ökörnnyálként tapadó meleg,
 a zsongó naplemente-nyárutó –
 bárcsak sokáig itt maradna még.

Ez volt tegnap. De reggelre a varjak
 megérkeztek. S hozták a hajnali
 csípős ködöt. A parkban trafikáltak,
 vizslatták a füvet. Úgy álltak ott,

mint az otthoni klinika előtt
 a kórboncnokoknak csúfolt szobor.
 Azt gondoltam, várhattak volna még –

most végleges a tél. És nincs idő
 eltenni szabad, nyári önmagunkat,
 mint édes, gömbölyű befőtteket.

G. István László

A KOCSIS

Röntgenkép-kezait a lovak
sörénye fölé ernyőzte, a gyepelő
csuklója körül vastag véna,
a lónyak lüktetése, a ritmus
vele ugrált ádámcsutkájában
az út buckás torlaszain –
a csípős szél szembepofozta, az izzadt
tincsek hajsatuba fogták
hosszú makkfejét. A szemhéj alá
befogott portól pont olyan véres
a szemgolyó, dühe csak, hogy úton van,
vadul és üresen szeretkezett, aki porban
született, mintha port verne a nemzés
ütemére, a lány sápadt, nagy fogú, tegnap
a padlás lépcsőjén nyaka, horpasza,
húsos háta, az is csak, hogy úton
legyen benne az élet, azért kellett,
tudta, rohadni is csupa mozgás,
nyüzsgés, hajsza a férgekkel meg a földdel,
látta a csontot csuklani, törni, lelkében
a nyüvekkal volt, mikor vétkezett.

HALÁRUS

A halárus napja ez. Bóbitás fején
mint félreértett harci dísz billeg
a sapka, vevőjét félmozdulatra
felméri, taláalomra választ pontyot,
visszanőtt körme az akváriumlében
mindig újraázik – érezni kell
a hal fejét, az ezüst szemet
csak az érti meg, akinek
kezében bárd, szívében az ütés
már előreszánt, aki kíméletében
kegyetlen, elvégzi, amit a sors kimért.
Tudja, melyik ujjpercnél megy át

a szeg vajkönnyedén, és ollóval
 úgy vág el szemhéjat, ahogy más
 salátát, zellert – ritkítja a szót,
 az embert, egyenesít, megküzd, ha sért.
 Szívén semmi kéreg, képzelj fát, ha üt,
 lobog a geszt, ahogy a hal utolsó
 kortyért küzdeni kezd, levegőt
 harap vízért.

Tatár Sándor

MURTEN, ŐSZ (200...)

Eleinte még bámész, slattyogó séták a langyos időben, az ősz megszokott színei közt – végig az árkádós főutcán; foglalnak a vendéglők elé kirakott székek-asztalok, még muskátlizuhatagosak a csobogó kutak, vevőcsalogató portéka asztalokon, állványokon szinte minden bolt előtt, a kirakatokban őszi lomb, szárított növények és ravaszul elterített szelídgesztenyék; a kertekké parcellázott hajdani védárokból még szinte nyáriás tenyészet, vagy a tóhoz: obligát kacsák, hattyúk, némiképp helyibb színezettel: szárcsák; etetéskor pezseg a víz, noha a fürge-szemtelen sirályok csak később, ősz októberedtén szállnak a falatokért ringbe – reggeli (sziszifuszi) tereprendezéskor és „vacsora-előkészítés” közben a tévében **Ki**(nder)**Ka**(nal) – később lassacskán mégis bevonja az ősz a fák lejárt érvényességű leveleit; a traktorral, kisteherautóval időről időre megjelenő alapos közterület-fenntartók haszonjárműveinek lombbeszippantó kürtőiben végzik; egyre-másra zárják el a virágládáik fosztott kutak vizét, a kipucolt, üres medencékbe csak kevés lomb csapódik, meg némi orvul beléjük hullajtott szemét – makacsul soká megmarad a reggeli harmat, a kissé didergő szülők kíséretében a játszótéren lármázó gyerekeken szinte egytől egyig gumicsizma – a városba húzódnak a varjak, partközébe a sirályok; az erődszerű kastély toronyteteje körül kapriolizó csókák kiáltozása, akár a harangszó, a levegőhöz hű marad; ablakpárkányokon, erkélyeken s kirakatokban Halloween-tökök légiója; időnként el-eliramodó fiam keze a markomban (a kíváncsi kezét frusztráló kesztyűt nemigen tűri) egyre hidegebb, amiként J. Gotthelf, a lelkipásztor-író szobrának bronza is – néhány fényképezőgépes, elszánt ja-

pán még lelkesen bámuldoz, belföldi turisták már elvéve csak; majd köd, köd és köd, mintha az ólomfedő alatti darvadozás hónapokig tartana (pedig csupán nagyjából két hét lehet), a hegyekben mindeközben napszemüveg tanácsos; szikrázik a csúcsok és gerincek hava – s lassanként karácsonyi fényekbe öltözik a város, aprósüteményhegyek, gyertyazászlóaljok, az üzletekbe bekvártélyozzák magukat az angyalok és télapók; bánatos szemű honfitárs kíséri gitáron saját énekét a látványrontó kocka-Coop előtt – föl sem eszméltünk szinte, és lám, már itt vannak a „hosszú téli esték”; feleségem megbeszéli a háziakkal, honnan-mikor hoznak ők fenyőt; kiderül, hogy lesz karácsonyfánk az idén is – lassacskán én is hozzálassulok az ünnephez (amelynek felhajtása ellen amúgy hagyományosan berzenkedem); átjár a Stubenwärme, valami várakozásféle lopózik szívembe; ...hamarosan tovább kell állnunk innen – a berni „nagykönyvtár” ablaktalan alagsori olvasójában ülve elképzelem, hogy a laptopra egy repülőgép-utastér plafonját ábrázoló képernyővédőt telepítettek (ahol, mármint a levegőben, laptopok, mobilok, lézereszközök és más hasonlók használata tudvalevőleg tilos): ez talán megbékítő metafora lehetne, ha tán csak jámbor lelkek számára is: egyesítve a helyben maradhatás ízt az elrepülhetés zamatával.

APPENDIX

...És ami erős, már-már tökéletes helyek esetében vajmi ritkán szokott összejönni: a visszatérés – harsogózd a májusvég a fátyolfelhős ég alatt; az éttermek, pizzériák, kávézók újra kibocsátották nyúlványaikat: az árkádok alá és másuvá kített asztaloknál, székeken: pezsgő élet; új méheket, darazsakat vendégelnek a városfalat kísérő egykori védárok kora nyárivá lobbant kertjei (a kivit persze most, hogy csak levél van rajta, csupán a „korábról beavatottak” ismerik fel) – a praktikus céleszközökkel, gondosan begyűjtött avar utánpótlása most, sűrűn, zölden, az ágakon zúg-susog, s hogy az összhatás még megvesztegetőbb legyen, a vadgesztenyék még gyertyáznak is – a Coop előtt most, a (lassan) cserélődő tereferélő nyugdíjasokon és anyukákon kívül, cserpes növények és kertbe való palánták színes gamadája – a tó

melletti, gondosan ápoltság nagy gyepnégyszögön elhullatott hattyútollakat borzol-hemperget a szél, az aszfalt-beton part egyik, vízbe lejtő szakaszán és más helyütt, a közvetlen a víz melletti fűben hattyúguanó: méretes kupacok (kutyák tüzetes állagvizsgálat nélkül is kizárva: nejlonzacskó és kislapát nélkül svájci kutyatartó az utcára nem lép; a nagyvárosi csövesek mellől a kutya jobbára ugyan elmaradhatatlan, de ők vajh mikor „svájci kutyatartók”?!); költői reflexió apropójául a mondott exkrementum kincsesbánya, látványnak csupán meghökkentő, és persze vonzónak nem mondható – a bölcs bronz-Gotthelf szenttelen; érc szemgolyója már (és mindig) az évszakkulisszák mögé lát, ahonnan sosem jön új üzenet, legföljebb hol így, hol úgy (vagy épp sehogy sem) halljuk (meg) a régit – a gyerek kabriókat számol (nagyjából korrektil, bár egy-egy látványosabb jármű feszt-acéltetővel is megkapja ezt az előléptetést); és valóban mintha nemcsak a gumigarnitúra cserélődött volna az évszakkváltással, de maguk a járművek is, azaz mintha most több volna a száguldván a *gazda* sörényét lobogtató acélparipa – estenként a másnapi időre meredünk szemmel-füllel a *Me-teóban* (egy toronyház tetején van kialakítva a *természetesen* fedetlen stúdió); amilyen természetes, legalább oly bizarr ugyanazokról az ajkáról, melyek pár hónapja még **Grau in Grau**-t emlegettek, most **Sonne pur**-t hallani. • Sic transit gloria (& miseria) mundi, *avagy* „szemközt a leáldozó nappal, mindaz, mi elmúlt...”?

Gángó Gábor

A HATÁRON TÚL IDEGEN ORSZÁG

Ottlík Géza „Iskolá”-ja mint Monarchia-regény

A katonaság és annak részeként a katonaiskola nem véletlenül hatalmas és közkedvelt témája a Monarchia-irodalomnak. A k. u. k. hadsereg általában véve Ferenc József után alighanem a második legfontosabb szimbóluma a Monarchiának, és a magyar hagyományban is alkalmasint a harmadik helyet foglalja el az uralkodó és Erzsébet királyné után.

Más irodalmak párhuzamos jelenségeire Szegedy-Maszák Mihály és Fried István kutatásai alapján utalhatunk. Az előbbi Márai Sándor műve, A GYERTYÁK CSONKIG ÉGNEK kapcsán utal a hadsereg hivatáshagyományának szépirodalmi témává válására: „*Henrik és Konrád olyan katonaiskolában nevelkedett, mint Törless*. A GYERTYÁK CSONKIG ÉGNEK

ugyanúgy a kettős monarchiáról és annak hadseregéről szól, mint a RADETZKY-INDULÓ.²¹ Fried István pedig Ivo Andrić és Joseph Roth műveire emlékeztetve írja: „[h]ogy a garnizonok miképpen illeszkedtek be a (kis)városok életébe, beilleszkedtek-e, arról a HÍD A DRINÁN című regényből ugyanúgy kapunk információkat, mint a RADETZKY-INDULÓ-ból”.² Lőkös István, Andrić művével foglalkozva, egyetért abban, hogy „[a] helyi lakosság szemében – a közhitvatalnokok mellett – elsősorban a katonák testesítik meg a monarchia államgépzetét”, és hivatkozik a Monarchia-irodalom Galícia-vonulatára is mint összevetési alpra.³

Úgy tűnik, hogy az ISKOLA A HATÁRON sokkal inkább kötődik és köthető e művekhez, mint a magyar irodalom más hadsereg-ábrázolásaihoz, amelyek az elfogadás vagy az elutasítás szélső értékeit foglalják el, és nem emelik szimbólumban megragadható művészi problémává a k. u. k. hadsereg világát. Ami a pozitív szélsőséget illeti, az ŐSZI VERSENYEK-ben Krúdy utal arra, hogy „Herczeg és Pekár regényeiben és elbeszéléseiben olyan kultuszt üzött a főhadnagyokból, hogy nem is számított valóban szerelmi lovagnak az, akinek a két csillag hiányzott a gallérváról”.⁴ A k. u. k. hadsereg életéből kedélyes, anekdotikus jelenetek is bekerültek a magyar irodalomba, mint például Papp Dániel KULTÚRHARC TISZASZÁLLÁSON című novellájába, amelyben a kaszinó tisztí közvéleményét egy Prépost névre keresztelt s ily módon az egyház rosszállását kiváltó ló foglalkoztatta, de ilyen például a (Kosztolányinál is megfigyelhető) vidéki kaszinóvilág rajza A BEOSZTOTT ALTÁBORNAGY című Papp-novellában.

A másik végletet mindenekelőtt Bródy Sándor néhány novellája képviseli, aki számára keserű élettapasztalat volt a k. u. k. hadsereg, hiszen Egerből fegyelmi vétség miatt évekre Josefstadtra vitték. Bródy monográfusa, Juhász Ferencné tematikus és motívikus jegyek alapján rokonítja Bródy katonatörténeteit a Monarchia-irodalom egyes darabjaival, közelebbről nem érintve a kérdést, miképpen mutatják meg ezek az egymástól oly különböző művek a hadsereg „igazi arcát”: „A monarchiáról szóló regények, novellák, korabeliek és később íródtak, közül nagyon sok foglalkozik a hadsereggel, gondoljunk például J. Hašekre, Joseph Rothra [...], Vladimír Neffre [...], nálunk Thury Zoltánra, akik nagyon pontosan megírták a csillogó uniformisvilág igazi arcát. Bródynak személyes élménye volt a katonaellet, megismerkedett a monarchia katonai fogdáival – a Hašek óta olyan közismert profosz nála is szerepel – és a josefstadi börtönkórházzal is.”⁵ Bródy novelláiban (TUZA ISTVÁNNÉ, RAB KATONÁK) a k. u. k. közös hadsereg olyan börtönként tűnik fel, amely ellen csak lázadni lehet, de a lázadás nem vezet célra, csak bukásra.

A k. u. k. hadsereg irodalmi jelenlétének további vonulata a katonaság és a civil lakosság együttélésének ábrázolása. Szász Ferenc Bródy Sándor KAÁL SAMU című elbeszélését, Mikszáth Kálmán NOSZTY FIÚ-ját, Arthur Schnitzler GUSZTI FŐHADNAGY-át és DER RUF DES LEBENS című drámáját hasonlítja össze: mindegyikük közös témája, hogy a hadsereg tisztje megsérti a civil érintkezés normáit.⁶ „[C]ivil is lehet becsületes ember”⁷ – mondják a tiszték Bródy Sándor KÉT KATONATISZT című novellájában. Ady Endre Thury Zoltán drámáját, a KATONÁK-at azonos című, 1899-es recenziójában ugyancsak a kasztosodás problematikája felől értelmezte, és egy 1902-es írásában (NEM VESSZÜK LE A KALAPOT) felháborodottan írt a GOTTERHALTE és a császári hadsereg ellen, mint ahogyan az osztrák kultúrához sok tekintetben kötődő Lukács György is ironikusan kérdezte egy színikritikájában: „A GOTTERHALTÉ-ről ugye nem kell írnom?”⁸ Az ISKOLA A HATÁRON legelső mondata is ezt a lekoptathatatlan, úszónadrágban is levetkőzhetetlen közöség-tudatot tükrözi, jóllehet ez a témakör az Ottlik-regény egészétől idegen marad: „Szeredy Dani motyogott valamit az orra alá, ahogy álltunk a Lukács-fürdő tetőteraszán, a kőpárkánynak támaszkodva, és néztük a sok napozó civilt.”⁹

Az ISKOLA A HATÁRON mint Monarchia-regény

Ottlik látásmódja inkább az osztrák hagyomány összetettebb hadseregképével áll rokonságban, illetve a magyar irodalomban a legmesszebbmenőkig ő próbálkozott meg a motívum szimbolikus teherbíró képességének kihasználásával.

A nyolcvanas évek elején már jelen volt a kritikai irodalomban Ottlik ISKOLA-jának Monarchia-olvasata vagy legalábbis elszórt utalásokban annak lehetősége. Balassa Péter lényegében elfogadja a Monarchia-kontextust, amikor megjegyzi, hogy „[a] téma egy húszas évekbeli osztrák–magyar hagyományokra visszatekintő *alreáliskola hétköznapi élete*”. A szellemi szövegkörnyezetre utalva Balassa hozzát teszi, „[a]z akaratlanul is történelmi anyag itt ugyanaz, mint a DER MANN OHNE EIGENSCHAFTEN-é, illetve Wittgenstein nyelvről és szabálykövetésről szóló késői bölcselétéé, valamint Rilke költészetéé”.¹⁰ Zemplényi Ferenc Ottlik-tanulmánya végén megjegyzi, hogy „talán több szót érdemelt volna az író sajátos tradicionáliszmusa, amely ezt az 1959-es regényt érzésünk szerint a Monarchia utolsó nagy regényévé teszi”.¹¹

A kérdéssel ezt követően Szegedy-Maszák Mihály foglalkozott részletesen. Összefoglaló megállapításai megerősítik Zemplényi Ferenc felvetését: „A katonaiskolai létformára mindvégig rávetíti árnyékát a kettős Monarchia öröksége. [...] A regény példázatos jellegéhez tehát hozzátartozik, hogy a történet közelmúltját és jelenét egymáshoz viszonyítja, mintegy kérdést fogalmaz meg az Osztrák–Magyar Monarchia s az első világháború utáni Magyarország viszonyáról.”¹²

Jókai, Krúdy, Márai után Ottlik Géza az első magyar Monarchia-író, akinek már nem személyes élmény a Monarchia. Érdekes kissé bővebben szólni arról, miképpen idézi meg Ottlik a számára múlttá vált Monarchiát. „A kézzelfogható valóságban élünk, nem dicséretes eszmék jelképei közt vagy kerek történetek absztrakcióiban” (132.): rendkívül fontos az ISKOLA szimbolikájának szempontjából e megállapítás, hiszen arra utal, hogy a történetmondó stilizál. Utólag állította bele a növedékek történetét a Monarchia szimbólumai közé, ezzel a Monarchia-hagyományt mint az egzisztencia integritásának és a szabadság lehetőségének a feltételét mutatva fel. Mivel a megélt élettörténet szintjén a gyermekek egyáltalán nem reflektálnak a körülöttük levő tér szimbolikus tartalmára, jeleire, ezért az elbeszélő szabadon választhatja ki a legelvontabb szimbólumot, hogy középponti témává emelje: a határt.

Az ISKOLA A HATÁRON azt mutatja, hogy a két világháború között a Monarchia sok tekintetben adottság maradt, mégpedig elsősorban a hadsereg romjain és szellemén keresztül. Az osztrák–magyar uralmat Ottlik nem nosztalgikusan, hanem a maga nyereségében és – talán – a két tiszthelyettes jellemkülönbségében az osztrák és a magyar uralom bizonyos karakterellentéteinek az árnyalataiban látatja, amelyekből végül egyetlen hatalmi szisztéma bontakozik ki. A Monarchia osztrák felét Schulze tiszthelyettes jelképezi: „[a] monarchia úgynevezett közös hadseregében szolgált, ahol német volt a vezényszó. Bognár mindig magyarul beszélt, Schulze azonban gyakran fordította németre a szót”. (72.) Ám ezzel nem okozott kommunikációs zűrzavart: „mi tudtuk, hogy mit kell csinálni”. (72–73.) Schulze első német nyelvű megszólalása a rendre, mindenkinek a neki megszabott helyére utal: „Auf die Plätze!” (66.)

Egy tiszta férfiarc

Schulze, Bognár, Balabán: a három tiszthelyettes és a hozzájuk való viszonyulás központi jelentőségű kérdése az ISKOLA-nak. Schulze és Bognár napi rendszerességgel egymást váltó, mégis egymásra vetülő uralma az elbeszélés nézőpontjából jelentőségében

messzemenően aránytalanná válik. A Schulze-napok sokkal nagyobb terjedelemben vannak elbeszélve, érzékeltetvén, hogy a fontos dolgok, a nevelődés, a világsajátítás fordulópontjai a Schulze-napokhoz köthetők. Bognár nyers durvasága és ezzel együtt járó nemtörődömsége a kikapcsolódást, a Schulze-napok élményfeldolgozását lehetővé tevő távlatot biztosítják a növendékek számára. Bognár „*ordítózó és gyűlölködő*” (84.), tősgyökeres magyar beszédű otthonossága tekintetében nincs a regényben fejlődési folyamat, ám annál inkább megfigyelhető a változás a Schulzéhoz való viszonyban. A Schulze-világ képtelen elfogadhatatlansága felett érzett düh és kétségbeesés mindvégig jelen van ugyan, azonban az uralom megtestesítőjének megítélése fokozatosan bomlik ki a regényben. Meg-megvillan egy-egy emberi, tiszta pillanat, mint például a szappannal ügyefogyottan buzgólkodó Czakó jelenetében: „*Amikor befelé indulva Czakó elhaladt Schulze mellett, a tiszthelyettes tarkón legyintette, s mintha elmosolyodott volna.*” (82.) A növendékek előtt lassacskán világossá válik, hogy Schulze képes emberi odafordulásra, arra, hogy „*odavessen nekik egy-egy kedélyeskedő szót, mialatt kissé csúfondárosan, de jóakarattal nézi a labdarúgókat.*” (136–137.) Schulzéban felfedezik a bornírt kötelességtudat pozitív összetevőit is, hogy „*hozzáférhetetlen és megvesztegethetetlen.*” (Uo.) Schulze személyiségének újabb vonásai, a bizalom és a nagylelkűség derültek fényre, Medve Gábor számára drámaian, abban az epizódban, amelyben gyanúba keveredik, hogy betört egy ablakot, Schulze pedig hitelt ad a szavának, és kiáll mellette. Mindennek eredményeképpen Schulze hatalma tiszteletet ébresztett bennük: „*tiszta szívből*”, „*[a] hatalma őszinte, áhítatos tiszteletéből*” (uo.) próbálták meg kegyeit elnyerni.

Ezen túlmenően megengedi a szöveg, hogy Schulze és a növendékek viszonyában történeti allegóriát lássunk, Ferenc Józsefnek és a magyaroknak az 1849-től 1916-ig terjedő közös történetére asszociáljunk. Schulze jellemzésében fokozatosan bomlik ki a Ferenc Józseffel való hasonlatosság. Ennek egy fázisa a szabálykövetéshez való ragaszkodás: egy-egy büntetőgyakorlat után „*a szeme még mindig lázasan csillogott, de arcán egy kis megkönnyebbülés látszott. Ha nem is tudta teljesen jóvátenni azt a borzalmas kárt, amit egy hitvány újonc függelemsértéssel határos viselkedése okozott a hazának, a végső katasztrófát sikerült elhárítania azáltal, hogy habozás nélkül cselekedett.*” (75.) Végül, egyszer csak feltűnik a császárára emlékeztető egészséges, pirosas férfiarc, amelyen a – mindig korlátolt, gyakran önmagában tetszelgő, de mégis értékként feltűnő – becsületesség egyenesen rokonszenvet kelt: „*Félprofilból láttam az arcát. Hirtelen, így messziről, úgy vettem észre, hogy egészen jóképű ember. Egészséges, frissen mosdott, vörösös, férfiasan tiszta arca volt. Higadt önbizalom áradt róla, sőt megbízhatóság, egyenesség.*” (201.)

Az együttélés kezdeti időszaka „*félelmetes ostromállapot hangulatban*” (199.) telt, ami egyértelmű párhuzam a szabadságharc leverését követő hónapokkal. A növekvő szabadság kompromisszumának korszakát a kultúra fokozatos térhódítása jelzi, majd egyszer csak – Schulze elment. Balában tiszthelyettes színre lépése ad lehetőséget a növendékeknek arra, hogy a kényszer fogalmát a kötelesség fogalmával váltsák fel: Balában jóindulata, emberismerete vezeti el őket az önként vállalt szabálykövetés imperatívusának elfogadásáig.

Ha a motivikusság apróságait áttekintjük, láthatóvá válik, hogy a katonaiskola a növendékek látóhatárán ugyanolyan messze van Bécstől, mint Budapesttől. Rádiójukon először a bécsi adót hallgatják, relikviáik a Monarchia más katonaiskoláira („*Kismarton, Sankt Pölten, Morva-Fehértemplom, Bécsújhely*”) (220.) emlékeztetnek, de a vasútállomások sora Pesthez köti őket. Étrendjükön felváltva szerepelnek tipikus osztaék és magyar ételek: „*lebbencsleves*”, „*Stefánia-sült tarhonyával és császármorzsa*”, „*gulyásleves*”,

„fánk”, „bukta”, „káposztás kocka”. (237–238.) Az elbeszélés jelen idejében a Monarchia öröksége Budapesten még kiáltóan rajta van: „a Ferenc József-hídról és az Erzsébet-hídról” (160.) nézhet le az ember, mondja az elbeszélő: „Sok zöld víz hömpolyög odalent sötéten, nyugtalanul.” A tisztikar jórészt német, illetve legalábbis kettős identitású: német a vívőmester, aki Medvét „németül szidalmazta” (97.), Ernst alezredes úgyszintén „[n]émetül, magyarul gyalázta az osztályt”. (141.) E tisztikar látnivalóan túlméretezett rendfokozatokkal rendelkezik egy hadapródiskolához képest. A századparancsnok alezredes, az orvos ezredes: jól mutatja, hogy a Monarchia egykori, jóval nagyobb hadsereghez illő tisztikara ott keresett állást, ahol tudott. A térképek is még az Osztrák–Magyar Monarchia fennállásának állapotát tükrözték: „A térképattalazom, amit kaptam, több emberöltőt végigszolgálhatott: Bécsben nyomtatták, 1881-ben, s a fedőtáblája alatt, ami minden könyvünkben benne volt, vastagon rétegződtek az elmúlt évtizedek rosszul levakart vagy benne hagyott »hiányjegyzékei« és »Mangelzettel«-jei.” (90.)

Monarchia-motívumok az ISKOLA-ban

Amint azt Szegedy-Maszák Mihály feltárta, az ISKOLA A HATÁRON több tárgyi szimbólummal utal a kettős Monarchia letűnt világára. Képeken jelen van „a császár életnagyságú olajfestményével” (239.), és a szemlélő elé tűnnek „régii tábornokok, Radetzky, Savoyai Jenő”. (205.) A narrátor egy helyütt beszámol róla, hogy megnézte „az Osztrák–Magyar Monarchia falitérképét a hátsó ablak mellett”. (241.) A tárgyi kultúra a hordozója a Monarchiának. Medve Gábor egy kiállított rajz alatt „[m]egnézte az aláírást: »Amadeus Krause«. Aztán elolvastatta a többi rajz aláírásait is, »Zögling Gabriel Szelepcsényi, Zögling Johannes Beke« – meg egy hosszú név: »Zögling Karl Friedrich Freiherr von Walden-Egg...« A rajzlapok felső bal szegélyén pedig mindenütt az egyforma szöveg vagy csupán fekete bélyegző, ugyancsak németül: »K. K. Militär Unterrealschule«”. (28.) Medve Gábor megismerő tekintete a fűzfákkal szeggett, pallóval áthidalt csobogó patakot (és feltehetően hasonló dolgokat) ábrázoló képekről, azaz egy immár elhagyott, minden „érzékeltően fából való, jól eltalált” részletezés ellenére is illuzórikussá vált külvilágról lesiklik a benti világ realitását jelképező pecsétre, aláírásokra – amelyekből egy többnemzetiségű hagyomány bontakozik ki.

Az ISKOLA A HATÁRON e Monarchia-reminiszcenciáihoz hozzá lehet fűzni a megjegyzést, hogy Ottlik – és ezt a feltételezést a kőszegi alreáliskola akkori belső berendezésének és mindennapi rituáléinak alapos ismerete nélkül is meg lehet kockáztatni – radikálisan szelektál és stilizál. Az iskola világában nyilván jelen lehettek a Monarchia képi és tárgyi emlékei, s minél jobban a felszín alá látott a szemlélő, e Monarchia-rétegek annál inkább észrevehetőek voltak. Azonban a Monarchia-rétegre, szintén nyilvánvalóan, 1923–1926-ban már egyértelműen rátelepülhetett a Horthy-korszak a maga saját, nemzeti történeti jelképekből megkonstruált szimbolikájával, zászlóival, képeivel, a Trianon utáni helyzethez alkalmazott egész történetiszemléletével. Az ISKOLA erre a világképre, erre a történelmi korszakra vonatkozóan egyetlen utalást sem tartalmaz.

Mindezek alapján megkockáztathatjuk a következtetést, hogy Ottlik a Horthy-korszak kiretusálásával egyfelől nemcsak kifejezetten tagadta a Monarchia és a két világháború közti időszak közötti esetleges folytonosságot, amelyet a katonai élet sugallhatott a benne élők számára, hanem ki is emelte a Monarchia világát ebből a történeti időrendből, és egy más szférában tette jelképpé és mértékké.

Nevek. Balassa Péter már észrevette, hogy az ISKOLA A HATÁRON szereplőinek nevei „[e]nigmatikusak, mert a beszélő név határán állnak, mégsem azok. Ötvenyi, Eynatten Vince,

Both Benedek, Colalto Egon, Szeredy, Medve, Gereben Énok, Formes Attila, Kalugyerszky, Palugyay, Apagyi, Kovách Garibaldi stb.”¹³ Balassa a személyes identitás talányaként értelmezi a jelenséget; ha azonban a neveket a maguk összességében vesszük szemügyre, akkor feltűnhet, hogy Ottlik a nevekkal némiképp lefedi a hajdani Osztrák–Magyar Monarchia területi és társadalmi változatosságát. A birodalmi gróf Collaltók például csehországi familia voltak.

Márai Sándor *A GYERTYÁK CSONKIG ÉGNEK* című regényének hadapródiskolai világához hasonlatosan Ottliknál a nevek a viselőik katonaiskolai valójára referálnak „igazából”. Az egyenruha levetésével mintegy a személyiség is megszűnik: „*A civil ruha miatt [...] ezek a nevek már nem illettek rájuk, s inkább úgy néztük őket, hogy »aki valaha Homola volt«, »aki Burger volt.«*” (373.) Ahogyan Ottliknál tudomást sem vesznek arról, hogy melyik növendék gróf vagy báró, úgy Márainál is kívül hagyják a közösségen a fiúk e társadalmi státust jelző jegeket, amint az ebben a krúdys lezárású részben olvasható: „*Az intézetben, ahol négyszáz gyermeket neveltek, olyan csend volt, mint egy pokolgép belsejében, egy perccel a robbanás előtt. Mind itt voltak, cseh kastélyokból, zsemlyeszőkén, tömpe orral és fáradt, fehér kezekkel, morva udvarházakból, tiroli várakból és Stájerország vadászkastélyaiából, a Grabent környező utcák csukott zsalus palotáiból és a magyar vidéki házakból, hosszú nevekkel, sok mássalhangzóval és előnévvel, címekkel és rangokkal, melyeket mintegy ruhatárba helyeztek itt, az intézetben, mint a finom, Bécsben és Londonban varratott polgári ruhákat és a holland fehérműveket. Egy név maradt csak mindebből és egy gyermek, aki a névhez tartozott, s most tanulta, mit szabad és mit nem szabad. Voltak keskeny homlokú szláv fiúk, kiknek vérében elkeveredett a Birodalom minden emberi sajátossága, voltak kék szemű, nagyon fáradt, tízéves arisztokraták, akik úgy néztek a semmibe, mintha őseik már helyettük is mindent láttak volna, s egy tiroli herceg tizenkét éves korában agyonlőtte magát, mert szerelmes volt egy unokahúgába.*”¹⁴

Ebből a szempontból kitüntetett figyelmet érdemel a legelső katonaiskolában említett név, Eynattené – Eynatten altábornagy a neoabszolutizmus korának korrupt katonafigurája volt ugyanis. Ennek fényében jelentéseseznek érezzük a név kétszeres, magyaros-svábossá, triviálissá torzítását („*Hejnatter!*”) (21.) a „hibás” szemű növendék száján, aki már nem látja meg önmagát és közösségét a Monarchia tradíciójában, míg az egy-két generációval korábbi növendékek például Márainál csak így tudták szemlélni önmaguk egyenruhás valóját.

Az *ISKOLA A HATÁRON* lehetséges előképének, Robert Musil *TÖRLESS NÖVENDÉK-ÉNEK* vonatkozásában a szakirodalom Szegedy-Maszák Mihály tanulmányaiban a filológiai rekonstrukció terén valószínűleg elment a vizsgálódásnak a rendelkezésre álló adatok kijelölte határáig. Összegző megállapításai értelmében „*a TÖRLESS előrevetíti a tudat és az emberi lét értelmezésének későbbi módjait, az ISKOLA A HATÁRON viszont közelebb áll a húszas és a harmincas évek értékörző eszményeihez, mint az avantgárd újításaihoz. [...] Bármennyire különbözőek is azonban e kétféle nézőpont és értékelés, közös bennük, hogy a Habsburg Birodalom kulturális örökségének egységét bizonyítják. Más szóval, a DIE VERWIRRUNGEN DES ZÖGLINGS TÖRLESS és az ISKOLA A HATÁRON ugyanarról tanúskodik, amit a cseh Bohumil Hrabal így fogalmaztatott meg egyik hősével: »Kelet-Európa nem a Poříč-i-kapunál kezdődik, hanem odébb, ahol a régi, monarchiabeli állomásoknak vége szakad, valahol Galiciában, ahová még eljutott a görög tümpanon.*”¹⁵

A *TÖRLESS* és az *ISKOLA* motivikus összevetését Györffy Miklós végezte el. Elemzéseire két adalék kívánczik, amelyek a kapcsolat, a recepció mellett szólnak. Az *ISKOLA A HATÁRON* e közös motívumai Musil *TÖRLESS-ÉVEL* a regény vége felé találhatóak, vagyis

azt követően jelennek meg, hogy Ottlik hősei elérték vagy legalábbis megközelítették a musili kisregény szereplőinek életkorát, hiszen a tág időkeret miatt árnyalni kell azt a megállapítást, hogy „*Ottliknál kisebbek a gyermekek*”.¹⁶ Az egyik közös motívum a padláster bevonása a cselekménybe, annak a beavatásra, a felemelkedésre, a kiválasztottságra utaló minden jelentésével együtt: „*Ez a teljes nesztelenség volt az igazán izgalmas az egészben, nem a tetőkön való mászkálás. Semmi áron nem engedhettük, hogy az ügyeletes altiszt vagy bárki rajtacsípjén benniünket. Fent körüljártuk sietve a padlásteret, aztán felugrottam újra a szűk kis ablakba, és felhúztam őket, mert kievickélni nehezebb volt. Csak másnap vette észre az ember, ha imitt-amott lehorzsolta a bőrt a karjáról-lábáról.*” (344.)

Másfelől említésre méltó, hogy a negyedéves növendékek életében megjelenik, mégpedig verbálisan, a homoszexualitás, elsősorban Medve Gábor és a „kis szűz”, Tóth Tibor viszonyában. Először egy másik növendék „*ajánlgatja*” Medvének, „*hogy mit tegyen vele*” (351.), majd a szerelmi civódásokra jellemző fordulattal ír az elbeszélő arról, hogy Tóth Tibor „*kiadta az útját*” Medvének, s erre Medvét „*vad féltékenység fogta el, ami már képtelenség volt mindenestől. Talán csak mégsem szeretett bele ebbe a kiállhatatlan, szenteskedő kis hülyébe, mintha lány volna?*” (365.)

Ez a tematikus szál Musiltól mégis inkább Márai felé vezethetne el bennünket. Márainál is témává válik az EGY POLGÁR VALLOMÁSAI-ban az összezárt kamaszok világa, az internátus és az első utcai nő, akinek fogadófülkéje hasonló sivárságot lehel, mint a TÖRLESS-beli leírás Boženájának kocsmái szobája: „*Valamilyen vazelin-, petróleum- és szappanszagú, nagyon melegre fűtött szoba vett fel; semmi másra nem emlékszem e látogatásból.*”¹⁷

A Monarchia mint kommunikációs probléma

Ottlik regényének fő jellegzetessége a szakítás a Monarchia-klisékkel és egyetlen szimbólum végsőkig való terhelése. E szimbólum természetesen nem ismeretlen a Monarchia-irodalomban, és Ottlik után is tovább éli a maga életét: „*a Monarchia-szöveg osztrák irodalmi változata mindenekelőtt nyelvében német, nyelven túli (vagy innen) hagyományában azonban a Monarchia »nemzeti« kultúráinak örököse. Kíváltképpen figyelmeztet erre a határnak szinte vezérmotívummá válása, olykor jelképpé szublimálódása. Musil Törless-regényének allegorikus helyét, a Monarchia nem egy költő-személyiségének biográfián és műveiben jelentőséghez jutó katonaiskolát az országhatárra helyezi, ugyancsak oda küldi el az ifjabb Trotttát Joseph Roth RADETKY-INDULÓ-jában. Ingeborg Bachmann HÁROM ÚT A TÓHOZ című elbeszélése szintén határvidékre vezet el, mint ahogy majd határátlépő lesz Handke Az ISMÉTLÉS-ének főszereplője is.*”¹⁸

A Monarchia-időket megidéző Krúdynál a nemzet, Márainál egy társadalmi osztály határszituációjáról volt szó. Ottliknál válik a Monarchia egyéni határhelyzet szimbólumává: ezért Ottlik e sajátosságán keresztül sokban kötődik a XIX. századi klasszikus polgári individualizmushoz. A töredezett nyelv, a szakadozott kommunikáció a Monarchia más íróival ellentétben nála csak felszín. A szereplők által beszélt nyelv törmelékes, redukálódott ugyan, de ez a minimális nyelv teljes világokba enged betekintést, mégpedig olyan világokba, amelyeknek az „*állványzata*” (amint a fiatal Wittgenstein tanítja a TRACTATUS-ban, én legalábbis így látom Balassa Péterrel szemben) azonos, ezért kommunikálható, átjárható, s a hallgatás mögött a hallgatásban megmutatkozó egyazon erkölcsi világ sejlik fel. A nyelv torz mivoltában is referál egy adott, egyetlen valóságra. A nyelvjátékbeli tévedések akkor állnak elő, ha a növendékek a valósággal nincsenek tisztában. A torzult alakok értelmének felfejtése megnyugvással, a rend helyreállításával jár együtt.

Nagyon leegyszerűsítve a kérdést, a Monarchia közös filozófiai perspektívájának két fő sarkpontja a spekulatív megközelítések létjogosultságát tagadó „filozófiaellenes”, szociológiai beállítódás és az ember kérdését nyelvi kérdésként felfogó, a nyelvproblémára, a nyelvi töredezettségre, a kommunikációs nehézségekre állandóan reflektáló világvégkép. Az első tézist illetően Nyíri Kristóf rekonstruálta és a nyugati birodalomfél jelenségeivel párhuzamba állította a Széchenyi Ferencről legalább Asbóth Jánosig húzódó, szociologizáló társadalomelméleti hagyományt.¹⁹ E vonulat talán leghangsúlyosabb, sokat hivatkozott confirmáló eleme Eötvös József URALKODÓ ESZMÉK... című műve. A nyelvi tézis kimunkálása során a kutatás általában a Bolzanótól Machon át Wittgensteinig tartó tradícióra hivatkozik. A kutatók e filozófusok tanításával egyenrangú magyarázóerőt tulajdonítanak ama szépírók műveinek, reflexióinak, akiket az irodalomtörténet-írás és a kultúrantropológia már egy ideje az úgynevezett Monarchia-irodalom képviselőinek tekint. Grillparzer, Weinheber, Musil, Svevo és mások műveiben hangsúlyosan témává válik ugyanis a soknemzetiségű Monarchia nyelvi viszonyaival, kommunikációs töredezettségével való szembenézés.

A Monarchia mint kommunikációs vagy nyelvi probléma Ottliknál jelentkezik először a magyar irodalomban. A töredezett kommunikáció, a megértés problematikus voltára való állandó reflektálás az egyik ismertetőjegye a Monarchia-irodalom szövegeinek, főképpen pedig az osztrák filozófiai hagyományra jellemző a kérdés napirenden tartása. A szavak kommunikációképtelenségének emblematisz kifejezője lehet Arthur Schnitzler 1889-es doktori értekezése, amely a teljes hangtalanságot tárgyalja (ÜBER FUNKTIONELLE APHONIE UND IHR BEHANDLUNG DURCH HYPNOSE).²⁰

Mármost amíg újabban egyre több eredmény mutat a magyar filozófiai gondolkodásnak az osztrák birodalom kommunikációs problematikájához való kapcsolhatóságának irányába, addig kevesebb vizsgálat firtatja az egyre jobban feltárt magyar Monarchia-irodalom ez irányú álláspontját. A jelen tanulmányban azt kívánom megmutatni, hogy e tendencia nem véletlen. A régi Ausztria szellemi életének bemutatása a belletrisztika esetében nem tudná felmutatni Ciszlajtánia és a magyar birodalomfél kulturális szimmetriáját. Ez lehet az ISKOLA A HATÁRON mint Monarchia-regény vizsgálata egyik önmagán túlmutató tanulsága. A Monarchiával foglalkozó magyar szépirodalmi művek önreflexív tradíciót alkotó első vonala Jókaitól Krúdyn, Márain, Ottlikon át Esterházig ugyanis vagy nem foglalkozik a nyelvproblémával, vagy pedig, elmentében az osztrák Monarchia-irodalommal, éppen hogy a világ nyelvi leképezhetősége, a kommunikáció mindenkori sikeressége mellett érvel.

Annál figyelemreméltóbb e tény, mert a Közép-Európa-irodalmak is örökölték ezt a bizalmatlanságot a nyelvvel kapcsolatban. Varga Anikó idézi írásának mottójában a közép-európai kommunikációképtelenség Danilo Kištól származó megfogalmazását: „ez a valóság nem hagyja magát megénekelni, ebben és erről csak motyogni lehet, félrebeszélni, ugatni és okádni”.²¹ Fried István Krležánál látatja „a »Szolgálati Szabályzat« ostoba nemzetköziségével jelezhető és igazi valójában vezényszavakkal, káromkodásokkal, sztereotíp fordulatokkal önnön ürességét eláruló »nyelvtelenséget«”, illetve úgy értelmezi, hogy Krležánál a nyelvvesztést „leplezi (vagy megkísérelti leplezni) a lávaként zúduló szavak árja, a körmondatok végtelenjébe rejti az író kétségbeesését a nyelvvesztés tragikumuma miatt”.²²

Ugyanakkor mégis úgy tűnik, hogy a magyar Monarchia-tradícióban a kérdés nem merül fel ilyen élességgel. Krúdy a REZEDA KÁZMÉR SZÉP ÉLETÉ-ben egyértelműen megfeleltethetőnek tartja a nyelvet a mentális tartalmakkal: „Az én időmben az emberek eszmékről ismerték meg egymást. És ezt nagyon helyes módszernek lehet mondani, mert az emberi szó a leghatalmasabb. Mindent ki lehet vele fejezni.”²³ Az Esterházy Péter munkásságával

foglalkozó kritikai irodalom is inkább arra az álláspontra helyezkedik, hogy a musili ösztönzés nem feltétlenül jár együtt a nyelv kifejezőképességének radikális megkérdőjelezésével: „Válószerű, hogy Esterházytól legalábbis egyelőre kissé távol áll a mélyen gondolati indíttatású nyelvrobolás – túlságosan is szereti ahhoz a kifejezés tarkaságát.”²⁴ Esterházy TERMELÉSI-REGÉNY-e látszólag a nyelvvesztés jegyében indul: „Nem találunk szavakat.” De ez a többértelműség legalább annyira utal egy tudatosabb nyelvhez való viszonyulásra (hogy tudniillik nem *találunk* szavakat), és emellett talán egy ítélező-erkölcsi nézőpont retorikájára is, mint a nyelvvel szembeni bizalmatlanságra.

Békés Vera annak a magyar kulturális sajátosságának az okát, hogy a kifejezés problémái nem váltak kitüntetett témává, a kultúra irodalmiságában és az irodalom retorikus előkezelettségében látja: „Az irodalomnak oly nagy volt a hatalma a tudomány fölött, és a retorikának az irodalom fölött azon a Magyarországon, amely mindörökké 1848 emlékéhez kötődött, hogy a haronoszerű következtetések nélkül még a statisztikai elemzések is megdöbbenőnek és értelmetlennek tűntek volna az olvasók számára» – ezt már Ignotus Pál fogalmazza, Polányi Mihály (és a maga) ifjúságának színhelyét felidézve.”²⁵

Ottlik foglalkozik a nyelvkérdéssel, de válasza határozott: a probléma kezelhető, megoldható. A nyelv sajátosságaira már többek között Balassa Péter is felhívta a figyelmet: „A hangtalan kommunikáció mint a közlés sokféleségének jelzése és fontossága, több helyen is erős hangsúlyt kap, ahogyan az ISKOLA A HATÁRON-ban a nyelvről, a nyelv-facsarásról, a jelentés-pervertálásról, az érthetetlen szavak megértéséről, a káromkodás mágiájáról, a civilek és a növendékek közötti nyelvi szakadékról, sőt a beszélő számára azelőtt ismeretlen nyelven való megszólalásról, a glosszáliáról fejtegetések egész sorát olvashatjuk.”²⁶ A kérdéshez a teljesség igénye nélkül fűzhetünk e helyütt néhány megjegyzést.

A nyelvkérdés sajátos ottliki kezeléséhez hozzátartozik, hogy a gyermeki tudat nyelvi folyamatainak visszaadásával alig kísérletezik, hanem – amint azt Kulcsár Szabó Ernő megállapítja – az események képi lenyomatának utólagos értelmezésével operál: „Az ISKOLA A HATÁRON hősei így nem eseményekre »emlékeznek«, hanem képeket őriznek a tudatukban, s ezek – elmosódók, törékenyek lévén – már csak igen nehezen, logikai úton vagy egyáltalán nem köthetők reális időpontokhoz.” Így lesz lehetséges, hogy: „Bébé az elbeszélés jelenében egzisztenciális mélységgel láttatja azt a folyamatot, amelynek súlyos tartalmait a gyermeki tudat annak idején nem analizálhatta. A gyerekhősök a tapasztalatokat akkor nem élhették át drámaként. (Ezért is őriznek csak képeket a cögling-időszakból.)”²⁷

A nyelvhasználatra való kitekintés árnyalja az ISKOLA mint fejlődésregény kérdését: a torz nyelv egységes világa ugyanis lehetővé teszi, hogy Ottlik ne gyerekként beszéltesse hőseit. Nincs különbség a felnőttek és a gyerekek nyelvi világa között. A regény tele van olyan szereplőkkel, mint például Ernst alezredes, az egyik tanár, aki „[t]udott jól magyarul, anyanyelvén; sőt, mintha sokkal nagyobb szókincssel élt volna, mint mások; de a kifejezésnek egy meghatározott csoportját értelmüktől eltérően, a saját felfogása szerint használta. [...] A neveket is kicsavarta, elferdítette önkényesen”. (142.)

Úgy tűnik, a magyar hagyományban a nyelvprobléma nem játszik olyan kitüntetett szerepet, mint egynemely osztrák szerzőnél, illetve ha problémává is válik, arra a szerző megnyugtató választ képes adni. Mindenekelőtt igaz ez a nyelvileg sok szempontból legtalányosabb Monarchia-regényre, Ottlik ISKOLÁ-jára. Hogy Ottliknak mennyire az egzisztencia belső harmóniája az igazi terepe, mutatja, hogy a szövegen nem ütökzik ki a válságprózajelleg, a fragmentáltság, a nyelvvesztés az elbeszélés szintjén: maga a szöveg, „az ISKOLA A HATÁRON nem tud az elbeszélés nehézségeiről, ez nem belső problémája, a regény csak jelzi, hogy van ilyen, tud róla, de őt ez nem fojtogatja”.²⁸

A világrend naiv hermenetái

Esterházy Péter e megállapításának az ISKOLA A HATÁRON szereplők által beszélt nyelve látszólag ellentmond: „*Szókincsünk, a nemi élet és az emésztés köréből vett feltucatnyi trágárság mindegyike rugalmasan tudta pótolni a legkülönbözőbb igéket, főneveket, mellékneveket, határozószavakat, s ilyen módon százával és ezrével szorította ki a használatból anyanyelvünk megfelelő kifejezéseit. Ezenfelül azonban még azzal is megkülönböztettek bennünket a pongyola és laza civil világtól, hogy itt lehetőleg más neve volt sokszor a legközönségesebb tárgyakkal is, meseterkelt és félrevezető neve.*” (89.) Ennyiben a szereplők nyelvi világát tükröző töredezettség kétségkívül a Monarchia öröksége, nyelvszemléletükben – mint az egész iskolában – a Monarchia hadseregének szolgálati szabályzata él tovább szellemében.

A nyelv határai – s e helyütt ismét a fiatal Wittgenstein pontosságára kell gondolkunk – valóban a világ határai: a beavatottságot jelentő-jelző bizonyára különbségek mindvégig megmaradnak a regény időbeli világában, egészen 1957-ig, de e nyelv zártsága az elbeszélés előrehaladtával kétségkívül megbomlik, és átjárhatóvá válik a külvilág és a belső világ, egyáltalában is és nyelvileg is. A Budára felkerülő negyedévesek már társalognak a kaszárnya falain belül. Az ISKOLÁ-ban is megjelenik a polgári kultúra, amely Örley István katonaiskolai elbeszélését, a FARSANG-ot uralja. És bizonyos értelemben fordítva is igaz mindez: az elnémulás a katonaiskolai világ létezését vonja kétségbe, mint ahogyan Apagyi viselkedése (amelynek a bentiek számára egyik legörjítőbb vonatkozása a parasztfíú civil nyelve) az iskolai világ mindenáron való megvédésére bőszíti fel valamennyi érintettet. Medve Gábor elnémulása a pokrócozás közben ezért nem egyéb (és ezt a növendékek is megértették), mint minden szabály tagadása a nyelvjáték szabályainak hatályon kívül helyezésén keresztül: „*Amikor megrohanták őt a sötét hálóteremben, se nem könyörgött kegyelemért, se nem jajgatott, se egy árva szót nem szólt. Egy hang ki nem jött a torkán, s ezt én a mai napig nem felejtettem el. Félelmetes volt a némasága. Olyan félelmetes, hogy nemcsak én éreztem annak, hanem mindenki. Szeredy is, Colalto is, még maguk Merényiék is. Annyira, hogy Medvét soha többé nem pokrócozták meg, noha pofont és verést persze még kapott bőven éveken át. De ettől a némaságtól megijedtek.*” (103.)

Továbbá hozzá kell tenni, hogy a töredezett nyelvi elemekből és gesztusokból álló nyelv mégis hiánytalanul referált a külvilágra, illetve képes volt bonyolult modális tartalmakat is kifejezni, amint annak Ottlik például az alábbi jelenetben hangot is ad:

„– *Felelj hát!*

Szeredy elrendezte a holmiját, és most becsukta a szekrény ajtaját. Ahogy felemelkedett guggolásából, felém fordult.

– *Elefes – mondta. – Édes Bébé.*

Az első csupán semleges trágárság volt, vagyis kitérő felelet. A Bébé sértés, ezt ma délután tanulta. De Szeredy nem vigyorgott hozzá, hanem csak vállat volt. Inkább a leveledre vigyáztál volna jobban, te balfék! – gondolta magában dühösen: ezt akkor már, novemberben, tisztán lehetett érteni.” (189.)

Sőt, némiképpen paradox módon, a nyelvi redukáltság éppen hogy elősegítette azt, hogy világ és nyelv kongruenciájában ne maradjanak hézagok. Tisztek és növendékek folyamatosan hermeneutákként is viszonyulnak a valósághoz, és e viszonyulás mindig sikeres. Homályos képzetek és értelmetlen kijelentések nem léteznek a katonaiskolában. Egy trágárságról mindig tudható, hogy miféle mentális tartalom fejeződik ki benne, tehát nincs jelentésnélküliség, és másfelől nincs olyan új tényállás, amely azonnal ne volna megfeleltethető létező elemi mondatok új kombinációjának. A zsír lekenésének epizódját lezáró kihallgatáson a századparancsnok alezredes a „*megfelelő kifejezéseken*” gondolkodik, hogy „*a lehető legszabatosabban*” (210.) eleget tegyen annak az ér-

telmezői feladatának, hogy a zsiros kenyér lekenése tényének az emberi világba való bekerülését nyelvileg a nyelvi tényekkel összhangba hozza. Hiszen a zsir lekenése – erőszakos elvétele a másik növendék kenyeréről – az értékeket nem, csak a fennmaradásért vívott élethalálharcot ismerő természet jelenségei közé tartozott, amíg Medve Gábor *fel nem háborodott*, rámutatva ezzel a ténynek az emberi lények morális szférájában való lehetséges relevanciájára. Egyáltalában: a kihallgatás mint intézmény egyik legfőbb szerepe az, hogy nyelvi konszenzust hozzon létre olyan új, homályos képzeteket illetően, amelyek a rend megsértésével (és ezáltal a nyelvi kongruencia megbontásával) előállottak.

A regény legvége kitérít a kifejezés és nyelv vizsgálatának körét, és Medve Gábor kéziratrészele kifejezetten elidőz a valóság és nyelv megfelelésének problémájánál. Ottlik azzal, hogy a szöveget úgy tünteti fel, mintha „külön jegyzetet” (390.) idézne, maga is utal arra, hogy a kérdéses részlet némiképp elüt az ISKOLA szövegegészétől. Medve ugyanis e helyütt nemcsak a katonai iskola torz törmeléknyelve kifejezőerejének miérettjére kérdez rá, hanem a nyelven túli kommunikáció feltett és megengedett lehetőségére is: „*Hogyan volna lehetséges az a csoda, hogy a mi siralmas eszközeinkkel, szóval, tettel, rúgásokból, tréfákból, otromba, elnagyolt jelekből mégis megértjük egymást? Hogy közölni tudunk többet, mint a mondanivalónk? Hogy felfogjuk azt, ami nincs benne, s ami bele sem férhet kifejezőeszközeinkbe?*” (391.) Erre a kérdésre Medve kézírata egyértelmű választ ad, amely az Egy metafizikájának hagyományát köti össze, kétségek nélkül, a kegyelem járszalagjának ágostoni gondolatával: „*A fogható valóság felszínén élünk, elszakadva. Az érzékelésen túli, időn kívüli, nagyobb valóság terében azonban folytonosan összefüggünk egymással valahol. Indáink metszik a világot, aztán továbbnyúlnak, ki, egy ismeretlen dimenzióba, mint elszakítatlan köldökzsinór; s ott vagyunk egybekapcsolva, egyetlen egésként, abban a teljesebb kontinuumban.*” (390.) Ekképpen volna lehetséges a megoldás, hogy „*össze vagyunk kötözve, s még csak nem is úgy, mint a hegymászók vagy a szeretők, nem azzal a részünkkel, amelyiknek neve, honossága, lakcíme van, s tesz-vesz, szerepel, ugrál a világban, hanem igazában a nagyobbik részünkkel vagyunk összekötözve, amelyik nézi mindezt.*” (392.) Mindez kétségkívül meglepően hangozhat az olvasó számára. Tandori Dezső el is veti a henológiai példázatosság direkt olvasatát, és javaslata értelmében „*az emberi integritás megőrzésének fájdalmas, önmegalázásokkal járó útjáról*” van e helyütt szó: „*Így alakul ki egy nagyobb közösség ember és ember között, annak tudatában, hogy hol vagyunk esendők.*”²⁹

„*Lehetséges, hogy fennáll a dolgok közt valamiféle isteni rend és összefüggés*” (130.): Ottlik maga is kimondja, hogy a katonaiskolai belső rend harmóniában van a makrokozmosz és a mikrokozmosz rendjével: „*itt nem volt összeesküvés. De ha lett volna, akkor sem volt ki ellen, mi ellen. Legfeljebb a világ belső szerkezete és emberi mivoltunk végső természete ellen.*” (131.)

A rend kozmikus, természeti fogalmát a növendékek az elbeszélés előrehaladtával az emberi világra is alkalmazni kezdi, mégpedig az ember célorientált nézőpontján keresztül. Azt az epizódot, amelyben zsiros lesz Medve Gábor tanszerládájának fedele, a kihallgatás jelenete zárja le, azt pedig a következő mondatok:

„– Zsíros? – kérdezte.

– Igenis.

– Fedele. – Az alezredes bölintott. – A tanterem nem disznóól. Tanuljuk meg. Jelenti egy héten át kihallgatáson.

Az utolsó mondatot a válla fölött, félig hátrafelé mondta az írtnoknak, s már lépett is tovább eggyel, tisztelegve. Medve és a bal szomszédja is tisztelegtek, mind a hárman egyszerre. Ez így

rendben volt, mind a hárman érezték. Medve ugyan másképp képzelte, de most valahogyan szinte jólesett neki, hogy így történt. Csakis így történhetett; s egy pici megnyugvást lehetett meríteni abból, hogy egy hibátlan mintára ismer rá az ember.” (150.)

A hibátlan minta ugyanis, amely, hagyatkozunk Kantra és AZ ÍTÉLŐERŐ KRITIKÁJÁ-ra, a célszerűség viszonylatában fejez ki valami tökéleteset, a biztosítéka annak, hogy a világról alkotott tudás kommunikálható, tanítható, átadható legyen, s ennyiben a társiasság előmozdítójaként a kultúra egyik alapfeltétele. Nem volt elég tehát a növendékeknek a katonaiskola rendjét egy lehetséges világ adottságaként elfogadni, hanem el kellett jutniuk a felismerésig, hogy e világ az ember rendeltetésének legmagasabb viszonyítási pontjai felől nézve sem céltévesztett. Az Ötvevényi panaszra iratkozását, kiközösítését és kicsapatását summázó híres hasonlat: „*miként a matt-fenyegetés ellen sem lehet úgy védekezni, hogy felborítjuk a sakktablát, az igazság nehézágyúit sem lehet bevonzolni olyan törékeny szerkezetekbe, amilyenek az emberi társadalmak*” (196.), egyfelől azt mondja ki, hogy az emberi együttélés világa természet, amelyet a kozmosz rendjének közismert metaforája jellemez, másfelől a két világ, kint és bent átjárhatóságát állítja, amennyiben a benti történések kapcsán a kinti világra érvényesen vonja le a tanulságot, és harmadrészt újfent megerősíti természet és erkölcs átjárhatatlan kettős világát, melyek összekeverése kategóriahiba, és amelyek egymáshoz való viszonyát Ottlik a könnyűsége és a nehézsége utaló metaforák szembenállásával jellemzi, oly sok más ismert helyen is, a tudás nehéz ólmáról, az erős, tengerre épült hajók tókesúlyáról és hasonlóról szólva. A regény ósváltozata, a TOVÁBBÉLŐK, amely a nyelvi vagy a metafizikai reflektáltságnak jószerével teljesen híján van, még úgy fogalmaz, hogy Ötvevényi a Merényi és Schulze alkotta „*rendszerből*” akart kilépni.³⁰ Az ISKOLA-ban érik be a felismerés, hogy nincs hová kilépni, hiszen csupán egyetlen rend létezik.

A nyelv rendje lényegében a világ rendjének felel meg, és e rendet az ISKOLA szereplői tiszteletben tartják. Medve szökésének epizódjával kapcsolatban Zemplényi Ferenc rámutat, hogy „*[a] visszatérés egyszerre a rend vállalásának és a személyiség védelmének, tehát valamelyest az embert felfaló rend elleni lázadásnak a gesztusa. A lázadás lehetősége fontos témája Ottliknak. Ezzel foglalkozik [...] már a DRUGETH-LEGENDA című novellában is. Ahogyan a novella hőse megfogalmazta: »Semmilyen... lázadás... nem lehet isteni eredetű...«*”³¹ Medve Gábor szökése során megteszi ugyan a határátlépést, de számára az az ország, az első köztársaság Ausztriája „*idegen*” ország, amely teljességgel „tulajdonságok nélküli” marad: útja során nem találkozik senkivel, sőt, a kultúra, az emberi élet semmilyen jelével sem. A határon túl mindenestül megszűnt a Monarchia: Medve iránytűje, a guruló konzervdoboz visszatéríti őt Magyarországra. Ottlik Monarchiája, a felsorakoztatott rekvizitumok ellenére, a centrumától elvált, önálló életet élő magyar Monarchia-hagyomány. Ez kezdődik Ottlikkal.

Heteronómia és Gondviselés

Ottlik azt mutatja meg, hogy a k. u. k. milióban lehetőség van a szabadság megőrzésére: „*A szabadság nem nagy kezdetűvel írott fennkölt eszme volt nekünk, hanem a szó valódi értelme, a választási lehetőségek nagy bősége, a rabság, a tilalmak, kényszerek nagymérvű ritkulása.*” (273.) Aligha mondunk sokat azzal, hogy a szabadság megőrzésének nagy témáját számos elemző kibontotta már az ISKOLA szövegéből. Mégis megkísérelhetjük, hogy néhány szempontot hozzáfűzzünk a kérdéshez a saját nézőpontból, *sub specie austro-hungaricae*.

Ottlik egyfelől a megőrzött szabadságot a Kádár-korszak olvasói számára jól érthetően, a fennálló renddel szembeállítva fejezi ki. Az ISKOLA-nak kétségkívül megvolt ez

a mára már idejemúlt néphadsereg-olvasata, amelyet a kritikái irodalomba Balassa Péter engedett egy utalás erejéig beszüremkedni. Az 1945 előtt indult nemzedék sajátos attitűdje az Ottliké, amely nemzedék a szabadságvesztés állapotában ezt a szabadságot mintegy természeti jelenségként, kiirthatatlan, ám történetesen éppen kedvezőtlen klimatikus viszonyok közé keveredett növényként ismeri és tapasztalja.

Másfelől a szabadság Ottliknál – heteronómia. A szabadság mindig kommunikáció, az egyéni, választott célok közösségben való megvalósítása, egy szerencsi feltörése, egy hiányjegyzék-gyűjtemény, egy önkényesen megválasztott lépcsőforduló. Ennyiben ő is látványosan mutat rá a Švejk-jelenség hiányára a magyar irodalomban. Az autonómia belső erődjébe való visszavonulás nem egyszerű és nem kézenfekvő megoldás Ottlik hősei számára. Ottlik hősei képtelenek felvenni a Josef Lada rajzairól olyannyira ismert alázatos testtartást, és képtelenek színelni az engedelmességet: „*Alázatosan jelentem, [...] hogy teljesen meg vagyok elégedve – visszhangozta Švejk olyan szelíd ábrázattal, hogy megtévesztette a stábfoglárt, s ez őszinte buzgalmat és tisztességtudást vélt felfedezni a válaszában.*”³²

Ezzel szemben Ottliknál Medve Gábor nem kényszeríthető erre a gesztusra:

„*Schulze tiszthelyettes mélyet lélegzett, és közelebb lépett Medve Gáborhoz. Nem mondott neki semmit, csak nézte. Hosszú idő telt el így; talán két-három perc is. Mindnyájan, az egész hálóterem, Schulze felé fordulva álltunk, moccanás nélkül. Az újonc válla lassan remegni kezdett.*

– *Kérdeztem – szólalt meg végre a tiszthelyettes –, érti a magyar szót?*

Medvének nem jött ki hang a torkán. Biccentett.

– *Beteg? – kérdezte megkeményedett arccal Schulze.*

– *Nem – suttopta a fiú.*

– *Leülni!*

Medve Gábornak megvonaglott a dereka. Látszott, hogy küszködik valamivel, valami rop-pant erővel, ami kétfelé szeretné őt tépni, és csavargatja a testét. De mégis állva maradt; ámbár csak olyasformán, mint egy magányos fecske a viharban.” (73.)

Végül Ottlik ISKOLÁ-ja azt mutatja meg, hogy a K. K. *Militärschule* nem negatív természeti erő, hanem olyan rend, amely a szabadságra nevel, elősegíti a szabadsághoz jutást. Ottlik példázatosan tanít arra, hogy a katonaiskola sajátosan a szabadság hiányával nevel a szabadságra. A szekrényrendpéldázat azt sugallja, hogy lehetséges elgondolni egy olyan rendet, amely a szabad választás ösztönzésével nevelne, ahol a rend nem vonalzóval van előrajzolva, és ahol lehetőség van szabadon választott „*zöld szvettrek titkos elhelyezésére*”. (230.) Az elbeszélő nem tudja megítélni, csak véli, „*talán bátrabb, jobb, különb ember vált volna*” (63.) ilyen körülmények között belőle. Közép-Európa szabadságának emblémáját alkotta itt meg Ottlik: az egyetlen lehetőség a szabadság hiánya általi nevelődés, és nincs átjárás egy olyan világba, ahol ez másként van. Ennyiben a Közép-Európa-hoz való ragaszkodás a posztmonarchikus irodalmakban nem egyeb, mint a szabadság egyetlen elérhető lehetőségfeltételéhez való ragaszkodás.

Az ISKOLÁ-ban fokozatosan egymásba ér, találkozik belső, katonai világ és külvilág, és emberivé válik a belső világ is. Az ISKOLA A HATÁRON mint fejlődésregény ugyanis többek mellett a barbárságból a kultúrába való átmenet fokait is megjárja. Az írott kultúra regénybeli megjelenése előtt a növendékek legfontosabb szimbolikus kommunikációs formája a zene: a zene mindvégig szól valahol, valahonnan az ISKOLÁ-ban. A zenedarabok változatosságában megfigyelhető bizonyos határozott eltolódás az indulók, nyers katonadalok szubkultúrájától az operetten és a populáris darabokon (a Monarchia zenei kultúrájának e három alpműfaján) keresztül az igényesebb zene felé. Egy-

ben a töredékességtől a teljesebb kulturális szövegek felé: „*Bob úrfi*”, „*Bob úrfi, hej...*”, „*Bob úrfi, hej, legény a talpán*” (140., 151., 152.) bontakozik ki lassacskán Medve Gábor elméjében a tudás. E példa Medve Gábor visszaemlékező technikájáról mutatja, hogy Ottlik (bizonyára nem függetlenül az ISKOLA teológiájának itt nem tárgyalt kérdéseitől)³³ a világról való tudást mintegy *anamimnetikusan* bontja ki a növendékekben, mindenekelőtt Medve Gáborban. A matematika (a visszaemlékező tanulás doktrínájának iskolapéldája Platónnál a MENÓN-ban) az egyetlen tantárgy, amelyben Medve előrehaladása témává válik a regényben. A természettudomány empirikus tudásbővítő eljárása töredékeket, torz nyelvi foszlányokat hagy maga után az elmében (a bibe befif-lázásának jelenetében), történelemtanulásról pedig nem is esik szó.

Az írott kultúra termékei a füzetes regényektől az ifjúsági irodalmon át Pascalig, Adyig, Schopenhauerig terjednek, és a növendékek eljutnak a kreatív attitűdig, az alkotásig az újság- és színházcsinálásban. Emellett hangsúlyosan megemlítődik a magyar irodalom egy nagy műve: az ÍGY ÍRTOK TI. A társiaságban való előrehaladást a közösségi élet differenciálódása is kíséri, és kísérlet történik a többségi elv bevezetésére is:

„– *Látod – mondta Szeredy. – Megszavazzuk.*

»*Megszavazzuk*« – *mondtam én is. Hirtelen Czako is közbekiáltott és Gereben is, aztán Homola is.*

– *Megszavazzuk!*

Merényi rávágott öklével az asztalára. A többiek, akik szintén kezdtek belekiabálni, elhallgattak. Medve éppen leült és elfordult; most visszafordult ültében. Csak azt láttuk, hogy Merényi szinte remeg a dühtől, és dadogva káromkodik ránk.

– *Kuss! Szavaztok! Majd! Mit! – Nem tudta kifejezni magát, de nem is akarta. Félbehagyott egy káromkodást, rávágott még egyet az asztalára, és leült.*” (341.)

Saját történelem felé

Még egy záró megjegyzés egyéni sors és történelemteleológia kapcsolatáról. A nemzeti történelemről egyetlen helyen szól Ottlik, a következőképpen: „*A mohácsi csata négyszázadik évfordulója közeledett éppen. Fura dolognak látszik talán vereséget megünnepelni, de hát aki a győzelmet ünnepelhette volna itt most, a hatalmas ottomán világbirodalom, már nem volt meg. A tatároknak is nyomuk veszett, sőt időközben, szinte a szemünk láttára, a szívós Habsburg-császárságnak is. Megszoktuk hát, hogy egyedül ünnepelgessük veszített nagy csatáinkat, melyeket túléltünk. Talán azt is megszoktuk, hogy a vereséget izgalmasabb, sűrűbb anyagból való és fontosabb dolognak tartjuk a győzelemnél – mindenestre igazibb tulajdonunknak.*” (388.) Ottlik számára vesztes történelem (Reinhart Koselleck): azaz továbbgondolást, tanulságokat, megújulást lehetővé tevő narratíva a Habsburg-együttélés több évszázada, de *saját* történet.

Ottlik a történet végén nemzeti nézőpontba helyezi a történelem szemléletét, mintegy visszakanarodva a Lukács uszodai jelenethez 1957-ből, a társadalmi szolidaritás szemérmes jelenetéhez a tusolók alatt: „*Füvdőnadrágos öregek, fiatalok ingerültség nélkül, sőt túlzott udvariassággal vártak sorukra a zuhanyozóknál. Csupa jóakaratot éreztünk egymás iránt. Mintha szinte a szeretetünket akarnánk szegyenlősen álcázni ezzel a túlzott, nagyvilági udvariassággal.*” (5.) Nincs kétség abban a tekintetben, minek a visszfénye a társadalmi szolidaritás 1957-ben. „*Megszenvedtétek ti már a múltat s jövőndöt*” (7.) – mondja az elbeszélő gondolatban Szeredynek, de aligha csak az ő szerelmi ügyeire érvényesen. „*A múltat s jövőndöt*” kifejezés (idézet a magyar történelemszemlélet kétségkívül legfontosabb művének talán legfontosabb mondatából) az Ottlik-regény legelejéről utat

talál ahhoz a jóval későbbi jelenethez, amelyben Krisztus egyik stigmája a regény legbűnösebb szereplőjén, a saját tenyerét átszűrő Merényin jelenik meg. Merényi ezzel mintegy mindannyiuk vétkességét veszi magára: „*A büntetéseket vaktában kaptuk, hol az egyikünk, hol a másikunk, mindenféle apróságért, amilyent százat követtünk el napjában valamennyien. A követelményeket úgy szabták meg, hogy soha senki ne lehessen ártatlan. Mindnyájan tudtuk ezt, és nagyjából beletörődtünk.*” (177.)

Az ISKOLÁ-nak a bűnösségre, a bűnhődésre és a kegyelemre alapozott történelem-teológiáját Esterházy Péter gondolja majd tovább a HRABAL KÖNYVÉ-ben és a Duna-regényben.

Egy Ottlik-tanítvány Monarchiája (Lengyel Péter: MACSKAKÓ)

Balassa Péter ellenállás és szabadság tematizálásáról az ISKOLA-ban a következőket írta: „*Ha e mű alapszavai, szerintem, a határ; a vég, az iskola, és rejtetten a vár, akkor a keretes elbeszélésforma nem eljárás és nem »tartalom«, hanem e regény magatartása; [...] szolgálatetika, mely határföltételek, tilalomtáblák erdeje is, hiszen ezek szolgáltatják a szabadság, az ellenállás országhatárát.*”³⁴ Ottlik tanítványa, Lengyel Péter 1988-ban, a Kádár-korszak utolsó perceiben megjelentetett egy regényt, amely leginkább az ISKOLA A HATÁRON itt felvázolt Monarchia-képére reflektál, a nyolcvanas évek végi Budapest térképére rajzolva rá, szándékai szerint, az országhatárokat, amelyekről Balassa ír. Lengyel Péter moralizáló detektívregényben jelenítette meg a Monarchia légkörét.

„[A] Lengyel-próza mindig is árasztott magából valami szelíd-kemény hajthatatlanságot – én ezt egyszerűen egy elsüllyedt polgári civilizáció hangjának hallom”³⁵ – Balassa Péter e megjegyzése az az utalás, amely a MACSKAKÓ kritikai fogadtatásában a regény lehetséges Monarchia-olvasata felé mutat előre. A polgári kultúra, amelyről szó van, elsősorban Budapestet jelenti. Lengyel Péter regényének igazi főhőse, egyetérthetünk Radnóti Sándorral, valóban Budapest, mégpedig a birodalom akkori kulturális és politikai összefüggésében elhelyezett Budapest: „*Majdhogynem kényszeres precizitással vetíti rá a város hajdani képére a majdanit. Pontosabban a maira a hajdanit. [...] Lengyel lesújtó véleménnyel van a névcserekről, a »nem-természeti« vagy nem élethosszig tartó, rögződött nevekről. [...] A város mítosza képződne meg, s nem története. Lengyel Péter válasza ehelyett a jogosult, de ugyanakkor sértődött kritika. Hogy ezek mit tettek velünk.*”³⁶

Lengyel Péter regényének főhőse, Dajka doktor ugyanúgy detektív, a rendet kiszolgáló tisztviselő, mint Lándory Bertalan A LÉLEKIDOMÁR-ban Jókainál. Lengyel az utca-utca nevekkel, helymegjelölésekkel utal rá hangsúlyosan a Monarchia-kontextusra. Dajka irodája például „*a budapesti rendőr főkapitányság Ferenc József téri épületében*” található. A szerző más helyütt „*osztrák–magyar rendőrség*”-ről beszél. A MACSKAKÓ cselekménytematikájában hangsúlyos helyet kap a félvilág és a bordélyház, és a főhős viszonyulása a kérdéshez a századforduló ítéletének felel meg: „*Mindent megtenni azért, hogy a prostitúció nyílt és titkos formái különváljanak. [...] Dajkának nincsen erkölcsi ítélete, felsőbbrendűségi komplexusai: prostituáltak léteznek és létezni fognak, amíg egyetlen férfi is nemi nyomorban él.*” Az utca-utca nevek megválasztása szintén beszédes, és egy Monarchia-utalásokra kihegyezett intertextuális olvasat esetében távolabbra mutat, mint Esterházy Péter Lengyel-idézeteinek szíves viszonzására: „*Vízkereszt éjén Bécsben felbontották a lipótvárosi Esterházy Gasse egyik előkelő fehérneműboltjának pénzszekrényét, s a betörők szép zsákmánnyal távoztak.*” Lengyel Péter a millenniumi ünnepeket is a detektívregény sajátos perspektívájából ábrázolja: a Budapest fővárosi rendőrkapitány Dajkának „*a Legmagasabb Óhajt tolmácsolja: az Ezredének a fővárosban büntettek és bűnözők nélkül kell lezajlania. A je-*

lenlévők feladata gondoskodni arról, hogy semmi el ne homályosíthassa az Ünnepek fényét, amikor a császár királyként ellátogat kettős birodalmának keleti fővárosába”.

Lengyel számára a Monarchia világa az értékkontraszt, amelyet a jelennel szembe-
sít. Az akkori és a regényidővilág tényei rendre megfelelnek egymásnak. Lengyelnél az egykori és a mai világ tárgyi állványzata sok tekintetben azonos, és e tárgyi világnak kettős referencialitás, kettős nyelvjáték felel meg, amelynek egymással szembeni kiját-
szása alapvető működéselve a regény gondolati szerkezetének, s ennyiben világnéze-
tet, de legalábbis regényvilágot konstituáló elv – még ha ez az elv kétségkívül nem men-
tes is a sértődöttség modalitásától. A becsület dereng fel, mint egykori érték: „Az or-
szág pályaúdvárain minden férfitust figyelnek, azonossága igazolására szólítanak fel. (Ne úgy
képzeld, persze, ahogyan manapság bennünket szoktak igazoltatni. Egy hozzá címzett anziksz-
kártyát kérnek az utastól, keresztlevelet, névjegyet, ami épp a tárcájában lelhető. Európában va-
gyunk.)”³⁷

Amint arra a kritikai fogadtatás több ízben rámutatott, Lengyel Péter többek között két szépirodalmi műre hivatkozik a MACSKAKŐ irodalomjegyzékében. Esterházy Péter BEVEZETÉS A SZÉPIRODALOMBA és Ottlik Géza ISKOLA A HATÁRON című műveire, mintegy a „mester-tanítvány kapcsolat”³⁸ jeleként. Lengyel az „ÉRC előtti kort” (az AIDS előtti kort) szembe-
síti a szocializmus Magyarországnak idejével: a Monarchia ebben a szemben-
állásban tűnik fel értéként. A történelem véletlenje, hogy Lengyel művében ismét a régi-új utcanévek az érvényesek, és a Kádár-korszak névadása vált kuriózzummá. A MACSKAKŐ elsősorban a polgári éthosz Monarchián belüli megjelenítésén keresztül kap-
csolódik Ottlikhoz. A ponyvaregény mint műfaj választott gesztusa e felfogás értékte-
lenségét hangsúlyozza ironikusan. Lengyel műve utóéletének sajátossága, hogy meg-
írását követően azonnal kihullott mögüle a szövegen kívüli realitás, amelyre (elhárító-
an) reflektál. S ezen a ponton kerül új, más megvilágításba minden rosszkedv, keserű-
ség, netán sértődöttség, amely a MACSKAKŐ világát belengi, s amelyek okafogyot-
tá válván, kérdés, mennyire képesek a regényvilág hitelességét tovább szavatolni.

Ottlik Géza és Lengyel Péter: egy korszak két végpontján állnak. Ottliknál a kon-
textus nélküli egzisztenciaprobléma dominál, Lengyel Péter a szabadabb beszéd ide-
jén szembe-
sítette a tényleges szabadsághiányt a Monarchia értékesebbnek feltüntetett
korával. Művének távlata a szovjet jelenlét, a még jelen levő, nyomasztó Közép-Euró-
pa. Az utcanévek és egyéb változások katalógusával érzékelteti, mennyire át- meg át-
járta az életet az akkori rezsím jelenléte. Azóta kimúlt mögüle a politikai szövegössze-
függés. A mai olvasó úgy érzi, hogy Lengyel nagy előkészülettel, retorikai körültekin-
téssel és műveltséggel, a bátorság gesztusával felszólamlott egy olyan rend ellen, amely
jóformán azelőtt összedőlt (és nem a felszólamlás következtében), mielőtt lelépett vol-
na a szónok az emelvényről.

Jegyzetek

1. Szegedy-Maszák Mihály: MÁRAI SÁNDOR. (Kor-
társaink. Szerk. Juhász Béla és Rónay László.)
Akadémiai, 1991. 121.

2. Fried István: ELŐSZÓ. In: uő, szerk.: OSZTRÁK–

MAGYAR MODERNSÉG A BOLDOG(?) BÉKEIDŐBEN. Sze-
ged, SZTE BTK Összehasonlító Irodalomtu-
dományi Tanszéke, 2001. 1–13. 8.

3. Lőkös István: IVO ANDRIĆ MONARCHIA-ÉLMÉNYE.

- In: uő: *DÉLI SZLÁV–MAGYAR SZELLEMI KAPCSOLATOK*. Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó, 1997. 156–164. 161., 163.
- 4.** Krúdy Gyula: *ŐSZI VERSENYEK*. In: uő: *ARANYIDŐ*. Szerk., szöveggond. Barta András. Szépirodalmi (1977). 159–190. 169.
- 5.** Juhász Ferencné: BRÓDY SÁNDOR. (Irodalomtörténeti könyvtár 26.) Akadémiai, 1971. 75.
- 6.** Szász Ferenc: DER K. U. K. LEUTNANT UM 1900 AUS ÖSTERREICHISCHER UND UNGARISCHER SICHT. In: Antal Mádl–János Juhász–Zsuzsa Széll, hrg.: *FESTSCHRIFT KARL MOLLAY ZUM 65. GEBURTSTAG*. (Budapester Beiträge zur Germanistik. Schriftenreihe des Lehrstuhles für deutsche Sprache und Literatur der Loránd-Eötvös-Universität. 4.) Druckerei der Loránd-Eötvös-Universität, 1978. 269–281.
- 7.** Bródy Sándor: KÉT KATONATISZT. In: uő: *HÚSEVŐK*. Első kötet. Magvető, 1960. 368–373. 369.
- 8.** Lukács György: NEMZETI SZÍNHÁZ: SIMONYI ÓBESZTER. – AZ ÉLVE TEMETKEZŐ. – AZ ELSŐ LÁTOGATÁS. – PARASZTBECSÜLET. – VÍGSZÍNHÁZ: KOVÁCSNÉ. – MAGYAR SZÍNHÁZ: GOTTERHALTE. In: Lukács György: *IFJÚKORI MŰVEK*. Szerk., jegyz., névmutató Tímár Árpád. Magvető (1977). 72–74. 74.
- 9.** Ottlik Géza: *ISKOLA A HATÁRON*. Hatodik kiadás. Magvető (1981). 5. A könyvre a továbbiakban szöveg között, oldalszámmal hivatkozom.
- 10.** Balassa Péter: „...AZ VÉGEKNÉL...” (KOMMENTÁR OTTLIKHOZ AVAGY A MŰELEMZÉS BUKÁSA). In: uő: *A SZÍNEÁLTÓZÁS*. Szépirodalmi (1982). 253–292. 258., 263.
- 11.** Zemplényi Ferenc: *REGÉNY A HATÁRON*. MEGJEGYZÉSEK OTTLIK GÉZA *ISKOLA A HATÁRON* CÍMŰ REGÉNYÉRŐL. In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 86. (1982/4.) 473–485. 485.
- 12.** Szegegy-Maszák Mihály: OTTLIK GÉZA. (Tegnap és ma. Sorozatszerk. Szegegy-Maszák Mihály.) Pozsony, Kalligram, 1994. 132–133.
- 13.** Balassa: i. m. 283.
- 14.** Márai Sándor: *A GYERTYÁK CSONKIG ÉGNEK*. Akadémiai–Helikon (1990). 22.
- 15.** Szegegy-Maszák: i. m. 115.
- 16.** Györffy Miklós: OTTLIK ÉS MUSIL. In: Lengyel Balázs, szerk.: *Újhold-Évkönyv*, 1990/2. 313–326. 319.
- 17.** Márai Sándor: *EGY POLGÁR VALLOMÁSAI I–II*. Akadémiai–Helikon (1990). I. 179.
- 18.** Fried István: CENTRUM ÉS PERIFÉRIA AZ OSZTRÁK IRODALOMBAN. In: *Limes* 11. (1999/3–4.) 105–111. 107.
- 19.** Vö. pl. Nyíri Kristóf: *EURÓPA SZÉLÉN*. Kosuth, 1986.
- 20.** Az értekezésről: Fried: *ELŐSZÓ*, 11.
- 21.** Varga Anikó: *SZEMELVÉNYEK A KÖZÉP-EURÓPÁBA TARTÓ JÁRATOK MENETRENDJÉBŐL*. (A szerb irodalomban Danilo Kiš prózájából kiinduló, Közép-Európát körüljáró gondolatiság vázlatos áttekintésének kísérlete.) In: Fried István, szerk.: *SZÖVEGEK KÖZÖTT III*. (Irodalomelméleti és -történeti tanulmányok Szegedről.) Szeged, JATE BTK Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, 1999. 33–40. 33.
- 22.** Fried István: *EIN KROATE AUS ALTÖSTERREICH*. In: uő, szerk.: *A „SZÜKSÉGES NÉPSZÖVETSÉG” A MŰVELŐDÉS TÖRTÉNETÉBEN*. (Irodalmi-kulturális érintkezések a Monarchiában.) Szeged, JATE BTK Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszéke – Tiszatáj Alapítvány, 1996. 79–95. 86., 83.
- 23.** Krúdy Gyula: *REZEDA KÁZMÉR SZÉP ÉLETE*. *REGÉNY A SZÉP BUDAPESTRŐL*. In: uő: *UTAZÁSOK A VÖRÖS POSTAKOCSIN II*. Szerk., szöveggond. Barta András. Szépirodalmi (1977). 5–160. 78.
- 24.** Szegegy-Maszák Mihály: „BEVEZETÉS A SZÉPIRODALOMBA”. In: Balassa Péter, szerk.: *DIFTYCHON*. Elemzések Esterházy Péter és Nádas Péter műveiről 1986–1988. (JAK Füzetek 41.) Magvető, 1988. 108–126. 121.
- 25.** Békés Vera: *A „KONSTRUKTÍV PESSZIMIZMUS” FORRÁSVÍDÉKE*. *A MAGYAR TUDOMÁNYOS MŰHELYEK „UTOLSÓ POLIHISZTORAI” ÉS „TITKOS KLASSZIKUSAI” A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN*. In: uő, szerk.: *A KREATIVITÁS MINTÁZATAI*. Magyar tudósok, magyar intézmények a modernitás kihívásában. (Recepció és kreativitás. Nyitott magyar kultúra. Sorozatszerk. Palló Gábor.) Áron, 2004. 130–177. 137.
- 26.** Balassa: i. m. 264–265.
- 27.** Kulcsár Szabó Ernő: *A REGÉNYI FIKCIÓ HÁROM MODELLEJE* (NÉMETH LÁSZLÓ: ISZONY; DÉRY TIBOR: G. A. ÚR X-BEN; OTTLIK GÉZA: *ISKOLA A HATÁRON*). In: uő: *MŰALKOTÁS – SZÖVEG – HATÁS*. (Elvek és utak.) Magvető (1987). 197–249. 218., 220.
- 28.** Esterházy Péter: *A GYALÁZÓZSENI*. In: uő: *A SZABADSÁG NEHÉZ MÁMORA*. Válogatott esszék, cikkek 1996–2003. Magvető (2003). 32–36. 34.
- 29.** Tandori Dezső: *A KIMONDHATÓ ÉRZÉS, HOGY MÉGIS MINDEN*. In: uő: *A ZSALU SAROKVASA*. Irodalmi tanulmányok. Magvető (1979). 173–193. 180. A szerző kiemelése.
- 30.** Ottlik Géza: *TOVÁBBÉLŐK*. Szöveggond., utószó Kelecsényi László. Pécs, Jelenkor, 1999. 105.

31. Zemplényi: i. m. 478.

32. Hašek, Jaroslav: ŠVEJK. EGY DERÉK KATONA KALANDJAI A VILÁGHÁBORÚBAN. Ford. Réz Ádám. Európa, 1957. 98.

33. A kegyelem kérdéséhez Ottliknál, annak teológiai vonatkozásaihoz vö. Szegedy-Maszák: OTTLIK GÉZA. 107. sk.

34. Balassa: i. m. 271.

35. Balassa Péter: RICERCARE: KERESNI. In: *Kortárs* 33. (1989/3.) 148–155. 154.

36. Radnóti Sándor: VALAMENNYI KLASSZIKUS LEGÉNY. LENGYEL PÉTER: MACSKAKŐ – 1989. In: uő: RECRUDESCUNT VULNERA. (konTEXTus könyvek. Sorozatszerk. Ambrus János és Erős Ferenc.) Cserépfalvi (1991). 174–185. 178., 180.

37. Lengyel Péter: MACSKAKŐ. DETEKTÍV REGÉNY. Szépirodalmi, 1988. Az idézetek rendre: 13., 19., 37., 19., 27–28., 416.

38. Kelecsényi László: A SZABADSÁG ENYHE MÁMORA. Magvető (2000). 8.

FIGYELŐ

HÁROM BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

Térey János: *A Nibelung-lakópark. Fantázia
Richard Wagner nyomán*
Magvető, 2004. 444 oldal, 2990 Ft

I

FEKETE PÉNTEK, KATASZTRÓFA-KEDD

Nehéz a dolga annak az olvasónak, aki Térey drámatetralógiáját *nem* Wagner (zene)drámatetralógiájának travesztíjaként akarja olvasni. Az alcím Wagner felé lódtítja azt az olvasót is, aki nem ismeri a RING-et, magyarul A NIBELUNGOK GYŰRŰJÉ-t; akinek pedig vannak ismeretei Wagner művéről, az Térey olvastán nem kerülheti el a hasonlóságok, azonosságok, fel- és lefokozások, párhuzamok, ellentétek folyamatos regisztrálását, miközben óhatatlanul elismeréssel fog adózni Térey szellemességének és kifogyhatatlan leleményének. Talán kivételt képez majd az a maroknyi ortodox Wagner-rajongó, akiket megbotránkoztat Wagner – általuk vélelmezhető – kiforgatása vagy kigúnyolása, ám az ő kedvükért szeretném mindjárt a cikk elején leszögezni, hogy:

Wagner tetralógiája (csak a szövegkönyvről beszélek) maga is hipertextus, több régi szöveg – köztük a VERSES EDDA című elbeszélés-gyűjtemény és a NIBELUNG-ÉNEK – felülírása, továbbfejlesztése; Térey ezeket a régi szövegeket szemlátomást ismeri, tanulmányozta, sőt olykor hajlamos őket Wagner ellenében kiját-szani,

és hogy:

ettől nem függetlenül, Térey műve mint kétszeres hipertextus, minden látszólagos tiszteltetlenségével együtt éppenséggel Wagner legmélyebb megértéséről, poétikai sajjátá tételéről tanúskodik.

Nemcsak a szerkezet és a motívumok hasonlósága szembeötlő, hanem párhuzamba állítható a két alkotói stratégia is. Wagner, forra-

dalmi és posztforradalmi tapasztalatai nyomán, a Gründerzeitet német (nagy- és nem annyira nagy-) polgárságát kalauzolja el a Walhallába plusz a Rajna-vidéki germán ősvadonba, hogy a gründerzeitbeli társadalom színe-java, miközben kipiheni a gründerzeit fáradalmait, elábrándozhasson a szerelem és a vér misztériumán, elborzadhasson az istenkönyv baljós fényeiben, megvetését nyilváníthassa a kincskuporgató álnok törpék iránt, s közben ne kelljen észrevennie önmaga törpeségét. Térey, akinek közvetett, ám roppant intenzív tapasztalatai vannak a XX. század kataklizmáiról, az ezredvég történéseinek pedig szemlélő tanúja, szintén mitikus területre, az EU szívébe (Rajna-Wormsba, mely tulajdonképp Majna-Frankfurt) vezeti el a magyar olvasót, és e mitikus tájban az úgynevezett „vállalkozói szféra” csúcsgurái maguk is mítoszshősökké stilizálódnak fel. Ez a mítosz azonban a mi korszakunkról, a jelenkori hatalmi struktúrákról és döntéshozatali mechanizmusokról szól, a Lakópark és a Toronyház mítosza.

Siegfried a Wälsungwerke elnök-vezérigazgatója, Brünnhilde a Ragnaröck-galéria tulajdonosnője, Hagen befektetési tanácsadó a Gibichung & Nibelung cégcsoportnál, Fafner építkezési vállalkozó, Heimdall éjszakai portás, a rajnai sellők manókenek és így tovább: mindez nem annyira vicces, mint inkább ijesztő. Térey nem a József Attila által elképzelt gyermeket, hanem az olvasót világosítja fel arról, hogy „a haramiák emberek”. Wagner arra jött rá, hogy a kereszténység megrendülése után nem a Schiller által visszasóvárgott olümposzi istenek térnek vissza, hanem sötétebb és zabolátlanabb erők, és e felismerés művészi hasznosítása révén nagyban hozzájárult a korai modernizmus létrejöttéhez. (Mekkorát tévedett szegény Heine, amikor a „gótikus téboly” és a „modern csalás” – úgymond – „kötővaléká”-ra mutogatott!) Térey arra jön rá, hogy az újkor végi fogyasztói társadalom (pletykalapokból, életmódmagazinokból, mendemondákból ismerhető) használólevető kasztja nagyszabású költői tárgygyá alakítható; e kaszt zártsága,

lelki üressége és agresszív civilizációellenessége – kellő szuggesztivitással – szemléltethető akár egy ősmítoszi történesor kliséi szerint is.

Mondhatnám azt is, hogy a társadalmi műveltség (százötven éve még élő) követelménye vált réges-rég értelmezhetetlenné, és ennek hiányát tölti be Térey művében a mitikus szemlélet monumentalitása. Wagner, az önmegismerő világszellem árnyékában, futó pillantást vetve az egymással szembefordított apollói és dionüszoszi princípiumra, különösebb gond nélkül tudomásul veszi az úgynevezett „átlagember” létrejöttét, akinek közhelyes gondolkodásából a kortárs Flaubert nagy undorral és még nagyobb műgonddal hoz létre strapabíró regénypoétikát. Siegfried kardjának kikovácsolását plusz a mazochista sárkányvérperformanszot az ipari fejlődés korabeli mutatói, a francia–porosz háború hadműveletei, esetleg az első világháborús lövészárkok felől érdemes nézegetni. Térey azonban legfeljebb azt veheti tudomásul (veszi is), hogy a mai tömegtársadalom egyedeihez képest a XIX. századi átlagember bonyolult és eredeti személyiségnek hat. Mindazonáltal ő nem az elsivárosodás archeológiájával bajlódik, hanem beépíti egész költészetébe, így a NIBELUNG-LAKÓPARK-ba is mindazokat a történelmi fogódzókat, melyek a mitikus látomás előképeiként értelmezhetők.

Wagner azt sugallta a korabeli közönségnek, hogy: „ti is ilyenek vagytok”. Térey viszont azt sugallja mai magyar olvasóinak, hogy: „ti soha nem lesztek ilyenek”. Egy kicsit pontosabban: „ti soha nem lesztek ilyenek, de azért ne higgyétek, hogy meg fogjátok úszni”. A Lakóparkba és a Toronyházba idegeneknek tilos a bemenet, ám a költő jóvoltából az olvasó, aki értelemszerűen idegen, mindig benézhet valamelyik ablakon. A Lakópark és a Toronyház, a bent tartózkodókkal együtt, pusztulásra van ítélve, hiszen küszöbön áll a mindenkori „nibelungok” terrortámadása; viszont aki nem tartózkodik bent, az nem tartozik a „szabad nép”-hez (vö. 96. o.: „*Szabad nép nyüzsg a szabad helyen*”), s így egész egyszerűen nem létezik. Nem létező persze olyan személy is lehet, akinek van kulcsa a Lakóparkhoz: „*Egy szellemi homeless*” – visszhangozza a kortárs magyar politikai elhíresült mondását Woglinda, a sellőből avanszált fotomodell a 38. oldalon. A minősítés Hagen apjára, Alberichre vonatkozik, akit különféle okokból utálni kell. A „mindenki másnak” ennyi sem jut.

Jelen sorok írója azonban, bármily nehéz is ez, megpróbálja Térey művét Wagnerétől és a kínálkozó egyéb alapszövegektől függetlenül olvasni. Teszem ezt mindenekelőtt a költői teljesítmény iránti tiszteletből. Téreyről nem igen állítható, hogy Wagner – vagy bárki más – művészi problémáinak továbbszövésére törekszik; ő a saját életmű-immanens kérdéseit teszi fel és válaszolja meg a maga radikális módján. Még kevésbé gondolnám, hogy Térey a ránk hagyományozódott ősi mitikus történeésorból efemer show-műsort csinál. (Hallottam ilyen véleményt.) Erről szó sincs. Térey nem vátesz (idegen tőle a közösségi gondolkodás, a képviseleti beszédmód), mégis profetikus költő: a világtrend változását jövendőli meg. Erre szolgálnak az ősgermán-wagneriánus nyelvi emblémák és cselekményszervező sémák. Éppen ezért a fenséges lefokozása, a szövegbeli stílusvegyítés csalóka látszat. Aki megszólal, egyazon stílusszinten szólal meg, vagyis egyazon szinten létezik a szövegben; ahogyan pedig a líra túlaradása ötvöződik az új nyelvi nyegleséggel, egy több irányba mutató, ám teljesen egységes költői nyelv jön létre.

Külön kell szólnom a műfajról. A NIBELUNG-LAKÓPARK elvileg színpadi mű, annyiban pedig nem csak elvileg, hogy érdekes és értékes előadás jött létre belőle, melyet bizonyára további színrevitelek is követnek majd. Nincs tehát akadály a mű dramaturgiai vagy akár színikritikusi értékelésének, én azonban az előjátékot és a rá következő három darabot párbeszéd formában írt költeménynek olvastam. Ha olvasóként a színpad felől közelítjük meg Térey művét, előtérbe állítva a cselekményt és a szerepek kialakítását (vagy mondjuk a szereplők mozgását mint reálisan létező scenikai impulzusokat, a jelenetek elé iktatott enteriőrökről mint lehetséges díszletinstrukciókról nem is beszélve), akkor figyelmen kívül hagyjuk a mű legfontosabb ismervét, a lelki ürességgel együtt járó nyelvi telítettségét.

A költemény olvasójaként állíthatok olyasmit, hogy Térey, úgy veszem észre, menet közben lendült bele a dramaturgiába (például az első rész végén az Ortwein halálából és a Siegfried átvédléséből adódó színpadi lehetőségeket jóval kevésbé tudja kiaknázni, mint a második rész végén az Ortweinre emlékeztető rejtélyes Fényképész felbukkanását, amely nélkül Hagen fordulata jóval kevésbé volna drámai, nagyrészt illusztratív maradna), ám

ennél sokkal fontosabb, hogy a költői nyelvet és magát a költészetet az első mondatától az utolsóig ugyanazzal a határozott erővel vezényli.

A NIBELUNG-LAKÓPARK-ban tehát nem első-sorban a cselekmény történik, hanem az történik, hogy a nyelv, a replikák pattogó szellemessége, a tirádák és monológok hidegen izzó líraisága birokra kél a cselekménnyel; viszont olyan gyorsan, olyan elsöprő fölénnyel győzi le, hogy mire a cselekmény kibontakozna, igazi küzdelemre már nemigen van esély. Az állításnak, ha megfordítom, némi kritikai éle is lesz: Térey azért nem tudja precízen és hatékonyan működtetni a cselekmény gépezetét, mert ebben nem kevésbé gátolja saját költői nyelvezete. Ellentétben Heinrich von Kleisttel, akihez Térey alkatilag közel áll, nem tud egyensúlyt teremteni akció és dikció között. Am ez az észrevétel végső soron mégsem bíráló célzatú: A NIBELUNG-LAKÓPARK, minden alkati és szemléleti távolság ellenére, gond nélkül beilleszthető ama bölcséleti karakterű magyar drámai költemények sorába (a CSONGOR ÉS TÜNDÉ-TŐL AZ EMBER TRAGÉDIÁJÁ-N ÁT A KÉTFEJŰ FENEVAD-IG), melyekben a költői nyelv túlaradása az említett egyensúly elbillenését vagy hiányát eredményezi.

Ez azonban a rendezők és dramaturgok gondja, nem az olvasóé. Ha lemondunk róla, hogy színpadi cselekvéssorrá konvertáljuk a nyelvi eseményeket, és ha nem köti le minden figyelmünket a nagyszámú idézet és utalás azonosítása, akkor azt vesszük észre, hogy az ötöd-félszáz oldalon hömpölygő költemény nemcsak külsőlegesen tagoldódik, színpadi szöveg- és cselekményegységek szerint, hanem saját belső ritmusa szerint is tagolható. Téreynek nagyon jó ritmusérzéke van, ami nemcsak metrikai készséget jelent, hanem azt is, hogy mindig pontosan fel tudja mérni a szöveg belső arányait. A cselekményesítő replikák légüres teret hoznak léte, s így külön jelentőséget kapnak azok a részletek, ahol a szöveg súlyossá, sűrítetten költőivé válik.

A költeményben négyféle szövegegység változtatja egymást, az imént említett belső ritmushoz igazodva. Van egy prózai nyelvi réteg: ide tartoznak a rendezői utasítások, melyek egyszerűek, már-már szerények. Miközben valamint (egy eseményt) közölnek, fel is hívják a figyelmet, hogy közlésre kerül sor. Truchs, miután rossz hírt közöl Hagennel (257. o.), nem

egyszerűen „(El)” (-távozik), hanem: „(Truchs kényelmes léptekkel visszamegy a házba)”, majd ezt követően nem pillanatnyi „(Csend)” vagy „(Szünet)” olvasható, hanem az, hogy Hagen „Tölt magának. Közben mennydörög és villámlik, sűrű csöppekben szakadni kezd az eső)”. Vagy Gunther egy fontos önleleplező monológja után (187. o.) és a rá következő feltékenységi jelenet előtt Brünnhilde nem egyszerűen „(Belép)”, hanem: „(Brünnhilde belép, de megáll az ajtóban. Bordó kiskosztium, miniszoknya, szemüveg. Gunther nem veszi észre. Föáll, kimerevíti a képet)”; az önbeteljesítő közlés, miközben pusztá beszédaktusból apró novellisztikus betétte lép elő, egyszerre felidéz egy tárgyalmazt, a trendi cuccok világát, és tipográfiaileg különválasztja a fajsúlyos monológokat a többi szövegrésztől.

Amennyire hiábavaló igyekezet volna kigyűjteni a költeményből a durvaságokat és trágárságokat (mivel ezeknek egyszerűen ritmikái, másrészt hangulati funkciójuk van, vagyis a maguk módján hozzájárulnak a stílusegység fenntartásához), annyira tanulságos lenne összeállítani a Lakópark-mítosz áruházi katalógusát. Kiderülne belőle, hogy a költeményben szóba hozott javak, a vágykeltő márkanevek nem egy létező tárgyi világ rekonstrukciójához adnak fogódzót, hanem idézetfunkciójuk van: a szövegbe sűrűn beleszegezelt irodalmi idézeteket vannak hivatva kiegyenlíteni. Az árukatalógus azt sugallja: „Te csak ráismersz (vagy rá sem ismersz), de ők birtokolják”, a florilegium azt sugallja: „Te csak ráismersz (vagy rá sem ismersz), de ők kimondják.”

Még mindig az első szövegréteget, a prózában írt rendezői utasításokat szemléljük. Térey nem szerény, viszont gazdaságosságra törekszik: ezúttal egy kevésbé feltűnő eszköz következetes alkalmazásával önmagában véve is látványos eredményt ér el. Ám a szövegen belüli apróbb közlemények diszkrét megjelenítéseivel szemben állnak azok a nagy megjelenítések, melyek az egyes jelenetek élén olvashatók. Ezek célja látszólag a szemléltetés, valójában inkább az olvasó elkápráztatása. „(Partszakasz a Gibichungok sorháza előtt. Angolkert, természetes formában kacskaringózó ösvényekkel. Előtérben egy kúszórózásával befuttatott pergola. Jobbra az épület bejárata, balra a Rajna, egy lépcsős szökőkút és egy kisebb pavilon. A parton dombhajlat, amely a háttér felé emelkedik, tetején egy kisebb, áldozati oltárt utánozó dolomitszika. Frickának, hátrébb egy nagyobb: Wotannak, és oldalt egy:

Donnernek szentelve. Mindez nagyon akkurátusnak hat. Szürkület. Időnként reflektorok pásztázzák a kertet; a jelenet végére csillagfényes este. Frei érkezik kezeslábasban, öles metszőolló (szorongat)” – olvassuk például a második dráma elején, a 131. oldalon.

Ebben és a hasonló leírásokban az elképzeltetés a közszemlére tétel gesztusán keresztül valósul meg. Térey a Lakópark és a Toronyház helyszíneit úgy teszi közszemlére, ahogy a német barokk drámaköltők a királyi palotát. Idegen tőle az emblémává merevített hagyománya, ám ösztönei, melyek kiválóak, ebbe az irányba viszik, ezért is fontos számára, hogy megjegyezze: „*Mindez nagyon akkurátusnak hat.*” (Ez egy ösztönösen tudatos kijelentés.) Walter Benjaminsnak, a német szomorújáték nagy ismerőjének az a megfigyelése, miszerint a régi pogány istenek a barokk színpadon teremtménnyé válnak, méghozzá gonosz teremtménnyé, Térey művére is alkalmazható; meg kell azonban vizsgálni, hogy a kereszténységtől – annak törmelékeitől is – mentesített drámai térben mit jelent az emberi lény teremtmény mivolta. Nos, Térey szereplői – akár az úr, vagyis az önálló tudat, akár a szolga, vagyis az önállótlan tudat szerepét játsszák – használatba vannak véve. Ezzel szemben sem használatjukról, sem a használatbavétel teleológiájáról nem tudunk meg semmit, legfeljebb olyasmire gondolhatunk, hogy: „nincs miért, de kell”. Ezt azonban nem Térey mondja, hanem druszája, Pilinszky. Ahogy a költői én felszívódik a párbeszédés formában (de már a PAULUS című verses regény cselekményrétegeiből is átköltözik a jegyzetekbe), úgy e forma beszélő szerszámokká alakítja magukat a szereplőket is. Hangjuk ugyanazt a költői beszédmódot szolgáltatja meg, testük az árukatalógus tételeinek felmutatására szolgáló állvány (és persze a rombolás kitüntetett célpontja). Mondhatnám azt is: Téreynél az emberi lény a megjelenítendő emblémának csupán a szegélye. Az embléma közpe – az, ami a barokk drámában a még élő vagy már felravatalozott embertest volt – egyszersmind a figyelem középpontja is: a képernyő. Térey művének lapjain minden enteriőrben találkozunk villódzó képernyőkkel vagy projektorokkal, az előjátékban szereplő normák – bemondónők – a mű végén szorgalmattal és szakértelemmel közvetítik a katasztrófát: a mozgókép beidézésével Térey

folyékony emblémát hoz létre, emberi testekkel dekorált üres keretet, melyben jelentők és jelentések követik, vagyis kioltják egymást.

Ugyanakkor az emblematikus mozgóképből semmilyen átjárás nincs a költői dikcióba. Még a szemléltető prózák is csak általánosságban utalnak az elektronikus látványra „*lassan csordogáló, késő hajnali forgalommal, fantáziadús, de mértéktartó kivilágításban*”; máskor „*a tévé a katasztrófa képeit mutatja*”, vagy éppenséggel „*egyik képernyő a másik után mondja föl a szolgálatot*”. A másik fontos emblematikus tárgy viszont – a Nibelungok gyűrűje –, mely cselekményben is, jelképiségben is szerves része lehetne a költői apparátusnak, valójában egy rövidítés kétféle, ellentétes értelmű feloldásaként jelenik meg a színen, egyébként pedig apró és jelentéktelen kellék marad. A képernyőhöz simuló emberbábútól nem várhatja el az olvasó, hogy még a gyűrűsujja is jelentéshordozó legyen, sem Téreytől, hogy a gyűrű hagyományos jelképi tartalmaival (szabadság, kényszer, önmagába záruló végtelenség stb.) hozza kapcsolatba a mindenkori megszólalt.

Mindezek figyelembevételével úgy gondolom, hogy a teremtménységről Hagen mondja ki a lényegét a mű vége felé (419. o.), a nagy leszámolási jelenetben: „*Emberbe zárva lenni nem jó.*” Nem a test-lélek dualizmusról beszél a nyomorult nibelung, nem is a keresztény értelemben vett megváltás után áhítozik; még az isten-ördög ellentétet nem kell túlzottan komolyan vennünk, bár ő ezt készséggel vállalja: „*Puhány Siegfried, ahol te vagy az isten, / Ott hadd lehessen én a boldog ördög*” – mondja. Csakhogy ezt az ellentétpárt ő maga sem veszi komolyan: néhány mondattal később lefokozza magát törpévé, „*akit végzetes / Viszontagságok formáltak gonosszá*”, de még ezt is tovább törpíti ama szabály – a „*lex Nibelung*” – fölemlegetésével, miszerint „*mindig az erősebb / Kutya baszik*”.

Emberbe zárva lenni tehát – ami „*nem jó*” – annyi, mint rögzülni a létezés egy meghatározott értelmezéséhez. Ám a rögzülés vagy elválás dilemmája átvezet bennünket a költemény második és harmadik nyelvi rétegéhez, a replikákhoz és a gnómákhoz. (A negyedik réteget a monológok alkotják.) Hagen átfordítja, szétszórja, elmossa önmaga létének, jelenlétének lehetséges értelemait, Siegfried viszont ugyan ezt (nem annyira a sajátját, inkább Hagenét) makacsul rögzíteni próbálja. Ez az ellentét ér-

deklí Téreyt leginkább, s emiatt a hagyományos drámai konfliktusokkal viszonylag keveset foglalkozik. Hagen szándéknyilatkozata (267. o.) – „*Ha nem kormányzom: tengelyét töröm! / Nem főzhetem? Akkor majd mérgezem*” – egy shakespeare-i mozgalmasságú tragédia kiindulópontja lehetne, elhangzása helyén (a végkifejlet küszöbén, a kötet kétharmada tájékán) majdhogynem dramaturgiai következmények nélkül marad. Az emberi törekvéseket illetően ugyanis Siegfried mondja ki a lényegyet (421. o.): „*Tizenöt perc hírnév / Mindenkinek jár.*” (Ez is egy idézet, bár az eredeti bonmot-ban, úgy emlékszem, csak tíz percről volt szó.)

Siegfried az értelem rögzítési pontját a betegség, a fertőzés, a rosszindulatú sejtburjánzás, a járulékos függelék, az élősködés metaforáiban találja meg. Az idézett leszámolási jelenetben a következő tirádát vágja Hagen fejéhez:

„*Hát azt hiszed, hogy megbetegítesz,
Te undormány fekély, sötét sipoly?
Szemölcs szép földünk párnás bőrredőjén!
Karmoljon kés vagy égessen ki lézer,
S hadd hányja el magát a csúfra perzselt
Bőr bűztől a nagy konzélium,
És gyógyuljunk ki végre pestisedből!*”

Érdemes összevetni ezt és a többi hasonló részletet a pszichológusoknak azzal az állításával, amely szerint a fertőzés (pl. „*egyetlen férges alma / Egész kosár gyümölcsöm megrohasztja*”), a daganat (pl. „*Kíváglak, / Wotan gyomrában mérgeus daganat*”), az élősködők metaforája összefügg az ember ősi ösztöneivel, különösen a csecsemőkori megkapaszkodási szindrómával és a majmoknál is megfigyelhető bőrápolásos szolgálattal. Hermann Imre írja AZ EMBER ŐSI ÖSZTÖNEI című munkájában: „*Nagyobb lelki feszültség, nyugtalanság, bánat esetében [...] előbb a kéz, majd a kéz és a száj együttesen saját testrészeket, haját, korpát, körömdarabkákat, végül egész ujjjéket vesz munkába. A saját testnek ezeket a félig élő és egészen élő részeit »idegen«-nek tekintik, »elidegenítik«, és úgy bánnak velük, mintha a test élettelen függelékei, a saját testen helyet foglaló idegenek volnának. [...] Levezetésünket mármint a »szociális testre« átvihetjük. [...] Azok a körülmények, amelyek folytán az ösztönlemondásból és játékból véresen komoly népmozgalom válik, ugyanazok, mint az egyes embernél: a tárgyvesztésnek és a fenyegető magára maradásnak helyzetei.*”

Nem áll szándékomban az ősi ösztönök nyomait kutatni Térey költeményében, annyit azonban mondanom kell, hogy az ember – a mindenkori szereplő – természeti tényként való megnevezése és megjelenítése lehetetlenné teszi a tragikumnak nemhogy a kibontakozását, de már a létrejöttét is. (A természet pedig, mellesleg, parkosítva, illetve lakóparkosítva van.) Nem az a baj, hogy Térey kétségbe vonja az erkölcsi tények fontosságát, hanem az, hogy ezt elmulasztja megtenni, mivel ez ügyben nincs lényeges mondanivalója. Ahelety, hogy megfosztaná az embert erkölcsi tény mivoltától, inkább csak ignorálja, vagyis közvetve (és művészileg improduktív módon) megerősíti.

Téreynek módjában állt volna szereplői pusztulását áldozathozatallá mélyíteni, vagy kimunkálhatta volna a rendelkezésére álló színpadi kellékek és a végeztet közti összefüggést; a költői tragikumnak ez a két lényeges forrása szinte magától értetődően kínálkozott volna számára. Őt azonban nem az ilyen források érdeklik. Ellentétes erők összecsapása helyett bomlási folyamatot látunk; hiába van szó „*intifádá*”-ról (405. o.) és „*dzsihad*”-ról (361. o.), nem külső ellenség, hanem a saját szemölcs, fekély, daganat stb. okozza a pusztulást.

Az is lehet, persze, művészileg termékeny konfliktusforrás, hogy a „szociális test” kirekesztette a kirekesztő ellen fordul. A zsidó tárgyú drámák közt számos ilyen akad; őstípusuk A VELENCEI KALMÁR. Térey rá is játszik a zsidó tematikára (azon belül pedig Shakespeare színművére is), de azért zsidók helyett mégiscsak nibelungokat, maximum „*nibsikéket*” emleget a nem nibelung többség; márpedig a mitikus kliisébe iktatott kacsintások és sztereotípiák nem pótolják a kulturális-történeti kontextust. Ellenpéldaként felhozható Fassbinder, aki majna-frankfurti tárgyú drámájában, majd ennek filmváltozatában „bevállalta” a politikai inkorrektéget; igaz ugyan, hogy az ő szereplője toronyházak építésével, nem pedig rombolásával teszi tönkre a várost. Engem nem a nibelungok sémita vonásai zavarnak, hanem az, hogy a zsidó sértettség és az iszlám fundamentalista (esetleg német újaloldali) terrorizmus nem keverhető össze egy drámai cselekvéssoron belül.

Ennél is nagyobb baj, hogy Térey ott fejezi be, ahol kezdenie kéne: Hagen shylocki-

záló monológja, mely motiválhatná a később történelmüket, búcsúszózatként hangzik el a 433. oldalon. A szándéknyilvánító monológ-ról (267. o.) már beszéltem: az, amennyiben egységes műnek tekintjük a tetralógiát, szintén későn hangzik el; ha viszont önálló műveknek tekintjük az egyes darabokat, akkor még kevésbé van jó helyen, mert ahelyett, hogy elindítaná az utolsó részt (darabkezdésnek ugyanis kitűnő lenne), a középsőt zárja le.

Mint verbéli költőt, nem annyira az egymásnak feszülő szándékok, inkább az egymásnak feszülő szövegrétegek, a replikák és a gnómák konfliktusa érdekli Téreyt. A replikák szétszórják a jelentést, mondatról mondatra változtatják a szöveg irányultságát: érdemes szemügyre venni a menyegzői jelenetet a középső részben vagy Hagen és Brünnhilde kettősét az utolsó rész végén. A pattogó szópárbaj szinte soha nem lendíti előre a szcenikát; vagy verbális szkanderjátzsma folyik, vagy demonstrálódik a kommunikáció lehetetlensége. Nem emlékszem rá, olvastam-e valaha is ennyire monologikus dialógusokat. A cselekményt nagyrészt a gnómák viszik előre; így nevezem azokat a szópárbajlassító, hosszabb, összetett állításokat, melyekben a nyelvi feszültség jóvoltából egy-egy paradoxonban vagy concettóban váratlanul felizzik a jelentés (a fénymetaforika jóvoltából gyakran a szó szoros értelmében). A cselekmény mozzanatait legtöbbször a jelentés hirtelen intenzívvé válása lendíti előre. Csak egy példa több tucat helyett: a lakodalmi jelenetben a „légkör rendjének” nem is megzavarása, hanem izzó cáfolata véglegesíti a két női főszereplő lesbikus nászát.

„Megint a nyugtalan lidércfény:
Most elforognak Loge fényvetői,
Mozgásukban már semmi logika” –

(Térey összekapcsolja a komikus-démoni Loki istenséget a logikával; még ez is!) –

„S a levegőben parázs villamosság,
Imbolygó áram: rácáfolva a
Légkör rendjére, eltűnik, fölizzik;
S a dühös Donner égzengést ígér
Nászéjszakánkra. – Gyerünk, Guttrune” –

mondja Brünnhilde (250. o.).

Ezzel pedig eljutottunk a negyedik, legfontosabb nyelvi réteghez, a nagymonológokhoz.

(A kórusokat és a duóban vagy trióban megszólaló dalműveket, nyelvi funkciójuk miatt, ugyancsak ide számítom.) Körülbelül húsz nagymonológ van az egész költeményben, terjedelmük alapján össze lehetne állítani belőlük egy kisebb verseskötetet. Ezek a költemények azonban nem kívánkoznak egymás mellé; csak a maguk helyén érvényesülnek, ott viszont nagyon. Térey esetében ott lehet költői nagyságról beszélni, ahol elszabadul a pokol; erre pedig akkor kerül sor, amikor színpadi vagy kompozíciós-ritmikai megmondolások nem állják útját a költői nyelv kibontakozásának, vagyis a nagymonológokban. Térey szereplői (különösen Hagen) ilyenkor tobzódnak az átkokban, a pusztulás kívánt és képzelt változatainak felidézésében, az önmegsemmisítés mámorában (lásd Siegfried monológját, 368. o.), a szorongásos-depressziós rémálomokban (pl. Brünnhilde monológja, 356. o.). A mellékszereplőknek pedig megadatik, hogy egy-egy monológban kijelöljék a létesülő költői világ terét és idejét, és ezáltal a magyar költészetben szokatlan feszültséget hozzanak létre általános és kézzelfogható, távol és közel, tágas és szűkös között. Heimdall monológja a következő szavakkal hozza működésbe a drámai masinériát:

„A nagy napot eltoltuk ütközésig.
Itt fekszik agyonütve az idő”

(de tíz sorral lejjebb már az „Aranyoldalak belsőében” vehető „*pihentető pofafürdő*”-ről beszél); egy másik mellékszereplő, Frei pedig a második rész elején a természet parkosítójaként jelöli ki a játéktér láthatárát:

„Kertészed ápol, Föld homloka, Észak!
Redőd rendezzi buzgón egész nap”

(majd szemléletesen ötvözi a botanikai gyors-talpaló tanfolyamot a mitológia rekapitulációjával).

Az igazi történés – lírai és drámai történés egyaránt! – ezekben a nagymonológokban zajlik, ám ehhez a nagymonológoknak meg kell teremteniük vagy inkább el kell foglalniuk önmaguk életterét a költemény egészében. Kissé sarkosan fogalmazva: azért van szükség a többi három nyelvi rétegre és egyáltalán, a színpadi formára, hogy egymásba ne csúszzanak a nagymonológok. Azért van szükség a jelen-

tések többirányúsítására, concettókban való felzúrtására, hogy a költői én feltűnés nélkül szétszóródhasson a különböző szereplők kijelentéseiben, majd a nagymonológokban feltűnően, mégis észrevétlenül kitombolhassa magát. (Feltűnő a tombolás, észrevétlen a költői én folyamatos jelenléte.)

Éppen ezért, a költői én cselekményesítő-jelenetező apparátusba rejtése miatt, Térey költészete nagyobb mértékben kapcsolódik a magyar romantika örökségéhez, mint Wagneréhez vagy Kleistéhez. (A „német romantika” kifejezés ebben az összefüggésben félrevezető volna.) Úgy is mondhatnám, hogy a PAULUS-ban nem feltűnő, mégis észrevehető vörösmartyázódás kezdődött, mely a NIBELUNG-LAKÓPARK-ban folytatódik. Természetesen nem Vörösmarty közéleti lírát művelő középső pályaszakaszára gondolok, hanem arra az ívre, mellyel már Babits és Szerb Antal is megpróbálta összekapcsolni a kései Vörösmarty katasztrofista híradásait a korai eposztörödékek plusz a CSONGOR ÉS TÜNDE világteremtő látomásaival.

A fiatal Vörösmarty költészetének szemléleti hátterét az őstörténet, főleg a Horvát István-féle délibábos őstörténet adta. (Legújabbban Dávidházi Péter kutatásai hívták fel rá a figyelmet, hogy Horvát, akit egy kézlegyintéssel szokás elintézni, mennyire nagyszabású elme volt, és szellemi öröksége közvetve, Toldy Ferenc és Vörösmarty révén, ma is mennyire jelen van a kulturális emlékezetben.) Térey költészetének szemléleti hátterét Nietzsche, illetve Spengler történetfilozófiájának hatásában vélem észrevenni. (A későbbi Térey-recepció ezt az észrevételt bizonyára pontosítani fogja.) Térey a mitikus költői látomást nem a távolinak képzelte múltba, hanem a közelinek gyanított jövőbe vetíti, de a vetítés mintája (valamint a látomás komplexitásának mércéje) a fiatal Vörösmarty.

Mindez persze sem hasonlóságot, sem közvetlen hatást nem jelent, inkább az irodalmi folyamatok önbeteljesítő jellegéről szól. Vörösmarty költészetének (utólag felfedezett és méltányolt) szubverzív vonásai nem gátolták az életmű klassziczálódását, Térey költészetében nagyon erős (és közvetlen) klasszicizmusellenesség érezhető. Ezzel is magyarázható, hogy a NIBELUNG-LAKÓPARK, noha gondosan meg van komponálva, mégsem érződik kiegyensúlyozottnak. Másfelől Vörösmarty, leg-

alábbis pályája kezdetén és végén, „forró” költő volt, ezzel szemben Térey, a magyar költészetben szinte példátlan módon, „hideg”. A forró-hideg ellentétpár a költői én közelségét vagy távolságát fejezi ki az általa teremtett költői világtól. Térey hidegsége (melynek ő maga is tudatában van, lásd Brünnhilde ars poeticának is beillő szavait a 241. oldalon) szerintem azért példátlan, mert semmi köze a költői én intézményessé válásához, amely a magyar irodalomban rendszerint a költők kihűlését okozza.

Ez a veszély Téreyt nem fenyegeti. Az a távolság, melyet ő hoz létre, tart fenn alany és tárgy között, nem szűkíti költői mozgásterét. Ő nem az Emberiség nevében felszólaló Költő, aki a Kozmosszal szembesül, és nem a Nép nevében felszólaló Költő, aki a Hatalommal szembesülve vallomást tesz a Művészetről (hogy csupán két példáját említem a mozgásteret szűkítő költői hidegségnek). Térey kezdetől fogva vagy legalábbis A TULAJDONOSI SZEMLELET versei óta komolyan veszi, vagyis folyamatosan végrehajtja az ego abszorbeálódását a többirányúvá tett jelentésben. (Lásd pl. az említett kötetből A HÜLT HELY című költeményt.)

Térey hidegségéből fakad az a katasztrofista heroizmus, mely a költői életmű egészére rányomja bélyegét, és amely a költői világ teremtését a történelmi (esetünkben utópikus-mitikus-kvázitörténelmi) világpusztulásból eredezteti. Ha a nagy napot eltoltuk ütközésig, és ha itt fekszik agyonütve az idő, akkor szinte természetesen, hogy a kedd pénteken kezdődik: „Hadd feledtesse a Fekete Péntek / Bohóctréfáit a Katasztrófa-Kedd” – mondja Hagen (373. o.), majd „Elindul a fürdőszoba felé”. A tárgyaiban szétszóródott alany önmagára ismerése hideg folyamat. Nem csoda, hogy a mindenkori tárgy mondatról mondatra, hívrímről válaszrímre lefokozódik: belebotlik egy méltatlan jelzőbe, egy finom (olykor csöppet sem finom) gorombaságba, vagy szétmarja a Térey költészetében mindenütt jelen levő irónia. Ez az irónia ugyancsak hideg, vagyis nem vicces, és nem hozza közel az általa összezsugorított, leértékelt tárgyat. Ha lehet heroikus és pesszimista iróniáról beszélni, akkor ez az.

A magyar romantikából, melynek Térey követője és ezáltal óhatatlanul újraértelmezője, majdnem teljesen hiányzik az irónia. (Kevesen tudják, hogy Kemény Zsigmond intenzíven tudta művelni az alanyt a tárgytól távolító,

lefokozó, ugyanakkor látomáséremtő iróniát; ám az ALHIKMET, A VÉN TÖRPE című kisregény még az ő életművén belül is folytatás nélkül maradt.) Térey két nagy összefoglaló műve, a PAULUS és A NIBELUNG-LAKÓPARK megjelenése után elmondható, hogy a romantikus irónia száznyolcvan évnyi késéssel megérkezett a magyar költészetbe.

Az a költőgeneráció, melyhez Térey is tartozik, az elmúlt években érkezett alkotóereje első magaslatára. Erőteltjes, kiérlelt, összegzésre törekvő kötetek jelennek meg. Térey műve ezek közül is kiemelkedik; az újabb költői teljesítmények közt A NIBELUNG-LAKÓPARK-ban mutatkozik a legnagyobb poétikai kapacitás. Méltó a figyelemre, az elismerésre, sőt némely kitüntetett pontján a csodálatra is. Ugyanakkor azt sem hagyhatom szó nélkül, hogy nem katartikus mű. Félelem van benne, együttérzés nincs, efféle nem is ébreszt az olvasóban. Tudomásul kell vennünk, hogy a magyar költészet egyik jelentős, hosszú távon talán reprezentatív alkotására a kietlenség jellemző.

Márton László

II

ISTENEKPAKONYÁTÓL A NAGY WOTAN-PROJEKTIG

Térey János Wagner-parafrázisének, az idétlen posztzocialista ripacszkapitalizmusról nevetséges freskót festő Nibelung-drámaciklusnak a megjelenését komoly várakozás előzte meg, több részletét publikálta már, és egyik részének színházi bemutatója is szakmai sikert aratott. Tehát amikor a kötet megjelent, a mű befogadása és fogadtatása is megkezdődött már, és ez a körülmény, amennyire könnyíti a dolgunkat, annyira meg is nehezíti. Nem tehetem meg, hogy nem veszek tudomást a megkezdődött diskurzusról, ugyanakkor szeretnék kissé visszahátrálni; mintha még nem volna eldöntött a műfaj kérdése, az olvasás módja, a mű tendenciája, vonatkozásainak iránya. Vagyis kérdésessé teszem először is a mű műfaji besorolását. Biztosan drámát olvasunk? Nem lehet, hogy dialogizált eposz vagy verses regény van előtünk? Egyáltalán: olvasni vagy mondani-hallgatni való szöveg ez? Aztán mennyire biztos ez a Wagner-vonatkozás? Mennyiben

láthatjuk magában olvasható önálló szöveg-alakulatnak, mennyiben szél- és lábjegyzetek rendszerének a Nibelung-zenedrámákhoz, és nincsenek-e esetleg más, hasonló súlyú irodalmi, kultúrtörténeti vonatkozásai? Végül ha a mű világa a magyar rendszerváltás viszonyainak görbe tükré, melyik az az aranykor, amelynek ez csupán torz utánzata? Ha azt mondjuk Urddal, a nornával: „*Végünk van, hogyha puhul a pöröly, / Amely Nidhögg méregfogát kitorzte*”, melyik előidőhöz viszonyítunk? Hiszen a világot kerítő kígyó (más néven Jörmungand, illetve Midgard Kígyó) a világ pusztulásakor lesz Tór (Donar, Donner) isten ellenfele, és mindketten meghalnak majd a küzdelemben, a kígyó a pörölytől, az istenség a kígyó kifróccsenő mérgétől. Három mítosz mentalitása keveredik itt: az antikvitás egyszerűen aranykorba visszavágyó devolúcióelvé, a modernitás fejlődéslegendája és a skandináv, északi germán kultúrák eszkatologikus, a világot kezdetével és pusztulásával, az életet a kitűzött halál felé való végzetes törekvéssel leíró rendszere. Ezek összebékíthetetlen szemléleti alapelvek.

De kezdjük az elején.

A könyv első oldalai nézetem szerint a mű egészének nem annyira dramaturgiai, mint inkább teoretikus megalapozására hivatottak. Az első rész, a WOTAN KOCSÁZIK című ELŐJÁTÉK funkciója elsősorban az, hogy az atmoszférát megteremtse. A nézők/olvasók megszokják nyelvét, mitikus, ugyanakkor lefokozó pátoztát, a bizarr kontextusba került neveket („*Fafner & Fasolt cég*”, „*Wotanhhoz tartozik a tartományimázs*”) és azt a körülményt, hogy mindez mai viszonyokat tükröz: ebben a részben tévéstúdiót látunk, a következőben egy tárlat megnyitóját az állófogadás végén. A frivol hangvétel idegesítően ismerős: Goethe FAUST-jából, csak az eltelt két évszázad alatt elfelejtettük, hogy a maga idejében az is ilyen ironikus és tudatosan anakronisztikus szöveg volt. Jelen világunk esszenciális/groteszk keresztmetszetét látjuk a stúdiójelenetben. Ugyanakkor rendkívül koncentráltan megtörténik a mű szellemi világának megalapozása is, és ez a fundamentum nagyon is művészi és bölcselői szellemet sejtet. Az első bekezdések a mű mitikus gyökereit rajzolják fel, majd filozófiájának költői kivonata következik Heidegger szellemében, az első darab első jelenetében pedig az esztétikai alapelvek vázlata. Előbb a három norna – itt: a Norna Network bemon-

dónói – veszik sorra a Rajnapark, az épülő új város építéséről szóló közvetítés beállításait, miközben diadalmas képek láthatók a kivetítőn. „*Hová bocsátja Loge a fénykor fénykörét? / Ahol kórisfa áll, ott a színarany közép – / A hópárnázta parkban adventi félhomály van.*” Nyilván Yggdraszil, a Világfa áll diadalmasan a félhomályban, róla énekel a gyermekkórus is a Dóm oltára előtt (enyhén szólva szentségtörő módon, de kétségkívül a pluralizmus és tolerancia jegyében): „*Gyökérzetét a férges / Falánk kis garmadája / Ronsolta, firta, vágta; / Az élődi se-reglet / Csapását kiheverte: / Megújult és egész lett.*”

Csak hogy Wagnernél egészen más a kiindulás. Ott a nornák arról számolnak be, hogy a szent fa elpusztult, amikor Wotan kiharította belőle a végzetet hordozó dárdát, és most halomba hordott hasábjai között ül a Walhallában, mintegy ikonikusan előkészítve a GÖTTERDÄMMERUNG tragikus végét, amikor Brünnhilde lángra lobbantja a rakás tűzifává degradált világot. Itt minden megoldódott, elérkezett a boldog jövő, épül a Wotan tervezte világ. „*A működés teljé, a virágzást látni jó: / A Big Bang évét éli az agglomeráció.*” A színarany közép kifejezés ironikusan idézi az „arany középút” hivatalnokbölcességét, és utal az egykor volt aranykorra, de megszólítja Goethét is, a FAUST-nak azt a híres képzavarát, mely szerint „*Pajtás, minden elmélet szürke, / És zöld az élet aranyfája.*” (2038–39. sor, Márton László ford.) Ez a derű sötétül el jelképesen a számítógépes vírustól megbénuló rendszerben, a kihunyó képernyőknél az előjáték végén; a hálakórust zenegő gyermekkar eltorzult hangja erről énekl: „*úgy hajnalodik éppen minthogyha alkonyodna / el-ejti most a szálat a három büszke norna*”, és ennek a nyüzsgő életnek háromágú fonala szakad el, amikor a kommunikációs rendszer szétesik. Az élet a maga korrump, alantas, hatalmi és szolgai celszövésektől mozgatott módján nyüzsg, de a lét, az életfa maga csak dekoráció, homályban áll.

Hamis a világ, hamis az élet, és hamis a művészet is. Ezt szögezi le Térey a RAJNAPARK-nak már az első jelenetében, amikor Ortwein, a festő kiállítását írja le. Persze nem azonosítom Téreyt szereplőivel, nem gondolom, hogy Brünnhilde és Siegfried beszélgetésében a férfi pikírt megjegyzései a szerző véleményét tükröznék, de az értékrend, melyben Siegfried gondolkodik a művészetéről: mértéktartás, ter-

mészetesség, szenvedély, határozottság, eredetiség, személyesség, megvető elutasítása annak, „*Amit csak túlélőként felmutathat / A dögunalmas cirkuláció*” – ez alighanem egybehangzik Térey művészi értékválasztásaival. (Egyébként Térey korántsem tartózkodó tanúja munkája eseményeinek és alakjai viselt dolgainak. Így például a mellékszereplőknek adott beszélő nevek is az ő állásfoglalását közvetítik.) A festő képeit címük jeleníti meg, és ez már a sokadik célzás arra ezen a néhány oldalon, hogy a Nibelung-lakópark világát elsősorban látványosságok, képek írják le autentikusan. Már amennyire autentikusan, hiszen az öregedő, részeges festő műveit éppen azért pocskondiázza Siegfried, mert nem autentikusak. Mindenesetre tárgyuk a mitológia ikonográfiájába illeszkedik. Az eljárás figyelemre méltó: Térey beszél a képekről, kommentálja őket, szembe-síti megvalósításukat az ambícióval és a tárgy követelte eszménységgel, de magukat a képeket nem „mutatja meg”. Ez jellemző az egész vállalkozásra. Főként az első két részben rendkívül kevés akciót és még kevesebb valódi drámai konfliktust látunk. Eppen ezt tanulta meg Térey Wagnertől, akinél szintén alig történik valami, a lépték mégis gigászi. Minden sokkal több önmagánál, mert minden csupán sápadt árnyképe valami beláthatatlan, nem e világi fenségességnek.

Ahogy Wagner Beethoventől veszi át az érzelmi telítettséget és Racine-tól figurái méretarányát, ami alig indokolható a RING valódi történéseivel, úgy Térey Wagnertől tanulja a minimális cselekvés maximális relevanciájának elvét. A RING-ben az igazi működő erők a sors és az istenek hatásában nyilvánulnak meg, a szereplők csak felismernek, kommentálnak, és végül átengedik magukat ezeknek az erőknek. Gondoljuk csak meg: a WALKÜR gigászi szenvedélyeket szikráztató első felvonásában mindössze annyi történik, hogy egy fiatalember bekéredzkedik egy házba az eső elől, a háziak megvacsoráztatják, majd nyugovóra térnek; később a ház asszonya visszalopózik, a vendégben fivérére ismer, és egy kardot magukhoz véve elfutnak az éjszakában. (Már nem esik.) Minden más csak elbeszélés és sejtelmes szó, szónoklat, ami a műfaj lehetőségei és szabályai szerint dúsul fel egy zseniális, a maga korában forradalmian újszerű zenei rendszer érzelmi tartalmaival.

Térey drámai jelenetei is valamirevaló események és létező emberi magatartásformák közti konfliktusok nélkül sorakoznak, illusztrálván egy láthatatlan erő, a transzcendens vonásokat öltő pénz, az uralhatatlanná váló politikai hatalom emberfeletti/embertelen működését. Kisserű figurákat mozgat jelentéktelen történetek között – egy képzeletbeli Németországban és a huszadik-huszonegyedik század valós idejében, amint ez a személy- és helynevekből, valamint történelmi események, az 1929-es gazdasági válság, „a húzós ’29...”, a világháború és egyebek említéséből kiderül („Apád mérgegszűz ciklonját kavarta szakértelemmel, / Barna kampányt támogatót – mi mást tehetett? – apám”, mondja Hagen Gunthernek bowlingozás közben) –, de dikciója, fura (argóból, junkie*-szlengből és a romantika, a szecesszió szándékoltan mesterkélte költői nyelvéből összegyűrt) szószöve, valamint minden ironia ellenére megőrzött pátosza mégis érzeteti, közvetíti ennek a feljebbvaló rendnek a hatalmát.

Az első darab, az alcímben Fekete komédiának minősített RAJNAPARK szorosan kapcsolódik AZ ISTENEK ALKONYA első felvonásához. A harmadik jelenetben Hagen beöltözik Siegfried ruhájába, és a következő jelenetben Brünnhilde szeme láttára a két alak helyet cserél anélkül, hogy ez bárkinek feltűnne. Legalábbis én így értelmeztem a jelenetet. Persze Hagen apjától, Alberichtől örökölte a varázserőt, de mégiscsak törpe. És itt nincs varázslat, mint Wagnernél lépten-nyomon. A II. felvonásban Hagen egy új drogból ad kóstolót a diszkóban Gunthernek, de elsősorban Siegfriednek. Az anyag neve: Ködsüveg. Ennek hatására feledkezik meg Siegfried Brünnhildéről. Valójában azonban rég unja már, jobban tetszik neki Guttrune. (Ráadásul tovább kavarja a dolgot, hogy a 6. jelenetben vélhetőleg nyomdahiba folytán Hagen neve helyett Guntheré szerepel. Vagy ha nem, akkor végképp nem értek semmit.) Vagyis az anyag pótolná a varázst, de már nincs mit elvárásolni. AZ ISTENEK ALKONYÁ-ban Siegfried azért hagyja el Brünnhildét, mert természetéből fakad a bolyongás, a nyughatatlanság, és azért felejt el, mert gonosz varázslatnak esik áldozatul. Térey férfialakjai

* Valójában junky lenne, de a magyar narkós szlengben ez az írásmód rögzült, Térey is így írja.

mindannyian érzéketlenek a nők emberi lényé iránt, Siegfriednek pedig folyamatos identitásproblémái is vannak; kívánja Brünnhildét, de mégis inkább Guttrunét szeretné elvenni, Brünnhildét átengedi Gunthernek. A SIEGFRIED LAKODALMA templomjelenetében aztán Brünnhilde veszi át az irányítást, és ő veszi „feleségül” Guttrunét, a pasikat meghagyva egymásnak.

Ennyiből is látható, hogy a jobb megértés érdekében nemcsak ismerni kell a Wagner-opera történetét, alakjait és kellékeit, de folyamatosan figyelni kell arra, hogy Térey mikor játszik más mesékből való kellékekkel vagy praktikákkal, mikor szimplifikálja Wagner gondolatait, vagy éppen ellenkezőleg, mikor nemesíti meg a maga anyagát a romantika költői eszközeivel. Lefokoz például, amikor Waltraute, az egyik Rajna-lány azzal érvel Brünnhildének, hogy dobja a Rajnába a Siegfriedtől kapott gyűrűt önbecsülése nevében, mint régóta a fiókban hányódó, divatjamúlt ócskaságot, ami csak arra való, hogy mint sólymát az úr, a férfi meggyűrűzze vele, és ezzel elvegye a nő szabadságát. Ezzel szemben a mai világnak a darabban megjelenő anyagát közelíti Wagneréhez, amikor Brünnhilde így várja az autón közeledő Siegfriedet: „...Na és ez? A golfpálya szélén / Ikerfény gyűl... A kert alatt / Két bolygó fény-szóró: lidércfény, / A part lankáinál halad...” A lidércfény motívuma egyértelműen a romantika képi világába tartozik, és a négy sor tiszta emelkedettsége is erősebben működik az ironia lefokozó hatásánál. A mítosztól idegen anyag felhasználására példa ez a három sor: „Gyöngéldedik talán az őszszakállú? / Nem ízlik örökélet-aranyalma, / S az almafákból máglyákat rakatna?” Brünnhilde beszél így Wotanról, az apjáról, dühödten, amiért nővére útján igyekszik megszerezni a Siegfried ajándékozta gyűrűt. (Ebben az esetben tehát Wotan és a törpeklán mesterkedései egybevágnak.) A képben azonban a TEREMTÉS KÖNYVE motívuma is megjelenik, és más mesék mágikus hatalommal felruházott gyümölcse is. Az aranyalma azonban az alacsonyabb rangú mesealakokkal szokott csodát tenni, semmiképpen sem a világ teremtőjével; tehát ez a motívum is lefokozó jelentőségű. (És persze maga az aranyfa megint csak Goethére utal. Így kapcsolódik össze a szent kőrísfa motívuma, melyből Wotan máglyát rakatott, az élet édeni gyümölcsfáival.) Ugyanakkor az azonos alakúság is jelen-

tést módosító játék ezen a helyen, hiszen Wotan alma mint állati fekhely is szerepel az örök-lét felemelő-lealzó metaforájaként.

Valamennyi eljárás egyszerre jelenik meg az első darabot záró Brünnhilde-monológban, melyben a MEGY A GYŰRŰ VÁNDORÚTRA „dallamára” készül a walkür, hogy lefeküdjön Siegfrieddel, aki Gunthernek öltözött, vagy Guntherrel, aki Siegfried külsejét öltötte magára, vagy az isten tudja, hogy is van. „Egyik ujjról másik ujjra: / Most váratlan állomást / Érint gyűrűnk vándorútja... / Lássuk azt a gyászhaszást!” Ezek azok a pillanatok, amikor a szöveg trágár virulenciája maradéktalanul érvényesül. A „recitativók” színpadon talán jobban megélnének. Olvasva hamar gépiessé válnak.

A második rész, a SIEGFRIED LAKODALMA című „szertartásjáték” afféle „az élet így megyen” történet, vagyis nem nagyon történik benne semmi, miközben folyton történik valami. Cselekményvezetése a szappanoperakét, eminensen a DALLAS bonyodalmas monotóniáját idézi. Élnek a cégek a maguk életét, kooperálnak és intrikálnak, kémeket küldenek és kémeket likvidálnak, és felépül a wormszi csoda, a kard alakú felhőkarcoló, felépíti Fafner & Fasolt építési vállalkozása. Ez is érdekes változtatás, mert az eredeti mítoszban Fasolt már régen felépítette óriásfivéreivel Walhallát, és azok meg is ölték őt, éppen a gyűrű miatt; Fafner pedig a Nibelung-kincset őrző sárkány neve, akit Siegfried öl meg, mintegy rutinszerűen, hiszen egy lovagnak ez a dolga. Itt éppen csak felépítik a Notung-felhőkarcolót, és az (a harmadik részben) már össze is omlik egy terror-támadásban.

Figyelemre méltó, ahogyan Térey a szereplők attribútumait olykor lényük benső adottságává transzformálja, vagy konkretizálja a metaforákat. Így lesz a mítoszbeli nászéjszakán a Brünnhildét Siegfriedtől elválasztó kard itt szórakoztatóközpont és magasépület; Brünnhilde legfőbb attribútuma pedig, a lánggyűrű, melyből Wagnernél Siegfried hozza ki, itt előbb forró vére formájában jelenik meg, aztán magáról a nőről derül ki, hogy meleg, amikor összeáll Hagen nővéreivel. Siegfried pedig csak álmodik a mítoszi jelenetről: „...kit látok ott, a saját jacuzzimban? / Egy bombanőt, huhh, Brünnhildét magát. / Megszédülök, e körteforma mellett – / Szébb csipő nincs az ég alatt...” Az álomról szóló monológ rendezői utasítása: „(Áttüze-

sedik.)” Ezek azok a mozzanatok, melyek miatt kétségeim vannak a szöveg drámaként való meghatározása dolgában. Ezek az utalások csak olvasva működnek, az előadás során biztosan elvesznek. Ugyanakkor a slamposabb, olykor rendszertelenül, máskor sehogy sem rímelő párbeszéddek felpöröghetnek az élő előadásban.

A drámák Térey-versben íródtak, aminek az a következménye, hogy beszédmodjokkal nagyon kevésbé egyénítettek a darab szereplői. Jellemzésükre inkább szóhasználatuk utal, társadalmi helyzetük, illetve foglalkozásuk szak kifejezései, de mondatszerkesztésük, a mondatok hosszúsága, összetettsége és megszerkesztettsége csak ritkán. Az egyetlen így egyénített szereplő a harmadik rész címszereplője, Hagen. Ő ugyanis kirívóan alpári és brutális, ámbár a többiek sem kerülik a trágárságokat, Brünnhildét és Siegfriedet is ideértve. A HAGEN AVAGY A GYŰLÖLETBESZÉD című „katasztrófajáték” persze cselekményében és dramaturgiájában is összeszedettebb a többi résznél, érthető okból, hiszen a cégtől kirúgott, a családtagok által elárult törpe bosszúja jobbra akcióból áll. Terroristaként az utóbbi évek e műfajba tartozó valamennyi módszerét kipróbálja: ant-raxos borítékot küld, éttermet robbant, gyilkol az utcán, végül felrobbantja a toronyépületet, és megöl minden fontosabb szereplőt, míg vele is végez a nővére. A várost, melyet munkával, harccal és aljassággal jórészt maga teremtett, most porig rombolja. Ki törpét fog, törpe által vesz el, mondhatnánk. De ennél azért többről van szó.

Aligha lehet Térey nagyszabású vállalkozásáról egyértelműen nyilatkozni. Értékei és fogytékosságai egyaránt számosak. Költői nyelve, amit ma már seregnyen utánoznak nemcsak a fiatal költők, de a popzene több irányzatához sorolható szövegírók közül is, a monológjellegű részekben erőteljes, éppolyan sokszorosan összeszött, előre- és visszautalásokban gazdag és ezáltal hosszabb íveiben is organikus, mint verseiben. Sőt éppen azok közül a manírok közül hagyott el jó néhányat, amelyeket követői a legszívesebben utánoznak, és ez ma már inkább letisztulás, mint szegényedés. A párbeszédekben azonban, ahol feszességre, pörgősebb tempókra törekedett, nemigen maradt ter a költői ornamentika számára. Drámai feszültség vagy jellembrázolás pedig ritkán mu-

tatkozik, és hézagosan. Ezek forrása ugyanis a mítosz, illetve a zenedráma. Ezek viszont a mű szövegében szakadásmentesen nincsen jelen. Inkább csak ironikus megidézésben. Márpedig Wagnerrel ironizálni nagy fáradtság, csekély öröm. Úgy gondolom, nem a számtalan szereplő jelenléte, hanem egyikük hiánya vezethet rá, hogy mire gondolok.

Térey trilógiája történetét szinte kizárólag a Wagner-tetralógia utolsó darabjára, Az ISTENEK ALKONYÁRA építette. Szereplőkként azonban szinte mindenkit felvonultatott a másik három részből is, és másokat, akik a germán–skandináv rokon mondákban felbukkannak. Feltűnően hiányzik azonban a tetralógia legbizarrabb, legellentmondásosabb, tehát legizgalmasabb alakja: Mime. Alberichnek, a gonosz törpének a fivére ő, aki nem rendelkezik varázserővel, mégis ő kovácsolja a ködsisakot, és ő idézi meg – félelmével! – azokat az erőket, melyek segítségével a félelmet nem ismerő Siegfried egyé olvaszthatja-kovácsolhatja Siegmund kardját. Egy nyomorult, nevetséges gnóm, mégis felneveli az istenek reménységét, Siegfriedet, „*mint atyja és egyben anyja*”, hogy segítségével ő lehessen a világ ura. Ami persze dramaturgiai képesség. Azt kell mondjam, hogy Mime a tetralógia legösszetettebb, legizgalmasabb figurája; nota bene annak idején zeneileg is rajta keresztül szerettem bele a RING-be. Engem, és talán nem vagyok egyedül, vonz, ami groteszk, ellentmondásos, összetett. Ennek az alaknak pedig nem volt helye Térey munkájában. Térey ugyanis maradéktalanul uralni akarta világot, lenézni rá, szánni, megvetni, kinevetni. Néha talán még gyűlölni. Az együttérzésnek, a gyengédségnek az az alapvető gesztusa nincs meg A NIBELUNG-LAKÓPARK-ban, amely meghívóná az olvasót ebbe az egyébiránt rideg és viszszatasztító világba. Egyetlen igazi művészszerelője, Ortwein, a festő, már az elején a folyóba öli magát. Döntését meg tudom érteni, és – ha ideologikus-referenciális olvasatban gondolkodunk – osztom világonkról alkotott lesújtó ítéletét is, ahol a művészetnek és a művészeknek nemigen maradt helye. (Ugyanakkor nem hiszem, hogy az előidők bármelyike jobb lett volna.) Még az is lehet, hogy olvasás közben hiányként éltem meg ezt a jelenséget. De megrendíteni nem tudott. Bár, igaz, ami igaz, a szám íze keserű maradt.

Bodor Béla

III

WOTAN BÁBSZÍNHÁZA

Kíváncsi lennék, ha szerzőnk katonaiskolában, netán ipari szakintézetben töltötte volna legfogékonyabb tanulóéveit, jóllakván, sőt csömöriig telítődve olyan szavakkal és kifejezésekkel, mint például „*szakítószilárdság*”, „*tűrés-határ*” vagy „*biztonsági ráhagyás*”: vajon ekkor is hasonló szenvedéllyel ragaszkodna-e bizonyos szaknyelvi idiómákhoz, amelyeket, hemzseg tőlük kötetünk, feltehetően nem az édes anyatejjel együtt szívott magába, de még csak nem is a magyar költészeti hagyomány Arany János-féle fősodrából csatornáztatta be költői szótárába. Nézzük mondjuk A NIBELUNG-LAKÓPARK első részéből Siegfried jellegzetes, mert eklektikus tolvajnyelvi terminusoktól nyüzsgő, de-lejező abrakadabráját:

„*Önérdék,
Tenerifékre-bérlet,
Te kellő időben kellő csapás!
Ha élő konferencia-
Vonalban izzik vak vita
Bika- s medvepiacról... A csodás
Táplálkozási láncnak
Végén ászok tanyáznak,
S összművik lesz az árukapcsolás.*”
(112.)

Persze nem volna okunk igazán csodálkozni semmiféle nyelvi tüneményen a Richard Wagnertől kölcsönzött mottó után:

„*Weia! Waga!
Woge du Welle!
Walle zur Wiege!
Wagalaweia!
Walala weiala weia!*”

Péterfy Jenő 1889-ben egy Wagner-előadás kapcsán megállapítja: „*Nincs olcsóbb mulatság, mint elővenni a szöveget, s rámutatni azokra az al-literáló kakofóniákra, nyakatekert szöficamodásokra, melyektől a szövegkönyv hemzseg.*” S feltehetően tényleg lehet így múlatni az időt egy NIBELUNG-szövegkönyvvel. Noha mi természetesen nem ilyesféle „*olcsó mulatságra*” vágunk akkor, amikor felütjük Térey János Wagner nyomán született négyrészes „*fantáziáját*”, amely A Ni-

BELUNGOK GYŰRŰJE tetralógia befejező darabjának, AZ ISTENEK ALKONYÁ-*nak* átültetése mai környezetbe, egy imaginárius Wormsba, azon belül egy „előjáték”-ba: WOTAN KOCKÁZIK; egy „felelete komédiá”-ba: RAJNAPARK; egy „szertartásjáték”-ba: SIEGFRIED LAKODALMA; valamint egy „katasztrófajáték”-ba: HAGEN AVAGY A GYŰLŐLETBESZÉD.

Nagyot markol tehát ismét Térey, s ujjait is kellőképp szorosan tartja, hogy ki ne csússzon, amit megragadott. Hiszen a néhány éve megjelent verses regénye, a PAULUS után újra klaszszikus műfajhoz nyúl, és drámai költeményt ír. Költőnk eleve mitikus színezetű nyelve és világlátása most is joggal követeli a veretes formát. Mind a verses regény, mind a drámai költemény látványosan teljesíti be Térey költészetének régóta sejthető s újabban egyre nyilvánvalóbb küldetését: végsőkéig pontos formát adni a kornak, végtelen precizitással felmutatni a kort, azaz felmutatni egy korszak agóniáját. („*Felmutatom a gyászt*” – olvashatuk szerzőnk 1993-as kötetében.) Térey már jó ideje a (feltehetően minden korszakra előbb-utóbb érvényes, de számunkra itt és most érzékelhető) pusztulás okait, körülményeit és következményeit vizsgálja – s bővíti hozzá szótárát, keres hozzá új és új anyagot. Lássunk hát egy alkalmi leltárt, s csak a legutóbbi három kötetet tekintve, s azokon belül is csak a leomló épületekre-tornyokra szűkítve: a lebombázott Miasszonyunk temploma a DREZDA FEBRUÁRBAN című kötetben; egy lebontásra ítélt königsbergi betonépület ikertornya a PAULUS-ban (ezzel közel egy időben a New York-i ikertorony pusztulása egy versben); a terroristacsoportot mozgató Hagen által felrobbantott wormsí Notung-torony az új kötetben. Nem véletlen, hogy apokaliptikus szemléletmódjához, a pusztulás módszeres, szakszerű és gyakran militáns adminisztrálásához Térey most a Nibelung-tetralógián belül a végkifejlethez, AZ ISTENEK ALKONYÁ-*hoz* nyúl. S az sem véletlen, hogy a nem is annyira isteni, mint inkább emberi világ pusztulásának újrajátszása során már maguk a walhallai halhatatlanok sincsenek jelen; legfeljebb fohászok, átkok, metaforikus trillák révén, tehát utalásformában, ha tetszik, a hiány retorikus jeleként. Persze lehet mondani, hogy már az eredeti mitológiában sem mást képvisel a főisten Wotan, mint a schopenhaueri determinista filozófiát képviselő Wagnert; ami ráadásul meg is felelt a költő-zeneszerző (már

az idézett mottóban is nyilvánvaló) alliterációs hajlamának: W(agner) – W(otan). Mint ahogyan most sem tudjuk a ténylegesen jelen nem lévő, illetve csakis emlegetve, vagyis retorikai értelemben mégiscsak fokozottan jelen lévő „Nagy Globalizátor” mögött nem észrevenni tehermő szerzőnk, aki többretegű identitású elődjéhez, Schopenhauer-Wotan-Wagnerhez méltón hatalmas mitológiai-nyelvi apparátust mozgató: „*Wotan kiterveli, ötven cég megcsinálja, / Így tükröz fönti rendet a föld geometriája...*” (19.) Nézzük tehát az áthangszerelt mitológia legfontosabb szereplőit és kellékeit.

Térey története Wormsban játszódik a kétezres évek elején, ahol a jövő záloga, Siegfried ezúttal a Wälsungswerke elnök-vezérigazgatója, s székhelye az apjának, Siegmundnak és Hundingnak halálos küzdelmére emlékeztető Notung-kard alakú toronyház; Brünnhilde, a Siegmund-Sieglinde testvérnászából született Siegfried kedvese és egyúttal nagynénje most a Ragnaröck-galéria tulajdonosnője; segítőkész húga, Waltraute a Walhalla Multiplex ügyvezető igazgatónője; Gunther, Siegfried riválisa, majd saját húga, Guttrune révén annak sógora s egyúttal menyasszonyának, Brünnhildének új vőlegénye Térey átiratában a Gibichung & Nibelung-csoport elnök-vezérigazgatója; Hagen, a gyűrűért gyűlölködő törpe Nibelung, a lepusztult Alberich fia s egyúttal Gunther és Guttrune féltestvére ugyanitt befektetési tanácsadó; a gyűrű eredeti tulajdonosai, a Rajnai nővérek pedig a galéria hosztesszei; míg a sorsfonó normák bemondónők a Norna Networknél... Mit is mondott egykor Wagner a tetralógiáról?: „*A Nibelung végzetes gyűrűje manapság tőzsdei tárcá alakjában jelenhetne meg...*” S Térey tőzsdei „fantáziájá”-ban, drámai költeményében meg is jelenik, a hipermodern fogyasztói vadkapitalizmus yuppie-mitológiáján belül, amelynek tehát eredeterekléje a titokzatos rajnai gyűrű. A mindenkor tulajdonlásra csábító, ámde a mindenkori tulajdonlót veszélyeztető, így tehát végső soron uralhatatlan gyűrű – az öntörvényű mitológia és a rendhagyó költemény tárgyiasult hasonlatként – egyfajta megfejtethetlen, ugyanakkor sokféleképpen értelmezhető enigma; van, hogy ez áll rajta: „*Rajnai Ipar Nyereség Garantált*”; de van, hogy ezt olvashatjuk: „*Rajnai Ipar Nincs Garancia*”. S ez a tőzsdei-értelmezési dilemma tartja mozgásban

a történetet, és vezet a katasztrofista véghez, amely persze szintűgy többféleképpen értelmezhető. Földényi F. László például ekképp látja Térey új könyvének nem moralizáló és ítélkező, csupán leíró, mondhatni adminisztratív katasztrofizmusát (megkülönböztetve a szintűgy katasztrofista Krasznahorkai László profetikuss szerepvállalásától és hanghordozásától): „*Téreynél a megjelenített világ valóban egyetemes, monolit – még az Elbeszélőt is magához hasonítja. Nincsen vádaskodás, mert nincs honnan vádolni. A világ egypólusú lett.*” És egyhangú, tehetjük hozzá leíró értelemben. Amennyiben a katasztrófa pillanatában végül látvány voltában is eggyé válik mindaz, ami a drámai költeményt mozgató nyelvi apparátusban már eddig is egy volt: a Térey-féle akaratelvű s így homogén beszéd; mely monologikusan érvényesülő akaratként – hiszen kiváló Wotan-replikánról van szó! – csupán szócsovéi, vak eszközei, míves bábfigurái a tulajdonképpeni szereplők. De mitől egy az egy? És mitől jó, hogy egy? Miért élvezetes, mitől változatos Térey egyhangú költői nyelve? Mi adja az egyhangúság sokféle szépségét? Mire, milyen gazdagon rétegzett világ teremtésére képes szerzőnk?

A már idézett „*Önérdék...*” kezdetű dalt ugyan (a fikció rendjében) a három paktumkötő éneklí: a cselszövő Hagen, a Brünnhildéről lemondó Siegfried, valamint a hűgát cserébe felajánló Gunther; ámde valójában (retorikai értelemben) bárki, bármelyik szereplő bekapcsolódhatna az összénekebe (mondhatni „*Gesamtlied*”-be): Brünnhildétől egészen Frei kertészig. Ugyanaz az alaphang, legfeljebb tónusa mozdul el egyre inkább a „*gyűlöletbeszéd*” irányába, és nem csupán a vezetői székéből kialakított, bosszúszomjas Hagen esetében – noha az alábbiakban éppenséggel őt halljuk, vagyis hogy valójában az Ady-allúziókkal büvészkedő Téreyt: „*...Hálón szőtt Intrikájuk / Hozzám se fér, a kenes Búzbombákat kiálljuk: / Sok Mikrogazdaság / Struktúrájában elvész – Percemberkék loholnak / Stresszdömpingtől kiégve, Öklömbe futva holnap...*” (179.) Az Ady-féle hanghordozás persze most az éppen adott, kurrens szubkulturális valóságselemeket és nyelvi szilánkokat fogalmazza át nagybetűs hívószavakká vagy éppen versnyelvbe ízesült fordulatokká; így például a törpe Nibelung egyik jellegzetes átoktrillájának meteorológiai jelentés-szerű ráolvasójában: „*Gallyak ropogjanak a*

förgetegben, / Tépjék orkánerejű szállókések / A tölgyet és a szilfát...” (258.) Térey versnyelve mindent magába zabál, ami nyelvi értelemben már eleve adva van, legyen az művi tözdsbeszéd, diszkoszlang vagy közönséges trágárság; s többnyire meg is emészti, hiszen sikerrel szervesíti a szövegtestbe. Ellenpéldát nagy hirtelen csak egyet találok, ami a saját ízlésem szerint – s persze most már a NIBELUNG-LAKÓPARK által is befolyásolt saját ízlésről beszélhetek – pusztán olcsó, múltba révedő és infantilis poénnak tűnik, ahogyan az egy hétköznapi beszédhelyzetben is lenne (mert akár lehetne esztétikai értéke is a stilizált infantilizmusnak, de itt, most, érzésem szerint, nem erről van szó): „*Nemjőjét, mint egy mentőkapszula / Az Alfa holdbázisból.*” (289.) Ugyanakkor Térey eklektikus, ráadásul egyszerre (formálisan) hagyományos és (mértékítésében) provokatív retorikája lenyűgöző.

Hagyományos retorikai fordulatokat élvezhetünk például a meghíúsulandó kettős esküvőre – Brünnhilde és Guttrune, Gunther és Siegfried helyett, tüntetően egymást választják a wormsí dóm és a nyilvánosság előtt – készülő Rumolt mesterszakács gasztronómiai enume-rációjában: „*Szarvasbikát ajánlok, / Méghozzá bordát: fácánnájával és / Tojásos rizzsel töltve... Úgy a legjobb, / Ha erős mustárral megvadítjuk, / És meglocsoljuk telt pinot noirral.*” (215.) Mely étékfelsorolás – túl a közvetlen élvezeti értéken – nem öncélú retorikai mutatvány, hiszen egyúttal isteni seregszemle is, mely isteneknek külön-külön saját ételáldozat dukál: „*Halljuk a menüt! / Milyen pompás fogás kerül Wotan / Oltárára, és aztán – némi spéttel – / A mi gyomrunkba?*” (Uo.) S következik a sorban természetesen „*Wotánné Fricka*”, illetve a Rumolt-féle báránygerinc, libamájjal, szarvasgombával; majd a többiek, egészen Donnerig, illetve a niebelheimi gödölyéig, áfonyamártással. Az istenek persze nem jönnek el a kettős menyegzőre, mint ahogyan a teljes tetralógiában sincsenek soha jelen közvetlenül, csupán a retorikai alakzatok közvetett, utalásos gazdagságában, jelen esetben az étékenumerációban. S így az istenektől elhagyott, emberi becsvágytól nyüzsgő porondon, most éppen a meghíúsult kettős esküvőn az áldozati étkek veretes elősorolása helyett immár a pusztá zabálás hatalomelvi metaforikáját élvezhetjük – természetesen a ceremóniamester Hagen jóvoltából: „*Először Gunther, aztán Siegfriedet: / Úgy néz ki,*

mindkettőtöket megeszlek, / Éppúgy, ahogy ti kebelezték be / Az Erda-könyha felvilági főztjét.” (218.) Vagy később, a végső terrortromadás előtt, még mindig a barbarizált gasztrometaforika csapásirányán: „Egyenként hámozom le / A pikkelyeket a nagy potrohú / Pontyról [Guntherről], s az élesre fent hentesbárdal / Csak legvégül csapom le a fejét / Amelytől bűzlik a halacska...” S lássuk rögtön a replikát, ugyanabban a Térey-féle hangfekvésben, ráadásul ugyanazon költői kép társ-szerzőjeként Gerdától, a titkárnőből lett szeretőtől és tettestárostól: „Addig-addig / Pizskálad, addig baszakodsz vele, / Amíg Guntherben föl nem forr a halvér...” (327–328.) Noha olykor azért még az emberi becsvágy visszája, az istenhiány érzete is hangot kap, például Heimdall portás kozmikus rosszkedvűségről árulkodó monológjában: „Nem jön Wotan és nem jön Erda sem. / Csokor borítja őket, de üres / Marad Brünnhilde mögött az a két szék. [...] De Siegmund alszik és Sieglinde alszik, / Szunnyad Krimhilde és szunnyad Gibich, / A Walhalla is alszik – alszanak mind!” (225.) Töretlen a genealógia íve, nyilvánvaló a drámai költemény hőseinek eredete, csak éppen nincs már közük igazán hozzá. Egyedül maradtak érzelmeikkel, indulataikkal, hatalmi becsvágyaikkal. Végső soron minden, ami Térey akarát- és hatalomelvű költeményét díszíti és gazdagítja – a vadkanszűpecsenyétől az átokformuláig – a Walhalla, az isteni eredet hiányát leplezi és fedi fel egyszerre.

„A fajok Rajna-menti cirkuszában / Ma szigorú porondmester vagyok” (231.) – mondja Hagen, de nem tudjuk, kit vagy mit hallunk valójában: a jelen nem lévő Wotan torz visszhangját, a történetgombolyító Térey homogén hangfekvését, a rokon érzületű Ady profetikus átkait...? De talán mindegy is, kivel azonosítjuk a replikát, hiszen elsősorban a beszéd minőségi logikája a döntő, a hatalmi hangfekvés retorikája, amelyet nevezünk most el wotani elvnek, mely elvet a jelen pillanatban éppenséggel a Térey által szóhoz juttatott Hagen képviseli. De beszélhetnénk általánosabban egyfajta szerzői elvről, a szerző uralmi helyzetét az olvasóban tudatosító retorikáról is, amelyet ugyan egy angolszász Új Kritikán nevelődött, továbbá strukturalizmuson és posztstrukturalizmuson edzett irodalomértő hívhatna akár intencionális hibának (*intentional fallacy*) is, vallván, hibázik az a befogadó, aki szándékot tulajdonít a szerzőnek, s ráadásul a sajátját. Le-

het, hogy Térey drámai költeményének legfőbb dilemmája: mit tegyen egy erős szerző akkor, amikor tematikus szinten, a költemény istenek által elhagyott világán belül nincs egyeduralmi pont, abszolút hatalmi helyzet? S lehet, hogy a dilemmát az erős szerző úgy dönti el, hogy még határozottabban bezárkózik a maga mitologikusan rétegződő, ámde mégiscsak, noha szigorúan leíró értelemben: egyhangú retorikájába. Ami viszont – túl a professzionális versnyelv élvezeti fokán – tematikus szinten A NIBELUNG-LAKÓPARK tőzsdei-hatalmi civakodásának katasztrófista meséjét gyümölcsözi.

Azazhogy – paradoxonnal élve – Térey újfent úgy tudott újat mondani, hogy mégiscsak ugyanazt mondta, amit eddig. Csakhogy szerzőnk menet közben egyre magasabbra teszi a lécet, és nem veri le. Ami a saját versenykategóriájában, monologikus nyelvi világán, egyhangúságán belül nem kis teljesítmény. Igazán jól éreztük magunkat Wotan bábszínházában. S várjuk a következő előadást.

Bazsányi Sándor

TÖRTÉNELMI DOKUMENTUMOK NYOMÁBAN

Egy tankönyvről és egy történelmi szöveggyűjteményről

Magyarország története a 19. században
Szerkesztette Gergely András
Osiris tankönyvek-sorozat
Osiris, 2003. 556 oldal, 3780 Ft

Magyarország története a 19. században
Szöveggyűjtemény
Szerkesztette Pajkossy Gábor
Osiris tankönyvek-sorozat
Osiris, 2003. 902 oldal, 4800 Ft

Emlékeznek még a régi egyetemi jegyzetekre? Puha fedelű, igénytelen, füzet jellegű, stencilezett könyvecskék voltak – rossz papíron. Látványuk ma is előhívja bennem a szorongást, mely az intézményel és államhatalommal állt

kapcsolatban, mely e jegyzeteket megjelentette. Csak vegyenek kézbe egy ilyen régi jegyzetet! Tapasztalni fogják, mit jelentett és jelent a múltunk.

Az Osiris Kiadó két kötete nem ilyen. Mindkettőt jó kézbe venni. Az 556 oldalas tankönyv kemény borítójú, szövegét szép, fehér papírra nyomtatták. A fekete alapú címlapon korabeli Kálvin (egykori Széna) téri életkép: a Pollack Mihály tervezte, 1846-ra felépített Nemzeti Múzeum „világít” közepén, sötét bokrokkal övezve, mellette jobbra, némileg sötétebb árnyalatban az azóta megsemmisült Pesti Hazai Első Takarékpénztár iroda- és bérháza, az épület előtt a Danubius-kút, mely újrafaragott formában ma már az Erzsébet téren áll. (A kiadó elfelejtette vagy nem érezte szükségesnek feltüntetni a kép alkotójának nevét s elkészültének időpontját. Az olajfestményt 1885-ben festette Molnár József, ma a BTM Fővárosi Képtár tulajdona – a jelenlegi állandó kiállításban nem látható.) A könyv gyönyörű. Ettől az embernek kedve támad magával a témával foglalkozni.

A szöveggyűjtemény még a tankönyvnél is terjedelmesebb: 902 oldal. Kemény fedelű ez is, a bordó alapú címlap közepén a 12 pont eredeti példányáról készült szürkés-kék, színes fénykép, rajta 1848 jelszavai: „Egyenlőség, szabadság, testvériség!” – közepén nagybetűkkel: „Mit kíván a MAGYAR NEMZET.” Egy sorral alatta: „Legyen béke, szabadság és egyetértés.” Szép ez is. Külön figyelemre méltó, hogy a fotó minősége olyan jó, hogy előtűnnek rajta a 157 éves papír aprócska, sárgás foltjai, s ha hirtelen odakapod a fejed, olyan, mintha nem is a fénykép, hanem a borító kávéfoltjai volnának. A kép bal szélét szabálytalanra vágták, egy kis gyűrődés is érzékelhető rajta – ez különleges érzékenységre vall (a könyv műszaki szerkesztője Szigligeti Mária). A címlap érzékletes, arányos, szép.

Mikor kezdődött a XIX. század?

John Lukács írja A XX. SZÁZAD ÉS AZ ÚJKOR VÉGE (Európa, 1994) című munkájában: „A civilizációk, a nemzetek, az egyes ember életében azonban az igazi fordulópontok (s a fordulópont más, mint a mérföldkő) nem esnek egybe a decimális naptárral.” Mikor „kezdődött” a XIX. század? Szerzőink ezt az időpontot II. József 1790-ben bekövetkezett halálában, a korszak végét pedig 1918-

ban, az első világháború befejezésében jelölik meg. Ez kétséget kizáró határpont: a Monarchia felbomlásával minden megváltozott Magyarországon.

A történelemkönyveket utólag írják. Csak utólag látható, mikor fordul visszavonhatatlanul új irányba – ha nem is varázsütésre, ha nem is egyik napról a másikra – a történelem. Ami a XIX. századot illeti: a végjáték bizonyára már a világháború kitörésével megkezdődött. A háború maga talán köztes idő – átmenet egyik korszakból a másikba, egyik „századból” a következőbe. A háború kitörésére így emlékezik 1939. február 3-án Babits Mihály (CURRICULUM VITAE [KERESZTÜL-KASUL AZ ÉLETEMEN]; Pesti Szalon Könyvkiadó, 1993): „...egy napon aztán egyszerre minden megváltozott, szinte egyik pillanatról a másikra, mintha betörték volna az ablakok és bezuhanna a vihar. A gyertyák kialusznak ilyenkor, a papírok szerteszéjjelnek a szobában, az ajtók becsapódnak, a hideg szél ujját érezzük nyakunkon. Emlékszem, csakugyan szélviharral kezdődött, én akkor éppen megint otthon voltam, a rozoga, régi házban, ahol anyám hajdan a mustos tököket megkívánta és a szép levelet megírta. Kellős közepét tapostuk a nyárnak. Én délben érkeztem meg Budapestről, útközben, jól tudom még, egy francia könyvet olvastam, mely bizonyos rejtelmes fizikai tüneményekről szólt, esetleges kozmikus befolyásokról, amik planéták életét megváltoztathatják. Ebéd után hirtelen elborult, szinte egészen sötét lett, mint ütélnapján, a fák derékban megcsavarodtak, az udvar közepén hatalmas portiólcsér emelkedett, s az emeletről egy ablaktábla csörömpölve zuhant a pázsitra. A kapu fölött magától csöngött a drótcsgengő. Minden olyan volt, mintha csakugyan valami kozmikus erő ragadta volna meg a világot, s az elemek harcával jelentené be, hogy ezentúl minden másképp lesz, mint eddig volt.

Válóban minden másképp lett, s azon a napon derékba törve, kétfelé oszlik az életem, mint különben talán mindenkié, aki akkor már ember volt.”

Az Osiris tankönyve az első világháború befejezésével zárul, a szöveggyűjtemény a fenti idézettel szemléltetett 1914-es határponttal – a világháború dokumentumai már nem kerültek a válogatásba. Ezt Pajkossy Gábor a szöveggyűjtemény előszavában így indokolja: „A szöveggyűjtemény a Kiadónál a MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE A 19. SZÁZADBAN címmel megjelent egyetemi tankönyvet (szerk. Gergely András, Budapest, 2003) egészíti ki, a felső időhatárt tekintve azonban

a *Romsics Ignác által szerkesztett* MAGYAR TÖRTÉNETI SZÖVEGGYŰJTEMÉNY. 1914–1999 *című kiadványhoz* (Budapest, 2000) *illeszkedik.*” Tekintettel arra, hogy Romsics válogatása már tartalmazta az első világháború dokumentumait, ezek újbóli megjelentetése nem volt indokolt. De a tankönyvíróknak még egy szempontot figyelembe kellett venniük: az ELTE vizsgarendjében 1918 a megszokott szigorlati korszakhatár. Hiszen – ne feledjük! – a könyv, melyről szó van: tankönyv, egyetemi hallgatók számára (is) készült.

A tankönyv első fejezete Magyarország XIX. századi történetét a Habsburg Birodalom egészének szerkezetével indítja, ezen belül határozza meg a korabeli Magyar Királyság helyzetét, szerepét, kitekintést nyújtva arról is, hogy korábban – itt 1989-et tekinthetjük határpontnak – milyen torzító szempontok, esetleg szándékos leegyszerűsítések gátolták vagy hátrózták meg történelmi folyamatok reális megközelítését. Imponáló ez az indítás – a két szerkesztő közös munkája –, a szerzők arra hívják fel a figyelmet, hogy történelem nincs gyökéret nélkül, változásai évtizedekig vagy tovább készülődnek-lappanganak. A szöveggyűjtemény első dokumentuma: II. József 1790. január 26-i, Bécsben kelt nyilatkozata (I. 1.), mely szerint visszavonja Magyarországot és Erdélyt érintő rendeleteit. A tankönyv utolsó részfejezete A MONARCHIA SZÉTESÉSE, AZ ÖSSZEOMLÁS címet viseli. A szöveggyűjtemény az Országos Polgári Radikális Párt 1914. június 21-én, az első világháború küszöbén elfogadott alukuló nyilatkozatával (VI. 50.) zárul. Ferenc Ferdinándot 1914. június 28-án gyilkolják meg, a Monarchia követe 1914. július 23-án nyújtja át a Birodalom ultimátumát Szerbiának. A szöveggyűjtemény az első és utolsó dokumentum közötti ívet hivatott láttatni.

Sem a tankönyv, sem a szöveggyűjtemény nem előzmény nélküli. Az Osirisnál most megjelent tankönyv első változatát az ELTE BTK Újkori Magyar Történelmi Tanszék oktatói (Csorba László, Dobszay Tamás, Fónagy Zoltán, Gergely András, Kövér György, Pajkossy Gábor, Pölöskei Ferenc, Tóth Zoltán) készítették 1995–1996-ban, ez jelent meg 1998-ban a Korona Kiadónál. E kiadvány fontos igényt elégített ki megjelenésének idején, hiszen a rendszerváltás előtt az egyetemeken használt történelem-

tankönyv, a tízkötetes MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE – V. (1790–1848), főszerkesztő Mérei Gyula; VI. (1848–1890), főszerkesztő Kovács Endre; VII. (1890–1918), főszerkesztő Hanák Péter (Budapest, 1978–1980) – időszerűségét veszítette. Az 1989-es változás talán a történelem-tudományt érintette a legérzékenyebben – felvetve addig elfedett, kényszerűségből szőnyeg alá söpört problémáit. Kérdés: sikerül-e kényszerítő ideológia nélkül láttatni a történelem folyamatait? Kényelmetlen – mert ideológiai támasztékok és kényszerűségek nélkül a tények valódi feltárására ösztönöz; de felszabadító mégis, hiszen ez – a félelem bénító szorítása nélkül – lehetséges.

A történelmi szöveggyűjtemény előző változatát még az 1960-as években adta ki a Tankönyvkiadó két kötetben. 1967-ben Galántai József, Pölöskei Ferenc, Szabad György, Tóth Ede válogatásában SZEMELVÉNYEK ABSZOLUTIZMUSKORI ÉS DUALIZMUSKORI MAGYAR TÖRTÉNETI FORRÁSOKBÓL (1849–1918) (NEVEZETES TÖRVÉNYEK ÉS PÁRTIRATOK) címen a korszak második felének dokumentumait, ezt követte két évvel később, 1969-ben, ugyanott Szabad György és Tóth Ede válogatásában A SZEMELVÉNYEK ÚJKORI MAGYAR TÖRTÉNETI FORRÁSOKBÓL (1790–1849). Mindkét könyv olyan, mint a korabeli jellegzetes egyetemi jegyzetek. Címoldalukon ott áll: kézirat. Az elsőként kiadott, időben későbbi korszakot dokumentáló kötet 415 oldal, az utóbb napvilágot látott, 1790 és 1849 közötti szövegek gyűjteménye – tartalomjegyzékkel együtt – 403 oldal.

Ha összevetjük a Korona Kiadónál 1998-ban megjelent tankönyvet a 2003-ban publikálttal, sok azonosság mellett több fontos eltérést is tapasztalhatunk. Ez örömteli tény. Nem tudom, milyen előzményei vannak a módosításoknak, de elvileg nagyon is jó, hogy egy tanítási céllal készülő könyv alakul, változik, esetleges új tapasztalatok birtokában módosul. Külön szerencse, hogy viszonylag rövid időn belül adódott lehetőség a korrekcióra, továbbgondolásra. Három új fejezetet találunk az újabb tankönyvben, mindhárom lényeges és fontos. Gergely András munkája a XI. fejezet, A DUALISTA MONARCHIA KÜLPOLITIKÁJA, Dobszay Tamás és Fónagy Zoltán írása a XII. fejezet, MAGYARORSZÁG TÁRSADALMA A 19. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN, valamint a XIII. fejezet, MAGYARORSZÁG KULTU-

RÁLIS ÉLETE A DUALIZMUS IDEJÉN Dobszay Tamástól. E három új rész terjedelme is tekintélyes: 104 oldal. E témákat érintendő a tankönyv első változatában csupán egy rövid, mindössze 11 oldalnyi szöveg készült el, az akkori könyv XI. fejezete, A NÉPESSÉG GYARAPODÁSA ÉS POLGÁROSODÁSA címmel, melyet Tóth Zoltán írt. Ez a fejezet – értelemszerűen – kimaradt a tankönyv újabb változatából. A módosítás jelzi: a tankönyv készítői, saját tanári tevékenységüket megsegítendő, maguknak és tanítványaiknak készítik a tankönyvet. Nem állnak, nem pártnak, nem megfelelésre gyártanak valamit, hanem egy változó-alakuló folyamat alkotóiként a maguk felelősségére változtatnak. Így kellene történnie mindig. A módosítások a tanítás ősi értelmére utalnak. Addig vagyunk szerencsések, amíg változni képes a tudomány, mert változik az ember, aki műveli.

Megkerestem Gergely Andrászt, érdeklődtem, hogyan készült a tankönyv és a hozzá kapcsolódó szövegválogatás. A Korona Kiadónál kiadott első változat – amint a fentiekből láttuk – az Osirisénál kisebb igényű, ám megjelenése idején hiányt pótoló mint a rendszerváltás utáni első komolyabb vállalkozás. Az egyetem hosszú ideje együtt dolgozó oktatói a maguk évekre, évtizedekre visszanyúló kutatási területeiről írtak. A könyv körülbelül egy év alatt készült el. Visszhangja nem volt. Nem foglalkozott vele a sajtó, nem jelentek meg róla elemzések. Ezt részben értem. A Korona Kiadónál megjelent munka „küllemre” tankönyvnek is látszik. A címlapot a magyar trikolór színei díszítik, középen Barabás Miklós a Lánchíd alapkövetését ábrázoló ismert festményének mintegy előtűnő részlete – nem különösebben szép. Régi reflexeket mozdit. Pedig fontosak a tankönyvek. Fontos az oktatás is. Rombolni és nevelni is lehet általa.

A módszer – könyv és dokumentum egymást kiegészítve – jó. Ma jobb, mint valaha, mert elűnt az ideológiai prés. Nem egyetlen nézet az egyetlen elfogadható, nem a népköztársaság kormánya rendeli meg és üti rá a pecsétet, nem az egyetlen párt adja meg rá az engedélyt. Sokféle tankönyv lehet – ilyen is, meg olyan is. Az alkotó a felelősség. Ő nevesíti, amit ír, amit tanítani akar. És bemutatja a korszak dokumentumait, hogy más is meggyő-

ződhessék arról, minek nyomán alkotta meg a maga nézeteit.

Az ELTE kollektívájának tankönyve nagyon jó. Világos, érdekesítő olvasmány. Erénye példaértékű nyitottsága. A fejezetek között négy olyat – VII., VIII., X., XIV. – találunk, amelyek végén a szövegíró kitekintést ad a téma fellelhető szakirodalmáról, bár ez a törekvés a tankönyv teljes szövegében folyamatosan jelen van. A szöveggyűjtemény esetében ez különösen bölcs döntés, hiszen egy ilyen jellegű válogatás soha nem lehet teljes.

Milyennek kell lennie egy századnyi történelmi dokumentumnak?

„A válogatás – írja előszavában Pajkossy Gábor –, úgy gondoljuk, akkor éri el célját, ha sikerült érzékeltetnünk, melyek voltak azok a kérdések, amelyek korszakunkban a politikai viták homlokterében álltak, mely politikai csoportok, mozgalmak és milyen érvrendszerrel vettek részt a politikai diskurzusban.” Ennek értelmében: „A fennálló rendet és működését rögzítő és tükröző jogszabályok mellett súlyt helyeztünk az azt kritizáló, a rend megváltoztatását célzó, társadalmi támogatottsággal rendelkező politikai törekvések dokumentumainak közzésére is.”

A szöveggyűjtemény 284 dokumentumot vagy részdokumentumot közöl. A 60-as évek imént említett két jegyzetének 167 szövegéből csupán 112 került a válogatásba. 172 tehát azoknak a dokumentumoknak a száma, melyek újonnan kerültek a válogatásba. A szerkesztő másfél tucatban jelöli meg azoknak az írásoknak a számát, melyekkel az olvasó „abban a formában, ahogyan azok most megjelennek, még nem találkozhatott”.

A szövegek hangsúlyozottan a magyar politika dokumentumait hivatottak bemutatni négy különböző területről: 1. törvények (törvénytervezetek), uralkodói rendeletek, minisztertanácsi jegyzőkönyvek, miniszteri rendeletek; 2. pártok, politikai mozgalmak dokumentumai; 3. nemzetközi szerződések; 4. jelentős politikai sajtótermékek.

A könyv 124 év történetét (1790–1914) hat részre tagolva mutatja be. Az I. egység 1790-től 1830-ig tart (23–111. oldal); a II. 1830-tól 1848-ig (112–216. oldal); a III. külön tárgyalja 1848–1849 dokumentumait (217–339. oldal); a IV. részben találjuk az 1849-től 1867-ig terjedő időszak szövegeit (340–495. oldal); az V. rész 1867-től 1890-ig (496–670. oldal), a VI.

1890-től 1914-ig, az első világháború kitörése előtti pillanatokig tart (671–890. oldal).

A kötetet a FELHASZNÁLT FORRÁSKIADVÁNYOK ÉS FORRÁSKÖZLÉSEK LISTÁJA, SZÓMAGYARÁZATOK ÉS A RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE zárja.

A jelzett korszakhatárokat érdemes lazán kezelni. Egy példa: 1825-ben, az első reformországgyűléssel sok minden vette kezdetét. Széchenyi megajánlotta az Akadémiát (1825. november 3.), először volt együtt Pozsonyban a teljes reformnemzedék. Nyugodt lélekkel mondhatjuk, hogy itt valami új kezdődött. Annál is inkább, mert előtte több mint tizenhárom évig nem ülészttek a rendek – az 1811. augusztus 25-ére összehívott országgyűlés 1812. május 26-án rekesztetett be –, azután nem volt diéta Pozsonyban. Az 1825-ös korszakhatár jelentőségét növeli, hogy a korszak egyik meghatározóan fontos irodalmi alkotása, a ZALÁN FUTÁSA is ebben az évben jelent meg. Másik álláspont, ha a HITEL 1830-as megjelenését tekintjük korszakhatárnak. Teljességgel indokolt ez is, hiszen amire Széchenyi akkor rájött, valóban egy korszak nyitánya. Ezt erősíti, hogy az Akadémia (Tudós Társaság) csak 1831 februárjában tartotta első nagygyűlését. És nyilván sok minden más is e korszakhatár mellett szól. (Erre a tankönyv írója is kitér, és a kérdést hasonló értelemben érinti.)

Vagy: 1859–1860. Ekkor írja Madách AZ EMBER TRAGÉDIÁJÁT. Összefoglalja, mit jelentett számára 1848–49. Számot vet tanulásaival-reményeivel, megfogalmazza a maga kételyeit. E kételyek, ellentmondások a korfordító pillanatok sajátságai – egyéni és nemzeti sors tekintetében egyaránt. Előre- és visszatekint. Összegző mozdulat ez, egy korszak lezárása – s egy új korszak kezdete. Ez idő tájt Arany János is ugyanígy érez. Nem tudja, mit hoz a jövő, még ott az elvesztett nagy lehetőség keserűen édes emléke – e kettősséget, a múlt varázslatos emlékét és a jövő kételyeit több versében is megfogalmazza. Ilyen költemény példaként a MAGÁNYBAN – a jövőtől szorong, de tudja: minden változik. Épp *most* változik. Ugyanez az érzés ihlette a RENDÜLETLENÜL ÉS AZ ÖRÖK ZSIDÓ című költeményeit is. Arany régi idők kövületének érzi magát, aki látta a reformkor tündöklését, és egy új korszak hajnalán látja múlt remények halványodását, újak ébredését. Itt maradt hűmondónak. Tanú – a régiékből egyedül. Mint

bolygó zsidó, akinek a soha meg nem nyugvás örök büntetése. Vagy mint Pilátus ajtónállója, akinek Krisztus visszatérére kell várakoznia. Korfordulónak látja 1859–60-at. 1860. április 8-án meghal Széchenyi István. Nem csak Arany érezte: valami megváltozott. E sorok írója úgy véli – elfogadva a történelmi kiegyezést részkorszakhatárnak –, hogy a *szellem életének* nagy fordulata 1860-ban játszódott le. A történelem tényeiben reális az 1867-es korszakhatár. De hogy ez a határ létre is jöjjön, a szellemi életnek meg kellett változnia. Pontosabban az *emberekben kellett lejártszódnia a változásnak*. 1860 körül tudatosodott: valami visszavonhatatlannul eltűnt. Felmerült a régiek s a letűnt aranykor iránti hűség, miközben új távlatok nyíltak, és a régi reményeket feledtették – lett légyen az bármily fájdalmas, bármily nehéz. Új értelmet kellett adni annak, ami a reformkorban és 1848–49-ben történt. 1860-tól *érezhetően* másképp gondolkodtak, másként éreztek, másképp ítélték az emberek. (Ezt a benyomást erősítik a külpolitika eseményei is.)

A recenzens nehéz helyzetben van, mert e történelmi dokumentumgyűjtemény egyes darabjait nem értékelheti, ugyanis ezt már megtette az a kitűnő tankönyv, melyet épp most dicséret meg. Nem egy közölt dokumentumról önálló könyvek születtek, a jelentősebb írásoknak óriási irodalmuk van. Főleg néhány szóval érinteni őket. Nem tudok olyan fontos szöveget említeni, mely ellentmondana a tankönyv állításainak. Ami pedig a szöveggyűjtemény egyes darabjait illeti, feltétel nélküli az örööm, hogy különböző rendeletek, fontos, lényegbevágó írások egyetlen kötetben hozzáférhetőek. A korszak legfontosabb írásai szerepelnek a válogatásban. Hálás vagyok tehát azoknak, akik ezt a válogatást és a tankönyvet létrehozták. Sokat segítettek nekem, gondolom, másoknak is.

Tekintettel arra, hogy nem foglalkozhat ez az írás azzal, hogy valaki az ismeretlenségből megdicséri Kossuth Lajost vagy Jászi Oszkárt, számot vetve ezzel a képtelenséggel, a legsubjektívabb megoldást választom: elmesélem a meglepetéseimet. Már rögtön az elején meglepődtem: a szövegválogatás úgy indul, mint egy zenemű. 1790. január 26-án II. József visszavonja Magyarországot és Erdélyt érintő rendeleteit – igazán drámai nyitány. El-

döntetlenséget, megtorpanást érzékeltet. Aztán különböző témák hangzanak ki a zenekarból: Hajnóczy József mértéktartó jogtudósi hangja (1790. március 5-i értekezése [I. 2.] az alkotmányos átalakulásról), és Széchenyi Ferenc grófé, aki lendületes, jóhiszemű, naivan kedves fiatalember, mindössze huszonhat éves! Olvastam tőle, de ilyen elevenségű szövegét – részlet PÁRTATLAN GONDOLATOK AZ 1790-BEN MEGTARTANDÓ ORSZÁGGYŰLÉSÉRŐL (I. 3.) címmel írt eszmefuttatásából – még nem. Ócsai Balogh Péter programja (I. 4.) a következő a sorban, ugyancsak 1790 tavaszáról. Az eddigiek mind hiányoztak az 1969-es válogatásból. A gyűjtemény ötödik darabja II. Lipót cenzúrárendelete – egy lépés a *hatalom* oldaláról. Ezt követi az 1790/1791. évi országgyűlés 15. törvénye és újból a *másik* oldal: a Martinovics-összeesküvés dokumentumai. A szövegek együtt adják ki a kor drámáját.

A következő meglepetés Napóleon magyarokhoz írott 1809. május 15-i kiáltványa volt (I. 15.). Győrben mindig elmegyek a ház mellett, amelyben Napóleon egy (!) éjszakát töltött. Ott az emléktábla. De a kiáltványát csak most olvastam. (Az előző gyűjtemény nem közölte.) Most már értem, hogy szegény Batsányi Jánosnak miért kellett 1815 augusztusában immár másodszor is börtönbe vonulnia, ugyanis ő módosította, véglegesítette e kiáltvány magyar változatának szövegét. Mindenesetre a hatalomról sok mindent elmond, hogy valakit ezért lecsuknak. Napóleon alakja egyébként is hallatlanul érdekes. Néha barát, néha ellenség. Mennyire osztotta meg személye a korabeli magyar társadalmat? Mondjuk a nemességet? Érdemes ennek utánanyomozni.

I. Ferenc sem télenkedhetett: 1804. augusztus 11-én kinevezte magát Ausztria örökös császárának (I. 12.), hogy megelőzze Napóleont, aki francia császárrá koronáztatta magát. Erről a tankönyvírók – Gergely András és Pajkossy Gábor – a következőket írják: „1804-ben [Napóleon] deklarálta a Francia Császárságot, s meg is koronáztatta magát. Hogy a régi-új, örökletességénél fogva rangban első francia császárságot megelőzzék, Bécsben sietve »saját« császárság alapításáról döntöttek. II. Ferenc német-római császár 1804 augusztusában egyoldalú nyilatkozattal, »független királyságaink és országaink oszthatatlan birtokában« I. Ferenc néven felvette az osztrák császári címet.” Amikor Napóleon 1806-ban

uralma alá vetette a német területeket, I. Ferenc – ha vonakodva is –, lemondott addigi német-római császári címéről, „örökös osztrák császár” lett. (Mielőtt szegény Ferenc alól a Napóleonhoz csatlakozó Rajnai Szövetséggel kihúzták volna az országát, a Német-római Császárságot, ő császári fensége igyekezett biztosítani a megélhetését – ő is új koronát tétetett a fejére.) Magyarországon felmerült: része-e Magyarország az Osztrák Császárságnak? Az udvari körök szerint igen. Más álláspont szerint Magyarország kívül áll az Osztrák Császárságon. Krízishelyzetben nem lényegtelen kérdés...

A II. szövegegység a reformkort dokumentálja, Kossuth és Széchenyi nagy korszakát. Ha számításaim nem csalnak, a régi gyűjteményhez képest itt 23 új szöveg szerepel. A *Pesti Hírlap* két itt közölt Kossuth-cikke közül az első a történelmi jelentőségű lap első számának bevezető írása (II. 10. a), a második, a KIÁBRÁNDULÁS című (II. 10. b), sajtó- és művelődéstörténeti ritkaság – a szemléletes szövegkiadás a cenzor keze nyomát is ki tudja mutatni az általa törölt, illetve beszűrt szövegek feltüntetésével. A cikkek érzékeltetik Kossuth személyiségét, népszerűségének okát, a hatást, melyet kortársaira (is) tett. Nyilvánvaló, a válogatásnak nem célja Széchenyi és Kossuth konfliktusának szemléltetése. Ez alighanem fegyelmezett, bölcs döntés. Mértéktartásra vall. Széchenyitől csupán a STADIUM előszava és a XII TÖRVÉNY (II./2.) került a szöveggyűjteménybe a gróf kommentárjaival. A régi terjedelemhez Pajkossy Gábor még hozzá is tett néhány oldalt. Az új szövegrézben valóban van is néhány fontos, Széchenyire jellemző megállapítás. Egyébiránt jó döntés a STADIUM-nak ezt a részét idézni: összefoglalóan láttatja a társadalom átalakításának Széchenyi által képviselt irányát, módját, céljait. A régi szöveggyűjtemény sem idéz Széchenyitől mást, bizonyára más okokból. Tény: Széchenyi nehéz olvasmány, Kossuth cikkei erős írói-szónoki tehetségről tanúskodnak. Pajkossy Gábor a TANKÖNYV 218. oldalán jelzi, hogy nem Széchenyi és Kossuth között húzódott a „politikai vízválasztó – hiszen a valóságban mindketten a reformtáboron, a liberalizmus táborán belül és a régi rend híveivel szemben képviseltek két, egymástól eltérő stratégiát”. Ismerteti a két politikus időről időre eltérő értelkelését, a kultuszt, mely újra és új-

ra más-más megvilágításba helyezi érveiket, és hol egyiket, hol másikat tekinti példának. Van ebben valami szép. Már abban, hogy vannak, akiknek fontos: Széchenyi? Kossuth?

Az 1833-as berlini szerződés is meglepett. Az 1833. október 18-án Berlinben kelt államközi szerződést Ausztria, Poroszország és Oroszország kötötte (II. 3.), mely fegyveres konfliktus esetén egymás megsegítését rögzítette. (Megegyeztek a 1815. szeptember 26-án aláírt Szent Szövetséget.) Lám, milyen a történelem! Hogyan aktivizálódnak bizonyos történelmi szituációban rejtett aknák! Gyanútlanul olvasuk – pedig e szerződés nyomán lép majd hadba Oroszország az osztrák császár oldalán, hogy a magyar függetlenedési törekvéseknek együttesen állják útját (Ferenc József 1849. május 2-án I. Miklós orosz cárhoz frott levelében kért katonai segítséget, melyre egy héttel később a cár kiáltványban deklarálta a segítség megadását). És – ha nem tévedek – ugyanez a szerződés, amelynek a Habsburg-monarchia nem tesz eleget, amikor a krími háborúban (1853–1856) nem adja vissza Oroszországnak a kölcsönt. Az ezt felülíró új, 1854. december 2-án Angliával és Franciaországgal kötött szövetségi szerződés nem került a szövegválogatásba, gondolom, azért nem, mert nem érintette közvetlenül a magyar belpolitikát.

A III. szövegegyeség a szerkesztettség benyomásával szolgál: *nyilatvány* Kossuth 1848. március 3-án Pozsonyban elmondott beszéde – *végszó* (III. 21.) az 1849. július 28-i szegedi országgyűlés törvényei. Közben: forradalom és önvédelmi harc. Megleptem magam egy hazafiatlan kérdéssel: szemben egymással I. Ferenc József soha életbe nem léptetett olmützi alkotmánya (III. 18.) – egy vérző szívű, szenvedő császár határozata – és a Kossuth fogalmazta FÜGGETLENSÉGI NYILATKOZAT (III. 19.). Hogy lehet ugyanazt a helyzetet ennyire eltérő módon megítélni? A császári nyilatkozatot válasz nélkül hagyni nem lehetett. Kényszerhelyzet? Kinek van igazsága? (Jó, tudom, hogy ez történelmietlen, nem tudományos kérdésfelvetés, de mégis.) Vagy pontosabban: ki mit állít? Milyen távlati cél érdekében teszi, amit tesz? Hiszen történelmi tényeknek, tetteknek mélységes hátterük, vonzatuk van. Mit gondolhatott valójában az uralkodó? Nem tudta, hogy ebből baj lesz? Mégis vállalta a kockázatot? Milyen háttérrel? Mire számított Kossuth? Milyen támó-

gatókra? Angolokra? Amerikaiakra? Nem jutott eszébe az orosz invázió veszélye? Soha nem kételkedtem a magyar álláspont jogosságában, igazában – ha ez egyáltalán szempont lehet a történettudományban –, és lám, most újra olvasván az olmützi alkotmányt, feltűntek az ellentmondások. Naivitás, persze, de – mondjuk – a naiv olvasó szeretné eldönteni: kinek van igazsága? Egyáltalán: szabad ezt a kérdést feltenni? Hogyan foglaljunk állást ebben a kérdésben elfogultság és részrehajlás nélkül? (Az olvasó ne gondolja, hogy az idevonatkozó válasszokat e sorok írója nem tudja, vagy nem adta meg a maga számára, ez talán már a kérdések feltevéséből is kiderült. S a problémát a tankönyv is – az idevonatkozó fejezet írója Gergely András – nagyon világosan megválaszolja [TANKÖNYV, 265–268. oldal]. Tudatlanságom vállalásával inkább csak azt akartam szemléltetni, hogy a dokumentumok milyen kérdések feltevésére sarkallják a történelmi tények naiv szemlélőjét.)

Az önvédelmi harc bukása és a kiegyezés között két politikus, Deák Ferenc és Kossuth Lajos drámája határozza meg a magyar politikai életet. Deák, aki a korszak elején mindenféle együttműködést elhárít az osztrák kormányzattal (IV. 1.), a kiegyezés előkészítője és megvalósítója lesz; az emigráns Kossuth, jóllehet számos nagy jelentőségű írás kidolgozásával próbálja előmozdítani a magyarországi élet normalizálását, alkotmánytervezete, a dunai népek konföderációját célzó elképzelése – mind-mind országa érdekében történik, egész életét ennek a feladatnak szenteli, mégis Deák terve valósul meg. Szívszorító az úgynevezett KASSZANDRA-LEVÉL (IV. 25.). Kossuth élesen fogalmaz, de nincs benne gyűlölet. Érdemes komolyan megválaszolni: mi lett a deáki elképzelésből, és mi valósult meg Kossuth „jövendöléseiből”.

Bevallom, megrendített Kossuth sorsa. Nem először. Élete csaknem olyan hosszú volt, mint a korszak, melyet vizsgálunk: 1802-ben született, és 1894-ben, két évvel a millenniumi ünnepségek előtt halt meg. Külföldön élte le életének felét, felnőttélete nagyobb részét, de soha nem tudott elszakadni attól a Magyarországtól, melyet 1849-ben elhagyott. 1849 utáni, megváltozott körülmények ismerhette, de folyton újabb és újabb kísérleteket tett országa helyzetének megoldására; végül csalódnia kellett: vissza

nem térhetett, azok az elképzelések, melyeket Magyarország érdekében kidolgozott, alig, félig vagy egyáltalán nem valósultak meg.

A KASSZANDRA-LEVÉL előzményeit két kiemelkedően fontos írás dokumentálja, melyeket nem lehet – legalább érintőlegesen – említés nélkül hagyni. Az egyik Kossuth 1851 áprilisában eredetileg francia nyelven megfogalmazott (1851 novemberében angolul is megjelent) alkotmánytervezete (IV. 10.), melyet 1859 áprilisában, tehát közvetlenül a francia–osztrák-piemonti háború előestéjén Londonban magyarra fordított és átdolgozott, majd az átdolgozott változatot francia közlés céljából eljuttatta Irányi Dánielnek. Néhány nap múlva töröltette a szövegből a francia politikát bíráló bekezdéseket; és töröltette, illetve új megfogalmazásokkal helyettesítette azokat a részeket, melyekről úgy ítélte meg: magyar részről túlzott engedményeket tartalmaznak. A gyűjtemény szövegkiadása példaértékű. A szerkesztő megkülönböztetett jelzésekkel közli Kossuth minden változtatását. De ennél sokkal fontosabb, amit Kossuth ír. Hosszan foglalkozik a nemzeti kérdés megoldásával. A gyűjtemény 402. oldalán például ezt olvashatjuk: „Ami Erdélyt illeti: *Erdély nem jó oly tekintetbe, mint Horvátország. Az sem nemzetiesség tekintetében nem egy compact külön nemzet, sem territorialis és historiai tekintetben nem külön társas ország, hanem Magyarország elszakasztott s 1848-ban közös akarattal újon egyesült része. Erdélyi nemzetiesség nem létezik. Itt tehát nem arról lehet szó, hogy az erdélyi nemzetiességnek (mely nem létezik) Magyarország ellenében biztosítást keressünk, hanem hogy az Erdélyben lakozó nemzetiességek egymás irányában magokat biztosítva érezzék.*” És így tovább.

A másik nagy jelentőségű szöveg Marco Antonio Canini olasz újságíró lejegyzésében maradt ránk: Kossuth elképzelése a dunai népek konföderációjáról (IV. 18.). Canini feljegyezte Kossuthal folytatott beszélgetésének lényegét. A volt kormányzó a szöveget kézjegyével látta el. Ezt az írást tette közzé Kossuth nevében Helfly Ignác szerkesztő olasz nyelven 1862. május 18-án. Ami Kossuth sorsában számomra megrendítő: a változás, melyen áthalad. Ez külön vizsgálat tárgya lehetne: hogyan alakult Kossuth szemlélete az idők során.

Miközben lappang a Deák–Kossuth-dráma, 1859-ig Alexander Bach a belügyminiszter.

A rendszert dokumentáló iratok érzékeltetik, hogyan működött Alexander Bach báró rendszere a központi rendeletektől a szélesebb közönséget naponta érintő részletekig. E tekintetben a SZÍNHÁZI RENDTARTÁS (IV. 3. a/b) és az úgynevezett SAJTÓRENDTARTÁS (IV. 5.) jól szemlélteti a korszak uralkodó szellemiségét.

A kiegyezés után szembetűnő a változás. Tudjuk: óriási volt a gazdasági fellendülés. A szövegek (V.) mégis – legalábbis számomra – a hirtelen *áttekinthetellenné* váló világot dokumentálják. Törvények, pártok, civil szervezetek programjai, felhívásai. Mintha valami eltűnt volna, ami korábban az egész folyamatot áttekinthető irányba vezetete. Talán a nagy egyéniségek, meghatározó politikai lánghelmék tűntek el: meghaltak, vagy szerepük korlátozódott, vagy a hangzavarban szavukat is alig hallani. A TANKÖNYV fejezetei is tükrözik e változást. A IX. fejezet átfogó képet ad Piaci hullámzások és gazdasági növekedés (Kövér György) címen az 1849 utáni gazdasági fejlődésről 1914-ig, majd a X. és XI. fejezet 36 oldalon tárgyalja a Dualizmus rendszerének kiépülését és konszolidált időszakát (1867–1890) (Csorba László) és a Dualista monarchia külpolitikáját (Gergely András). Ezt egy szociológiai áttekintés követi, a TANKÖNYV XII. (Dobszay Tamás és Fónagy Zoltán) és XIII. (Dobszay Tamás) fejezete. Tárgya: átfogó keresztmetszet a XIX. század második felének társadalmáról és Magyarország kulturális életéről a dualizmus idején. Tárgyalja a népesség etnikai megoszlását, a felekezeti és vallási életet, az urbanizációt, a városi munkások és mezőgazdasági bérmunkások életét, a polgárosodás hiányosságait és eredményeit; a kulturális élet területeit. E fejezetek jól példázzák, milyen módon válik árnyalttá egy-egy írás, ha a tartalom módosulása megköveteli. A régi szöveggyűjteményben az 1867 és 1890 közötti időszakot 106, az újban 174 oldalnyi szöveg reprezentálja.

Még nagyobb a terjedelme az utolsó, VI. szövegegységnek: 219 oldal (141 oldallal több, mint a régi szöveggyűjtemény idevonatkozó része). Az egész szöveg egység nagy kérdése: milyen törekvések, viták, perlekedések, elintézetlen és megoldatlan ügyek vezettek az első világháborúhoz – s hogyan néz ki mindez innen, a Magyar Királyság szémszögéből. Itt az első szöveg, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1890. december 7-i elvi nyilatkozata

nyomban meglepetést okozott (VI. 1.). Mintha elvek, elméletek ütköznének, osztályok, rétegek, csoportok érdekei csapnának össze. Változik a világ.

Erről a nagy terjedelmű szöveganyagról az a történelmietlen benyomásom, hogy a háború a lelkekben már jóval kirobbanása előtt tombolt. Ez leginkább a nemzetiiségi kérdéssel kapcsolatban látható. A millenniumi ünnepek, törvények, rendeletek ugyanis kiélezték a lappangó ellentéteket. Ősbűn van a mélyben: a származás szerinti megkülönböztetés. Teheti magyar vagy nem magyar – mindegy. Ezt igazolja például a MILLENNIUM MEGÜNNEPLÉSE címszó alatt publikált három dokumentum (VI. 15. a/b/c), ezt a Román Nemzeti Párt 1905. évi választási programja és felhívása (VI. 24.). A kor súlyos problémáit Jársi Oszkár is megfogalmazza. Az ÚJ MAGYARORSZÁG FELÉ (VI. 31.) című szorongató, ma is aktuális cikkének részlete (1907. január) szerepel a válogatásban. Szomorú tény, hogy míg a reformkor idején a nemesség liberális szárnya világos érvekkel, célokkal igyekezett átalakítani a magyar társadalmat – megvalósította a jobbágyok felszabadítását, és a társadalmi egyenlőtlenségek oldására törekedett –, ez az irányultság a kiegyezés után, főképp a század utolsó időszakában megváltozott. Az érdekek új formában, kegyetlenebbül törtek elő. A nemzeti érzés, mely egykor a haladás előmozdítója volt, a század végnapjaira eltorzult, elsötétedett, a kirekesztés eszközzé és a haladás kerékkötőjévé vált. Ami az idők során megoldatlanul torlódott fel a lelkekben, ott van, ott jajong, ott kiált a szavak mélyén.

A hat szövegegység együtt olyan, mint egy hattételes, hatalmas zenemű. Világos tónussal kezdődik, fel-felzeng egy határozottan derűs, reményteli téma, de a század második fele fokozatosan elsötétedik, s végül káoszba és ijesztő hangzavarba fullad.

Végére érven az áttekintésnek, igazi meglepetés ért: rájöttem, hogy az erőfeszítés, történelmi tények felülvizsgálata tökéletesen reménytelen, végső soron felesleges vállalkozás. Rossz irányba indultam. Tévedés úgy tekinteni a történelemre, mint amiről ha részletesebben tájékozódunk, több apró tényt vadászunk össze – többet is fogunk belőle látni. Mintha volna egy tőlem független történelem valahol a láthatatlanságban, akárhol, amelyhez mér-

ni kellene, amelyet ismereteim számomra feltárnak. Ebben az esetben történelmi tudásunk lényege gyűjtőmunka, mely kimerül a történelek részletezésében és további részletezésében, apró mozaikokra tördelésében, egy tőlünk független eseménysor lehetőség szerint pillanatokra szabdalt, precíz leképzésében, „objektív” felgöngyölítésében és elmondásában. Ennek következtében semmilyen történelem nem lenne elégséges, mert minden történelmi tény, korszak is tovább részletezhető. Ha ez lenne a történelem iránya – bizony, megnézhetnénk magunkat! Ennek ugyanis soha nem lehetne a végére érni. Igaz, nem is volna semmi értelme. Semmi nem változna. A színt, az ember, aki a kutatás kérdéseit felvetné, mindenkor ugyanazt képviselné. Nem beszélve arról, hogy ki volna, aki a történelmi tények valóság tartalmát jóváhagyná? Neki ugyanis mindenkinél többet kellene tudnia. Nekem viszont azt kellene tudnom, hogy hol ez a fórum. Nagyon is ismerős ez! A természettudományból ismerős. Minél több fogalommal mondom el, ami valójában egy – mely egyről épp ezért semmit sem tudok *tapasztalatként* –, annál inkább a tudományosság látszatát keltetem. De, mondjuk, a biológia tekintetében: képesek vagyunk *életet* látni? Tapasztalni? Egyben látni egy élő szervezetet, úgy, amint létezik? Működésében? El se tudjuk viselni! (Hiszen épp ez a probléma!) A figyelmünk nem tud olyan mélyen hallgatni. Állandóan fogalmakat aggatunk a látott, tőlünk függetlennek tudott világra. Fogalmi gondolkodásunk nem tud hallgatni olyan mélyen, hogy maga a világ – ami tudati tapasztalás, észre sem veszem! – „meg tudjon szólalni”. A szétszedés, részletezés, még több erre-arra cincálás szokása végső soron az, amivel helyettesítjük a tapasztalást. Ez az intellektualitás az, ami végső soron mindig csak a múltat vizsgálja, mert épp az a természete, hogy mindig lemarad a jelenről, a jelen tapasztalásáról. Fordítva kellene a dolgoknak történniük. Nem szétszedni – összeolvasni kéne, nem részletezni – elhagyni a részleteket. Történelem tőlem függetlenül – nincs. A részletek arra szolgálnak, hogy elhagyván őket, az ember megteremtse azt az egyet, amelyből a történelem jelei születnek.

Sokféle szintű szöveg létezik. Élni az segít, amit értek. Értem, hogy világos, vagy értem, hogy

sötét. Maga a szöveg: jel. Amit hozzá kell teremteni: jelentés. A történelem kutatója is ezt teszi. A szövegekben rejlő algoritmust kell felfedezni. Minden szöveg a teljes embert reprezentálja. Aki olvassa, ugyanis teljes ember. Én vagyok. És mindig az aktuális én. A megoldás – „értem!” – érzés, nem csupán a fej szintjén van. Az intellektuális magyarázat csak az egyik lehetséges szint. De van olyan szöveg, melyhez emeletet kell járni.

A dokumentum, amiről most írok, e gyűjteményben nem szerepel, de az én XIX. századi szövegválogatásomban ott lenne. Nem az információk szintjét érinti.

Amikor annak idején Széchenyivel kezdem foglalkozni, feltűnt egy igen szemléletes naplójegyzet: „Érzem, hogy a szellemvilággal szoros kapcsolatban vagyok. Az ördög ez, vagy a jó szellem, nem tudom. Ha az első – [– – –], ha a második, akkor Magyarország nemzet lesz!” (NAPLÓ, 1826. február 19.) A szögletes zárójelbe tett három vonal Tasner Antal tevékenységét jelzi, aki a napló általa problematikusnak ítélt szövegeit – a gróf végakarátának megfelelően – olvashatatlaná tette. Értelmezésem szerint e szövegrész kellemetlen megjegyzést tartalmazhatott a nemzetre vagy magára Széchenyi Istvánra, ezért húzta át fekete tintával a jó titkár. Ám a mondat második fele Széchenyi bizalmát jelzi a teremtő erőkből, melyek cselekvésre ösztönzik őt.

Egy arisztokrata arra jön rá, hogy ha a tulajdonában lévő felesleget kis kamattal, kis időre másokra bízva, akik nem hevertetik, addig heverő szellemi tőkékünk aktivizálásával felhasználják – mindenki jobban jár. Jobban az arisztokrata, mert pénze nem veszt értékéből, még ha alacsony kamatra adja, akkor sem, jobban jár az új tulajdonos is, hisz szellemi tőkéjét nem heverteti, „kamatoztatja”, és jobban jár legfőképp az egész társadalom, mert a kölcsönadott pénz mindkét felet a további együttműködésre ösztönzi, melytől az egész közösség gazdagodik. Ez a felismerés hozza létre az országot, „mely nem volt, hanem lesz”. Ebből születik a jobbágyfelszabadítás szükségességének felismerése, ebből az egész fejlődés hitelalapú, kapitalista útja. (Ez nem azonos azzal, amikor a jobbágyfelszabadítást mint rendelkezést bevezetik, vagy amikor a hitelintézetek működését szabályozzák. Mi azoknak a helyzetében

vagyunk, akik ezt a felismerést nem értik, csak „elszenvedik”. A jobbágyok felszabadítását célzó rendelkezést viszont bevezették. Jel lett a jelentésből. Addig jel [és értelmetlenség] is marad [számunkra], amíg a jelentés szintjén meg nem értjük – ahogyan eredetileg Széchenyi megértette.)

„...a Hitel híját tartom azon oknak: hogy a magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene, s magát nem bírja oly jól, mint körülményi engednék; hogy mezeit a jó gazda nem viheti a lehető legmagasb virágzásra; s végre hogy Magyarországának kereskedése nincs. S így a Hitelt, Cambio – mercantile Just – váltó-kereskedési törvényt – gondolom s hiszem azon talpkőnek, melyen földművelési s kereskedési gyarapodásunk, egy szóval utóbbi felemelkedésünk s boldogulásunk alapulhat. Ezen Hitelnél pedig még mélyebben fekszik: a Hitel tágosb értelemben. Tudniillik: »hinni és hitetni egymásnak«. A Hit azon lánc, mellyel az emberiség össze van kapcsolva a Mindenhatóval; a szó szentsége köti az uralkodót elválatlanul hív jobbágyihoz, s ezek tántoríthatlan hívsége alkotja a trónus rendíthetetlen erejét. Az igaz szó kútfeje a házassági boldogság, valódi becsület s cselekvények egyenességének s így minden szerencsének.” (Széchenyi István: HITEL.)

Ez a felismerés felszabadítja Széchenyit. Önzetlenné teszi. Értelmet ad az életének. Szó szerint. Képes ugyanis másokért cselekedni. Könnyű bármiről lemondania, mert világosan érti, mi jó. Megszabadító intuíció ez. Akiben megszületik, bizalmat szavaz a másiknak, „hitelt” ad neki – miközben önmagában egy magasabb rendű bizalom (hitel) és biztonság ébred. „Hinni és hitetni egymásnak” – Széchenyi egész társadalomformáló tevékenységét ez indítja el. Önzetlen, értésből fakadó, örömteli felismerés. Ez az akarat ösztönzi. Teremtő akaratnak mondanám. Szelfidnek. Kiold a szokottból. (Széchenyi sem tudott mindig ilyen értelemben cselekedni. Azaz: a kérdést nem lehet egyszer s mindenkorra elintézni. 1838-ban például nem Széchenyi, Wesselényi Miklós báró mentette az árvízről sújtott Pesten az embekeket. Volt is lelkipurdalása a grófnak. Ez is jelzi: meghatározó felismerései más síkra emelték Széchenyi Istvánt. De mindig nem tudott ugyanezen a szinten élni.) Ha ez a teremtő akarat nem működik, az elválasztottság, a múlt rögzül. Az ember például nekimegy a „gonosz”

világnak, harcol ellene, megsebzí magát, és nem veszi észre, hogy a maga gonoszágát látja mintegy tükörben. A „gonoszág” erősödik. Oldás helyett megmerevedés, megszabadulás helyett rabság lesz belőle. Történelmi folyamatokban ez a gyanakvás és hitetlenség politikája, azé, aki nem ad „hitelt”, aki nem bízik másban, igaz, önmagában sem. „Szabályozza” hát a „világot”. „Központosítja.” Átalakítja olyannak, amilyennek ő szeretné. Hogy mindenki rá hasonlítson. Nem tud mást – más embert – elképzelni. Mindezzel azt akartam szemléltetni, hogy amikor a reformkor hajnalán Széchenyi felismeri ezt a történelmi realitást, maga is átváltozik. Ennek a felismerésnek rendeli alá egész életét. Az *értelemért* – értelmes életért – ez nem is olyan nagy áldozat.

Néhány általános törekvésről kell még szót ejtenem, mely a gyűjtemény egészére jellemző. A szerkesztő érdeklődése nyilván – nagyon helyesen! – korunk politikai problémáit is jelzi, hiszen a választott szövegek különös érzékenységgel szemléltetik például Erdély és a Magyar Királyság kapcsolatát, az országban élő nemzetiségek helyzetét – ez talán a térség legexponáltabb kérdése, melynek megoldása napjainkban is aktuális –, és megkülönböztetett figyelem kíséri a zsidóságot érintő rendelkezéseket. Több felvilágosult vagy részben felvilágosult rendelet mellett (II. 9.; III. 21.; IV. 30.; V. 10.; VI. 13.a) – a zsidó vallás csak 1895-ben lett „bevett”, tehát elfogadott vallás – a gyűjtemény V. részének 44. dokumentumaként megtalálhatjuk az Országos Antiszemita Párt 1883. október 10-i programját is. Elég csak az elejét olvasnunk:

„Az Országos Antisemita Párt pártszövetkezeti (koalicionális) alapon megalakulván, céljait, amelyekre törekszik, a következőkben tüzi ki:

1. A zsidóhatalom megtörése és a zsidó befolyás elleni súlyozása a politikai, társadalmi, közgazdasági téren, nevezetesen a sajtó, a pénz- és hitelügy, a kereskedelem- s közlekedésügy, az ipar s a földbirtokviszonyok terén.”

Az 1849. március 4-én kelt, sokat kárhoztartott, igaz, életbe soha nem léptetett olmtüzi alkotmányban ez áll:

„III. fejezet. A birodalmi polgárjogról – 27. §. Minden ausztriai birodalmi polgárok törvény előtt egyenlők, s egyenlő személyes bíróság előtt állnak.”

A szöveggözléseket bőséges lábjegyzetek magyarázzák, értelmezik. A dokumentumok elé Pajkossy Gábor rövid ismertetőket, tájékoztatót írt. Mind a 284 elé! E rövidebb-hosszabb összefoglalók ismertetik a szövegek történetét, tájékoztatnak az adott dokumentummal foglalkozó könyvekről, tanulmányokról. E tekintés ismét a nyitottságot sugallja, további kutatásra, továbbgondolásra ösztönöz.

Ilyen értelemben jó lenne, ha születnének másutt is tankönyvek, ha egy-egy egyetemi vagy főiskolai kollektíva maga alkotná meg, amiből tanít. Hiszen minél többarcú az oktatás, annál önállóbb, szabadabb az ember, aki műveli. Tudomásom szerint vannak az ELTE kollektívájától eltérő könyvek is. Ilyen például Veliky János: POLGÁROSODÁS ÉS SZABADSÁG (Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999) – Gergely András szíves tájékoztatása szerint a debreceni egyetemen használják.

A szövegkiadás néhány gondjáról: Pajkossy Gábor előszavában jelzi, hogy „A szövegek közlése során általában a mai helyesírás szabályait alkalmaztuk, megőriztük azonban a maitól eltérő szóalakokat és 1890-ig általában a latin eredetű szavak régebbi írásmódját.” Elfogadom. De olvasván például Kossuth 1848. március 3-i pozsonyi beszédét, a következő régiesen írott szavakat találok a 220. oldalon: *dynastia, bureaucratikák, dynastiájokért, politikájáért, absolut, respectálása, bureau, bayonette*; a következő oldalon: *paralisálta* stb. Régies latin kifejezések? Francia szavak? Magyarosított latin-francia kifejezések? A szöveggözlés módja megakasztja az olvasást. Ráadásul mindez szóban hangzott el: országgyűlési beszéd! Kevésbé érdekes, hogy a szöveg annak lejegyzett változata. Jobb lett volna e nyelvünkbe ma már beépült, egykor idegen szavakat a mai helyesírással írni – nem mond többet a régies közlés. Mint ahogy nem mond többet az sem, ha az (1848) áprilisi törvények egyikében „*ministerek*”-nek írjuk a minisztereket (228. o.), vagy Pest vármegye 1847. szeptember 4-i, országgyűlési követeinek írt utasításában „*austriai ház*”-nak az ausztriai házat (208. o.). Az archaikus jelleg szeretete indokolja talán a szövegek ily módon való közlését, bár az idegen nyelvből fordított frásoknál, ahol ez nincs, nem éreztem az archaizálás hiányát.

Ilyen különlegesen nagy terjedelmű szöveganyagnál szinte természetes, hogy jócskán ta-

lálunk sajtóhibát. Itt is van, persze. Egyet jegyeznék meg külön, mert ez már a NEMZETI ÚJJÁSZÜLETÉS című könyvben (Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2002) is fellelhető: a gyűjtemény 222. oldalának utolsó két sorában a mondat befejező része helyesen: „*s melyeknek súlyát a legújabb külső események előreláthatatlan fejleményei sokszerűen növelhetik.*” (Kiemelés tőlem. F. E.)

Jó ez a gyűjtemény?

Nem biztos, hogy ez a jó kérdés, amelyet fel kell tennünk. A történelem tényeit ugyanis nem egy nagy regényíró szervezte egységbe. Nai-vítás lenne tehát számon kérni – mondjuk – egy regény szerkezetét. Ugyanakkor mégis az egészből kell kiindulni – a Föld e térségén adott történelmi korban honnan hová jutottak az emberek. Jó szöveggyűjtemény az, amely ezt szemlélteti. Ha azt mondjuk: azt kell bemutatni, ami az adott korszakban történt, talán tények halmazára gondolunk, és nem a történet érdemi részére. Hiszen értelmezzük a történeteket, nem tehetünk mást. A szövegek válogatójának pontosan kell ítélni, mi fontos, mi nem; két azonos értelmű dokumentum közül melyik szemléletesebb, melyik hordoz több értékelhető momentumot az egész történes szempontjából. Ez sok lemondást, fegyelmet igényel. Ez a gyűjtemény szerkesztőjének XIX. százada, miként ezt már korábban is hangsúlyoztam. Személyes tanúskodás kell hozzá, az objektív láttatás fegyelmezett igényével. Lehet talán történelmi tény, amit el lehetne mondani másképp, más csoportosításban, más szövegekkel, de ez nem számít. Nem *kizárólagos* szöveggyűjtemény ez – és *nem is akar az lenni*.

A feltett kérdés megválaszolására nem lehetek elég felkészült. Többet kellene tudnom a század történelméről – többet, mint a tankönyv írói együtt és külön, többet, mint a szöveggyűjtemény szerkesztője –, többet kellene ismernem a század *itt nem közölt* dokumentumaiból is. És noha tudok több olyan szövegről, mely ismereteim szerint figyelmet érdemlő, jellemzi a korszakot, fontos, de kimaradt a válogatásból – pontosan kellene értenem e szövegek kimaradásának okát, s hogy miért kerültek a gyűjteménybe mások. (Természetesen vannak sejtéseim, de az itt nem elég.) Mindezen felül birtokában kellennem a szerkesztett anyag belső összefüggéseinek, rendel-

kezni kellene évek pedagógiai gyakorlataival, tapasztalatokkal, melyeknek birtokában nem vagyok. Egy olvasó mondja el tehát véleményét, aki különben irodalommal foglalkozik, de ideje jelentős részét tölti történettudományt is érintő szövegekkel, ezen belül különös elkötelezettséggel tanulmányozza Széchenyi István életművét.

Ennek előrebocsátásával mondom: ez egy nagyon jó gyűjtemény. De van egy titka: önmagában nincs. Csak azzal együtt, aki olvassa. Mint írtam már fentebb: a szövegválogatás önmagában – csak jel. A jelentését meg kell fejteni, hozzá kell teremteni. Ezerféle olvasata lehetséges. És soha nem lehetünk vele készen, mert aki olvassa – jó esetben –, az változik.

Mire való e gyűjtemény? A válogatás egy tankönyv szövegét szemlélteti, de a tankönyvírók maguk is e szövegek alapján alkották meg véleményüket a század történelmi folyamatairól. Most a dokumentumgyűjtemény megléte más megközelítési módot is lehetővé tesz: kiindulhatunk a dokumentumokból.

A világnak ezen a táján, melyet ma Magyar Köztársaságnak, akkor Magyar Királyságnak neveztek – ez persze csak többé-kevésbé igaz, hiszen az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés nyomán (közel két évvel az általunk tárgyalt történelmi korszakot követően) az az ország jelentős hányadát elvesztette –, régóta élnek magyarok és más nyelveket (is) beszélők, geopolitikailag meghatározott helyzetben, más népektől, államoktól körülveve. (Az idők során ezek az államok is alakultak-alakulnak, változtak-változnak a maguk igénye vagy a környezetük diktálta kényszerek következtében.) Akik itt élnek, időről időre hasonló problémákkal kénytelenek szembenézni. E problémák kicsit mindig módosulnak ugyan, de számos tekintetben állandók. Minden korszak megteszi a maga kísérletét e számos elemében ismétlődő, ám mégis folyton módosuló, alakuló, változó helyzet megoldására. Rosszul mondom: minden korban *egyének* tesznek kísérletet egy-egy történelmi probléma megoldására. A megoldások mindenkor folyamatba illeszkednek. Hatásukat tekintve nem lezártak, mindig újra átértékeli őket – jóváhagyja vagy módosítja – egy következő nemzedék.

Ha abból indulunk ki, hogy korunk milyen problémákat vet fel politikai és társadalmi té-

ren, és hogy ezeknek a problémáknak van-e közük a XIX. századi magyar történelem itt tárgyalt 124 évéhez – döbbenetes a felismerés: szinte minden probléma, amelyet korunk felvet, ott lappang vagy épp ott kiált a történelmi szövegek e múzeumában. És alighanem ez a legfontosabb üzenete ennek a gyűjteménynek: látni kellene tanulni általa. Fel sem sorolható a témák sokasága, melyeket e válogatás dokumentál, melyek újra és újra megjelennek a magyar történelem színpadán, mert nincsenek megoldva. Már vagy még. Állam és egyház viszonya, alkotmány, a parlament működése, a nemzetiségi kérdés, munkások és kizsákmányolás, tulajdonviszonyok, uralkodás és demokrácia, a földbirtokok problémája, állami és magántulajdon egyáltalán. Oktatás, színház, kultúra, vallás, a felekezetek jogállásának problematikája, nők jogai, szakszervezetek és érdekképviseletek, külpolitika: helyünk Európában – barátaink és ellenségeink, Erdély és Magyarország, Erdély egyáltalán, erdélyi magyarok és románok, a Felvidék, antiszemitizmus és zsidóság, keresztények: reformátusok és katolikusok... És így tovább.

Korunk politikai, társadalmi történései a problémák továbbélését és megoldatlanságát igazolják. Helyzetek ismétlődnek, problémák is. Jóllehet új és más a szövetségi rendszer, melynek Magyarország ma része, más a társadalom rétegzettsége, de feszültségei hasonlóak; más a mai Erdély és a mai Magyarország, de a probléma megoldatlansága ma is él; más az egyházak helyzete, de problémájuk a múltból ismerős, az antiszemitizmusról és a zsidóságról ne is beszéljünk. Történelem – önmagában nincs. Emberek csinálják. Egy-egy helyzetet a múltban ugyanúgy emberek próbáltak megoldani, mint ma; végső soron a megoldatlanságok útvesztőjében fel kellene ismerni: a megoldás nem lehet más, mint hogy aki az egész történelmi folyamatot továbbteremti – *megváltozzék*. Az volna az igazi történelem, az lenne az igazi történelem.

Napjaink feszültségei intő jelek. Látni kellene tanulni. Majd: látni tanítani. Hogy sikerüljön eligazodni a kor és a történelem útvesztőiben. Hogy ne ismétlődjenek a múlt rémségei.

Rousseau írja: „*Tegyétek növendéketeket figyelmessé a természet jelenségei iránt, s akkor csakhamar kíváncsvá [kiemelés tőlem – F. E.] fogjátok*

tenni! Mialatt azonban tápláljátok kíváncsiságát, soha ne siessetek kielégíteni! Adjátok keze ügyébe a kérdéseket, és hagyjátok, hadd oldja meg ő maga! Ne azért tegyen szert tudásra, mert ti megmondjátok neki, hanem azért, mert magától megértette: ne tanulja a tudományt, hanem találja fel. Ha csak egyszer is tekintéllyel helyettesítitek a gondolatot elméjében, nem fog többé gondolkodni, mások véleményének játékszerévé válik mindörökké.” (Kiemelés tőlem – F. E.) (Jean-Jacques Rousseau: *EMIL VAGY A NEVELÉSRŐL*. Tankönyvkiadó, 1978. 138–139. o.)

Egyetlen üdvözítő tanítási mód nincs. Most hozzáférhetők a XIX. századi magyar történelem dokumentumai. Meg kellene beszélni őket. Kísérletképpen akár, szemináriumokon. Feltenni a kérdést: mit jelentenek. Követni törekvéseiket, kimutatni tévedéseiket, szemléltetni egy-egy bennük megnyilatkozó gondolat következményeit.

Az ember természetéből fakad, hogy ha nem tanítjuk meg rá, hogy *eleve tudhatja*, mi világos, mi sötét, ha nem tudatosítjuk benne, hogy van érzékszerve a tájékozódáshoz, mely pontos ítélethez vezet, nem egyszerűen „megvezetjük”, vagy „bocsánatos bűnként” aprócska félreértést ültetünk fejecskéjébe, amit majd egyszer korrigál. *Elvesszük tőle* a képességet, melyet élete minden pillanatában használnia kellene. Szabadságát, intuitív tehetségét veszszük el. Le fog szokni a gondolkodásról – hajlama van rá! –, idomított lesz, mozgatott, akit bábként lehet majd irányítani. Azt fogja mondani, amit a főnöke. Vagy amit előírnak neki. De mivel ember, a világosság és értelem lényé, ez a kis torzulás nem szelíd tévedésekhez, gyűlölethez és gonoszsághoz vezet. Ha ehhez hozzájárul – végső soron ez nem történhetik meg saját beleegyezése nélkül –, másoktól is saját hazugságait fogja számon kérni, sőt megkövetelni. Diktatúrák, parancsuralmi rendszerek mechanizmusa ez. Elég elvenni az embertől a látást, a világos ítéletalkotást, elég elhárítani róla a megismerés felelősségét – a hazugság szolgálatába fog állni, hisz érdekét fogja sérteni, ha valaki értelemre, világosságra, tapasztalatra, belátásra, meggyőződésre, érvekre hivatkozik. Ahhoz valódi gondolkodás kell, mely számíthatatlan és élő.

A tudományt illetően ez a tét.

Lehet választani.

Fenyő Ervin

A LEHETETLEN TANÚSÁGTÉTEL

Ruth Klüger: *weiter leben, Eine Jugend*
Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 2003¹¹,
283 oldal

Az „*epilógus*” című zárófejezetben Ruth Klüger elmagyarazza, milyen történés indította arra, hogy ezt a könyvet megírja. Lakonikusan összefoglalom az előzményeket (vagyis tulajdonképpen azt, amit a könyv elbeszél, eddig a történeliség). 1931-ben született Bécsben, zsidó családban. Végigélte először kisgyerekként a kitzaszittatást, ahol egy idő után ő maga is felismerte már, hogy minden aprólékos rendelet, például az, hogy nem volt szabad a villamoson leülnie, a Halált készíti elő, idézem a könyv legelső mondatát: „*A halál és nem a szex volt a titok, amit a felnőttek eltusoltak, amiről szerettem volna többet hallani.*” 1942-ben deportálták, körülbelül másfél évig élt először Theresienstadtban (aki elolvasta, hogyan teltek ott a napjai a tízszeres-hússzoros túlsúlyfolságban, örökös éhségben, örökös betegségben és örökös halálban, soha többé nem lesz képes azt kimondani, hogy Theresienstadt „elviselhetőbb” volt, mint a többi tábor – pedig ez az állítás igaz, de persze csak annak a rejtett mondatnak az értelmében igaz, hogy ott nem voltak gázkamrák, nem gyilkolták le halálinjekciókkal a deportáltakat, és nem terelték őket kényszermunkára); aztán, miként a theresienstadti deportáltak legtöbbször, továbbküldték, őt Auschwitz-Birkenauba (ez a poétikusan „*Körtefa-lapálnak*” nevezett részleg volt az, ahová a hamar halálra szántakat gyűjtötték össze); aztán, amikor egy éppen jól végződő „*kiválasztás*” eredményeképpen (a megmentő szavak és annak a szájából, aki meg akarja menteni: bár kicsi, „*de a combja izmos, fog tudni dolgozni*”) mégis kényszermunkát kellett, illetve volt szabad végeznie, melléktáborba került (az elbeszélésben nyomatékosan állítja, hogy a női táborokban, női felügyelővel legtöbbször mégis kisebb kegyetlenség uralkodott); mígnem a felbomló világban az anyjával, akivel mindig együtt maradt, megszökött, és mindketten, sőt a táborban megismert valamiféle fogadott nővérével együtt mindhárman – néha a regényesség határát súroló szerencsés fordulatok segítségével – túléltek (ám vérbeli féltestvérét, il-

letve kettőjük apját már 1939-ben szem elől vesztette, és utána már csak az elpusztításuk nyomait próbálhatta megkeresni Párizsban és Rigában). 1948-ban kivándoroltak Amerikába, ott mindenféle nehézség után, mégis elég hamar egyetemet végzett, majd jelentékeny karriert futott be, Princetonban és (a szintén nagyon magasan jegyzett) irvine-i egyetemen volt germanisztikaprofesszor. Természetesen sok mindent írt is, többek között fontos cikkeket a zsidó figurák szerepéről Lessing, Thomas Mann és mások műveiben, aránylag hamar publikált feminista irányultságú elemzéseket is, továbbá persze nagyon sok hagyományos tárgyú értekezést, és egy ideig ő szerkesztette Amerika három jelentékeny germanista folyóiratának az egyikét.

Emlékeit, élettörténetét azonban nem írta meg – mígnem 1988. november 4-én egy az *action gratuite* határán, provokált baleset érte, amibe majdnem belehalt. Akkoriban már hónapok óta Göttingenben élt, egy amerikai-német csereprogram jegyében, aznap este színházba akart menni egyik tanítványával, néhány nap múlva, a Kristallnacht, a hitleri pogrom évfordulóján pedig előadásat kellett volna tartania a Keresztény–Zsidó Társaságban. De nem tartotta meg az előadását, illetve körülbelül egy évvel később tartotta meg (igaz, miként nem kevés malíciával hozzáfűzi, a dátum közben a német újraegyesítés ünnepévé funkcionáltatott át); és azért nem tartotta meg, mert amikor egy sarkon állva várta a tanítványát, egy biciklista, aki már egy ideje nyílegyenesen feléje hajtott, nyilvánvalóan, hogy jól megjessze az öregasszonyt (az ő szóhasználatára szerint azt kellene írnom, „az öreg tyúkot”), végül rosszul fordította el a kormányt, és teljes sebességgel elgázolta. A történet tökéletes brutálitásával és idiotizmusával persze elrémisztő, de hát végül mégse lett fatális kimenetele, mert a sebész jó ihlettel nem operálta meg, és a már majdnem hatvanéves asszony sok hónap után ugyan, de felépült a koponyatörésből, agyvérzésből, bénulásból, sokféle más törésből és belső sérülésből. Az egyik orvos utólag azt mondta, senkit sem látott még, aki ennyire kapaszkodott az életbe. Ebben az értelemben kétségkívül még egyszer megerősítettett sorsának alapmondata vagy legalábbis egyik alapmondata: mert a táborokat csak az élte túl, aki valószínűtlenül ragaszkodott az élethez, és akinek valószínűtlen szerencséje is volt. (Az el-

képzelt legvégletesebb igazolásként: amikor Birkenaubába kerültek, az anya azt javasolta lányának, hogy menjenek neki együtt a villanydrótnak; de elfogadta lánya elrémült visszautasítását, attól kezdve tökéletesen megértette az egyetlen lehetséges túlélési stratégiát, majd minden racionális esélyt megcsúfoló fordulatokon át megmentette mindkettőjük, illetve mindhármasuk életét.) Azt hiszem, Ruth Klüger nem tiltakozna az ellen, hogy a saját leírásaiból ezt az alapondatot is leszűrjem, de ő mindenesetre, egy író-olvasó találkozón, inkább azt mondta saját magáról, hogy „*zúzott és türelmetlen*”; mint ahogy a könyv is abból a tapasztalatból született, aminek ez az alapondat valójában csak a visszája: azt beszéli el, hogyan lett egész létének az üldöztetés a megváltoztathatatlan, alapvető tapasztalata. (Talán maga sem veszi észre, de az olvasó igen, mennyire hasonló jelleggel írja le a saját teste iránt érzett undorát, amikor azt beszéli el, hogyan töltöttek el egy éjszakát egy magtárban, ahová az SS betelerelte a foglyokat, és azt, hogyan ébredt fel a kórházi ágyon.) A személyiség, aki e szöveget leírja, nem is keresi, hogy behízelt volna: a felejtés, a megbékélés ellenében Hofmannsthal (az örületig megszálott) Elektrájának a szavait idézi, „*nem vagyok barom, nem tudok felejteni*”, és amikor egy szép-lelkű göttingeni doktorandusz csodálkozik rajta, hogy egy (történetesen magyar) túlélő milyen gyűlölettel beszél az arabokról, azt feleli, hogy „*Auschwitz nem valamiféle emberiséget és toleranciát oktató*”, „*és még kevésbé valamiféle erkölcsi megvilágosodásra vezető intézmény volt*”; de még azoknak sem tud megbocsátani az emlékeiben, akik szándéktalanul okoztak neki fájdalmat, mint például egy érzéketlenül kérdező pszichoanalitikusnak és mindenekfelett a bármiféle kommunikációra alkalmatlan, az egész világot, őt is örökké manipulálni akaró anyjának; és még tovább: nem tud annyira, a szó szoros értelmében metszően okos lenni, hogy semmi esetre sem racionális komplexusok ne befolyásolják a mai napig gondolkodásának egy részét – de visszautasíthatatlanul meggyőző. Az eseményeket többé-kevésbé kronológiai rendben beszéli el, a szöveg alapszinten epikus önéletrész, amelynek minden egyes epizódja fájdalmas és elrémisztő, de mint szöveg, mint történet folyamatosan és jól olvastatja magát: a család-történet eseményeitől és a bécsi mindennapok leírásától a theresienstadi

majdnem két éven át, amikor végre olyanokkal volt együtt, akik közül senki nem volt az ellen-sége, és a normális élet valamiféle nyomorúságos torzképében valamennyire szocializálódott is, beszélgetett, megszűntek a tikkjei („*valamilyen formában szerettem Theresienstadtot*”, de persze: „*gyűlöltem Theresienstadtot, egy mocsár, egy trágyadomb, ahol az ember nem tudta kinyújtani a kezét anélkül, hogy bele ne ütközött volna valakibe*”), a néha valósággal pikareszk fordulatokig, amelyek során a szökevényeknek sikerült a felszabadulást megélniük; és akit az amerikai élet érdekel, olvashat egyet és mászt arról, milyen pillanatokat kell megélnie valakinek a mind a két oldalról ugyancsak nehéz adaptáció éveiben. Mindenesetre Ruth Klüger egyáltalán nem kívánja a hajdani kislány és nagylány ilyen vagy olyan naivitását felidézni; hanem az első pillanattól kezdve annak az éntek, úgy mondanám, az érdes tudásával és érdes szenvedésével idézi fel a történeteket, és reflektál a történetekre, aki ezt az életet végletes erőfeszítéssel és szerencsével megmentette a maga számára, mindent összevetve feltétlenül sikeresen megélte, és most, egy abszurdan szörnyű esemény indíttatására, könyvből leírja. És metafizikus sem akar lenni, mindig, még Auschwitzban is írt és azóta is ír verseket, de nem azért, hogy kabbalisztikus magánmítoszt teremtsen, hanem hogy „*értelmet hordozó mondatokban*” rögzítse, ami történik vele (expressis verbis Celan lírája és Adorno diktuma ellenében); úgy akar elbeszélni, hogy minden mondata az értelmezés gesztusából íródik. De ezt a másik oldalról is le kell határolnunk: amit megélt, nagy távolságtartással, a felvilágosodás hagyományát idézően éles és világos prózában írja le, de nem racionalizálja. Egyszerűen azért nem, mert nem hisz abban, hogy a történeti fordulat és benne az ő sorsa racionálisan megmagyarázható volna. Hiszen egyszerűen a náci egyáltalán nem voltak barbárok, hanem valósággal babonásan hittek a tudományban; másrészt pedig a német történelemből, vagyis a Luthertől Bismarckig terjedő vonulatból, Hegellel, E. Th. A. Hoffmann-nal, Nietzschevel sehogy nem lehet levezetni, miért kellett egy tizenhárom éves lánynak síneket hordania, ahelyett hogy az iskolapadban ült volna. Vagyis amit leír és értelmez, végképp nem volt racionális, hanem az üldözés örületének a világa, ahol némelyek el is veszítették az eszüket (például az öregasszony, aki a marhavagon-

ban beleült Ruth Klüger anyjának az ölébe, és kiengedte a vizeletét), és amelyet talán azok viseltek a legjobban, akik eleve valamennyire örültek voltak. Jellegetes, hogy a német szerzők közül Kleist különösen sokat foglalkoztat. Közlebbi példával: azt hiszem, Mészöly, a PONTOS TÖRTÉNETEK szerzője sokra tartotta volna ezt a könyvet.

Ismétlem, a gázolás története, bármennyire szörnyűséges, önmagában nem lett volna fatális; csakhogy Ruth Klüger éppen annak élte meg: a sorsa fantazmagorikus beigazolódásának, és amikor visszatért Amerikába, nekiült, hogy megírja, amit megélt 1938-tól az epikus anyag szerint 1949–50-ig, de a lényege szerint a megírás napjáig, az első kiadás 1992-ben jelent meg. Idézem a pár sort, amelyben a gázolást és a gázolás utáni talán csak egy másodpercet felidéz, amikor még eszméletlenül volt – a verseket leszámítva (amelyek közül néhányat belemásol a szövegbe), ez a néhány sor a könyv egyetlen része, amit tulajdonképpen lírainak kellene mondanunk: „*a másodperc utolsó töredékében automatikusan balra ugrom, ő is balra fordul, ugyanabba az irányba, azt hiszem, üldöz, el akar gázolni, vakító kétségbeesés, fény a sötétben, a fémlámpa, mint a fényszóró a drótkerítés fölött, megpróbálok védeni magam, megpróbálok visszalökni, kinyújtom a karom, ütközés, Németország, egy pillanatig tartó összecsapás, alulmaradok a harcban, fém, megint Németország, mit keresek itt, miért jöttem vissza, nagyon messze voltam már*”.

„*Mert a kínzás nem ereszt el többé a megkínzottnak, soha, egész életében nem*” – olvassuk a könyv legelső lapjain; egy helyütt pedig Ruth Klüger kicsit meglepő szenvedélyességgel (különösen tőle, aki nemigen hajlik a metafizikai eszmefuttatásokra) ír arról, hogy gyerekkorától, egész pontosan az üldözések kezdetétől maga vállalta a „Ruth” nevet (korábban első keresztnévén „Susanné”-nak szólították), és a BIBLIA ismeretében még inkább vállalja: mert a RUTH KÖNYVE nem a szexről és a hatalomról szól (mint például az ESZTER KÖNYVE, amelyet interpretálnak a férfiak, ahogy akarnak), hanem arról, hogy egy nő „*a maga választotta hűség*” parancsára egy másik nőt, az anyósát követi. Önönmaga Ruth-sorsában ráismerhetünk arra, ahogy a kivételes elismertésű egyetemi professzor a mai napig feltétlenül ragaszkodik Auschwitzban véletlenül hozzájuk csapódott fogadott testvéréhez, aki egyébként ápolónő lett: mert „*a kapcsolatuk*” „*nem az érdeklődés kö-*

zösségén alapul”, „*hanem valami abszolúton; és ez az abszolút: 1944, 1945*”. Ez a legutóbbi állítás egy másik vonatkozásban úgy hangzik: amikor a deportált-alkalmazott a szó szoros értelmében *halálos* kockázatot vállalva hozzásegítette ahhoz, hogy csaljon, idősebbnek mondja magát, és a „*kiválasztásnál*” a jó csoportba kerüljön, azt bizonyította be, hogy Auschwitzban és éppen Auschwitzban volt lehetséges „*a szabad, a spontán tett*”, „*a tiszta tett*”. Attól, akinek ilyen tapasztalatok és felismerések lettek a sorsává, valóban nem lehet megkérdézni, hogy okkal azonosítja-e hajdani, vagyis mindenkori kínzóival a biciklistát, aki több mint negyven évvel később és feltehetően csak idiotizmusból (legyen: macho színezetű idiotizmusból) elgázolta.

Jól értsük meg: a kérdést nemcsak és nem is elsősorban a személyes szenvedése iránti tisztelet némítja el, hanem az, amit a könyv egésze, tehát a régi történet és az újabb együtt állít: azt, hogy a világgállapot, amelyben a „*hűség*”, a „*tiszta tett*”, az „*abszolútum*” az üldözés, kínzás, a tömeges kiirtás koncentrációs táborát jelentette, nem csak képletesen szólva, a világgállapot, amikor a levegő a haláltól bűzlött, nem „*ereszti el*” őt soha. Az igazsága épp azért súlyos és visszautasíthatatlan, mert negyvenötven év távolságából, egy sikeres élet magasan, egy napsütötte kaliforniai házban és minden könnyező hangsúly nélkül (de hiszen alighogy megérkezett Auschwitzba, „*öszönösen és rögtön megérttem, hogy itt az ember nem sír; nem hívja fel magára a figyelmet*”), a megszerzett tudás, a ráció élességével, hogy ne mondjam, fényével fogalmazza meg: „*A néhány év során, amikor én mint tudatos ember léteztem, lépésről lépésre megfosztottak az élethez való jogtól, így aztán számomra Birkenau nem nélkülözött bizonyos logikát.*” Ilyen mondatokban nem és végképp nemcsak személyes Auschwitz-sors, hanem a világ Auschwitz-állapota beszélgetik el. Egyeszerű szellemű rokonok, de például a Berkeley történelemsz professzora is, aki történetesen még a férje is volt egy ideig, arra szólították fel, hogy felejtse el az emlékeit. Azt hinném, nem az emlékeitől rémültek el, hanem ezt a tudást érzékelték benne, „*olyanok voltunk, mint a rákosok, akik az egészségeseket arra emlékeztetik, hogy ők is halandók*” – mint ahogyan ő viszont ezért utasította el a rémült felháborodással, hogy megfosztassák az „*életétől*”. (Kertész Imre hőse egész más hangnemben, nagyon hasonlóan beszél el.)

Mert a másik lehetséges megoldás az lett volna, amit az anyja választott, aki következetesen hat évet tagadott le a korából – ki akarta törölni az életéből az üldöztetés korszakát.

Megpróbálom érzékeltetni Ruth Klüger könyvének néhány mozzanatával, de itt már más könyveket is belevonva, mi ez a paradox és baljóslatú igazság, illetve mi ez a világgállapot. A szökés heteiben egyszer vonatra szállnak, amelyik tele van menekülőkkel, a lány végigfekszik a faülésen, és egy asszony, aki szintén a gyerekeivel utazik, kérétenül betakarja egy takaróval. A lány persze hálás, de sokáig forgatja a fejében a kérdést: „*engem gondolt?*”, értsd: egyszerűen a gyereket, aki ott fekszik, vagy egy német gyereket, a népközösség tagját? Az epizódot Ruth Klüger Hölderlin HYPÉRIÓN-jának egyik mondatával zárja: „*So kam ich unter die Deutschen*”, „*Így jöttem a németek közé*”. Az irodalmárok értékelni fogják a szállóigeszzerű idézet jelentésváltozását. Ekként a németek közé jutva, vagyis egy bajor gimnáziumban valami szerelemfélélt élt meg egy Christoph nevű fiúval (amiért is a zsidó fiúk, akik persze vidáman lefektették a keresztény lányokat, szigorúan megrótták), akivel aztán a kontinensek és az évtizedeken át is megőrizték a barátságot. Neki, ennek a férfinak mondja, amikor ő a „*zsidógyűlöletet*” az archaikus „*idegengyűlölettel*” magyarázza: „*Annyira különbözőm töletek, hogy csak magas fokú tudatossággal tudjátok visszatartani magatokat attól, hogy üldözettek?*” Az első amerikai évben néhány hétig valamiféle pszichiátriai-pszichoanalitikus kezelésre járt, amelyet aztán „*egy szakadékszerűen mély ellenérzésből*” (németül: Widerwille, ellenakarat) hamar megszakított. „*Lazi Fessler olyan volt (de ez csak most jut az eszembe), mintha a náci szellemileg uralkodtak volna fölöttem, ahogy Németországban sohasem tudtak, vagyis nem hagyott engem érvényesülni (s emögött, ugye, a halál áll, a halálos ítélet), és mégis úgy hangzott, mint az apám.*” Itt kell leírnom, hogy valamilyen homályos és bizonytalan, de mégis gyakran érzékelhető módon mintha az anyjához való kapcsolata is hasonlítana a borzalmas világ elleni küzdelméhez – az asszony nem volt szeretet híján, de talán túlságosan akarta élvezni az életet, és túlságosan a „*tulajdonának*” tekintette a lányát, hogysém valóságos empátiával forduljon felé, ily módon mégiscsak asszimilálta valamennyire a világ egy karakterjegyét, amely

aztán teljes barbár hatalmával ellene fordult. És a gázolás, amelyben Ruth Klüger ráismert arra, hogy (a macho) Németország mindig el akarta őt pusztítani. Képzeltetők-e ennél igazságtalanabb és abszurdabb kérdések, illetve asszociációk – amelyek azonban mégis mind végtelenen hitelesek és végtelenen pontosak? És hozzáfűzök még egy adalékot, mintegy a könyv pereméről. Egy hosszú bekezdésben leplezetlen ingerültséggel ír arról, hogy Buchenwaldban a politikai foglyok megvetették a zsidó deportáltakat, és semmi esetre sem arra használták fel a lehetőségeiket, hogy könnyítsenek a náluk sokkal rosszabb helyzetben lévőknél a sorsán. Eddig is tudtuk, hogy Buchenwald utolsó egy-két évében leginkább a kommunista foglyok bizarr módon bizonyos privilegizált helyzetbe kerültek. Én például Semprun *QUEL BEAU DIMANCHE!* című regényében vagy emlékiratában olvastam, miként vette ki az SS a köztörvényesek kezéből a tábor fegyveradminisztrációját és bízta rá a kommunistákra. (Itt vetem közbe, annál inkább, mert a kritikus bekezdést ugyancsak meg kellett értenie: Franciaországban Semprun mégis egyike volt az elsőknél, aki Ruth Klüger könyvének kivételes értékét hirdette.) Semprun azt is elmondja, mire használták a lehetőségeiket: legfőképpen arra, hogy kicseréljenek neveket a halállistákon, és egy olyan helyére, akinek még volt esélye a túlélésre, egy másikat írnak, aki már nyilvánvalóan el volt veszve. (Legutolsó, *LE MORT QU'IL FAUT – EGY HALOTTRA VAN SZÜKSÉG* – című regényéből meg lehet tudni, hogy ő is ekként élte túl – ő mindenesetre egy már halott fegyenc identitását kapta meg.) Mármost ha nem erőltetjük is az ugyancsak valószínű feltételezést, hogy néha nagyon fontos elvtársak kedvéért, akiktől a jövődő világ egész üdve függhetett, feláldoztak egy névtelen és bizonyára szörnyű állapotban lévő rabot (miért is, a történelem iszonyú fintorával, a prágai konstrukciós perekben némelyiküket az SS-szel való együttműködés vádjával ítélték halálra), ismétlem, ha nem erőltetjük ezt a feltételezést, akkor is dermedt ijedelemmel kell kérdeznünk, milyen jögon ítélték élet és halál fölötte. A kérdésre nyilvánvalóan nincs válasz, illetve nem lehet rá a koncentrációs táboron kívüli világ ismérvei szerint választ keresni – annyira nem, hogy feltelni sincs jogunk; de ezen a világon kívül egyetlen gyereknek sem

jutna az eszébe megkérdezni, mi motiválja egy asszony anyáskodó gesztusát. „Az emberi nyelv másra találtatott ki és gondoltatik el”, írja Ruth Klüger. Hogy megértem ezt a mondatot, nem tudom az olvasót megóvni egy történet-től. Auschwitzban megismerkedett egy vele egykorú lánnyal, akinek az apja a tábor halál-segédmunkásai közé tartozott – mindketten később ott is pusztultak. A lány egyszer látta (amit egyébként titkoltak a foglyok előtt), ahogy egy teherautó platójáról beszórták a hullákat egy gödörbe, és tudta, hogy esetleg az apja rakta fel ezeket a hullákat: ha túlélte volna, miféle nyelven tudott volna ő szólni és lehetett volna hozzá szólni? És milyen nyelven beszélhet, aki ezt a történetet megismerte? Ruth Klüger maga máig is érezhető fájdalommal jegyzi fel, hogy a háború után, amikor társaságokban gyakran felidéztek a bombázások szörnyűségeit (amelyeknek néha egy fél osztály áldozatul esett, és valaki, aki elbeszélte, azért élte túl például, mert csak falhoz csapódott), ő képtelen volt rá, hogy a saját tapasztalatait elmondja, mert biztos volt benne, hogy utána már senki sem fog tudni egy szót sem szólni. „*Ti barátaim, ti beszélhettek a háborús élményeitekről, én nem. A gyerekkorom ennek a különbségnek a fekete lyukába esik.*” Tudjuk, hogy voltak nagy túlélők, Améry, Borowski, Celan, Levi, akik mintha megtalálták volna a nyelvet – és végül mégis öngyilkosok lettek; Pilinszky verséből pedig ismerjük a megfordított perspektíva végleges formuláját is: „*Szavaidat, az emberi beszédet / én nem beszélem.*”

AKIK ODAVESZTEK ÉS AKIK MEGMENEKÜLTEK (Európa, 1990) című emlékezésében Primo Levi idézi, amit egy SS-tiszt mondott neki (az idézetet kicsit rövidítve közlöm): „*Bárhogy érjen is véget a háború, maguk ellen már megnyertük: egy sem marad meg maguk közül, hogy tanúságot tegyen, és ha néhányan mégis megmenekülnek, a világ nem fog hinni nekik. [...] azzal, hogy elpusztítjuk magukat, elpusztítjuk a bizonyítékokat. [...] A táborok történetét mi diktáljuk.*” Tudjuk, hogy ez mégsem lett így, kis híján, de nem; ám Ruth Klüger könyve éppen arról „*tesz tanúságot*”, hogy más módon mégis igaza lett, mert mai napig rákényszerítették a világra, az emberi életekre, konfliktusokra és asszociációkra, az emberi nyelvre a táborok ideológiáját és realitását. Körülbelül ezt neveztem a könyv paradox és baljóslatú igazságának.

Egy olasz filozófus, Giorgio Agamben erre a Primo Levi-idézetre építi a könyvét, amelyben az Auschwitz utáni lét, vagyis beszéd lehetőségét elemzi. (QUEL QUE RESTA DI AUSCHWITZ, Torino, 1998 – AMI MEGMARAD AUSCHWITZBÓL.) A latinban, emlékeztet rá Agamben, a „*tanúra*” két szó volt, „*testis*”, amelyik a „harmadik”-at (terstis) jelentette, aki egy esemény két cselekvője közé belehelyeződött, és „*superstes*”, aki egy eseményt végigkövetett, vagyis mintegy fölébe került, és utána beszámolhatott róla. Azoknak az akaratára szerint, akik elrendelték és végrehajtották, Auschwitznak, illetve a Shoah-nak nem maradhatott és a szónak eme hagyományos, kettős értelmében nem is maradt tanúja, Auschwitz és a Shoah a példátlan, a tanúk nélküli esemény. Maradtak ugyan túlélők (sokuk egyébként, miként ez jól ismert, lelkiismeret-furdalást érzett azért, hogy túlélte – újabb, különösen perverz bizonyítékoként annak, ahogy a náciizmus messze a veresége után is meghatározta az emberi sorsokat), de az ő szavuk eleve félrevezető, mert ember tanúskodik azok sorsáról, akik nem emberré tettek. A táborokról hitelesen azok tanúskodhattak volna, akiket az auschwitzi folklór, akármilyen okból is, „*muzulmánok*”-nak nevezett, de minden tábor ismert, mindentűtt volt nevük: azok az élőhalottak, akik elvesztettek minden testi és szellemi kapcsolatot a világgal, és még egy rövid ideig étlen-szomjan, félig hobbantán támolyogtak. Ők éltek és testesítették meg azt, amivé az embereknek a táborokban válniuk kellett; aki nem jutott ide, nem tudhatott soha hitelesen tanúskodni róla, de azok, akik ide jutottak, már akkor sem tudtak értelmesen beszélni, és kivétel nélkül mind elpusztultak, vagy összeestek, vagy megölték őket. Megint csak a literátusoknak hozzáfűzném, az utolsó évtized nagy divatjára gondolva: a narratológiai elméletek nem modellálják ezt a lehetetlen beszédhelyzetet, az emberi elméletet nem erre találtatnak ki.

Egy-két utalással Ruth Klüger is jelzi szövegében a konfliktust vagy inkább csapdát. Ahogy egy helyütt elmagyarázza, a kamasz lány bízakodásával mindig remélte, hogy ő túléli, és „*tanú*” lesz; de más helyütt azt fejtí ki: minden lágeremlékirás eleve hamis, a pusztá tény okán, hogy a szerzője él, vagyis így minden emlékirás valamiféle „*escape-story*”-vá csúszhat át. (Az angol kifejezést írta bele a szövegbe, nyilván a „szökés” és a „megmenekülés” kettős értelmé-

ben.) Azt hiszem, ebben lehet megragadni, miért rendkívüli ez a könyv. Ő maga egyébként egy beszélgetés során csodálkozva mondta, nem érti a sikerét, hiszen olyan dolgokat beszél el, amelyek ma már köztudomásúak. Ez igaz, de nem tudnék még valakit idézni, aki valóban történetet, ha úgy tetszik, „story”-t beszél el, de minden szava a megírás kényszerűségét és lehetetlenségét *tanúsítja* – eredetileg egyébként azt a címet is akarta adni a könyvének, amely a francia fordítás címe lett: REFUS DE TÉMOIGNER – A VISSZAUTASÍTOTT TANÚVALLOMÁS. Ruth Klüger nem a horror tényeit beszéli el újra (bármennyire szörnyűek is a történet egyes epizódjai), nem is regényesíti, amit átélt (mint Semprun teszi, egyébként az idővel egyre kétségesebb értékű művek sorozatában, és ahogy Borowski – ő kevésbé – vagy Kertész Imre is), és nem is egy filozófiai vagy történeti jellegű traktátus keretében eleveníti fel és elemzi (mint valamennyire Primo Levi és teljes egészében Agamben). Ez egész más könyv: egy kikezdzhetetlenül szuverén asszony beszéli

el, hogyan tetováltattak rá és az egész világra a muzulmánországok számjegyei: *A – 3537*.

Lezárásul, szokatlan módon, szeretnék túllépnem egy (mégoly feltétlenül elismerő) ismertetés feladatán. A könyvet én másfél-két éve olvastam, azóta több barátomnak elküldtem, azért is, hogy általuk felhívjam rá a kiadók figyelmét. Nem tudok róla, hogy ez eredménnyel járt volna. Ezt az ismertetést azért (is) írtam, hogy most nyomtatásban, minél többek számára megismételjem: **FORDÍTSÁK LE ÉS ADJÁK KI EZT A KÖNYVET!** Nemcsak és nem is elsősorban azért, mert abban a néha meglehetősen kusza zajban, amellyel Magyarországon a múltat és a jelent vitatják, fontos lenne ezt a mindig sebzett és mindig okos hangot hallani, vagy mert elképzelem, hogy egy-egy év múlva kötelező olvasmány lesz a középiskolákban; hanem azért, mert annak, aki ebben a világban él, ismernie kellene ezt a *tanúságtételt*.

Pórh Péter

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
a Pro Cultura Urbis Közalapítvány
és a Szerencsejáték Rt.
támogatásával jelenik meg

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

A HOLMI az alábbi könyvesboltokban kapható

Budapesten:

- Atlantisz Könyvsziget, *V, Piarista köz 1.*
Cartafilus Kft., *XIII., Visegrádi utca 5/B*
Írók Boltja, *VI., Andrássy út 45.*
Láng Téka, *XIII., Pozsonyi út 5.*
Magyar Rádió – Pagoda, *VIII., Bródy Sándor utca 5–7.*
Magyar Televízió – Aula, *V, Szabadság tér 17.*
Múzeum Könyvesbolt, *V, Múzeum körút 39.*
Múcsarnok, *XIV., Dózsa György út 37.*
ODEON ART VIDEO, *XIII., Hollán Ernő utca 7.*
Osiris Könyvesbolt, *V, Veres Pálné utca 4–6.*
Pont Könyvesbolt, *V, Mérleg utca 6–8.*
Stúdium Könyvesbolt, *V, Váci utca 22.*
Sziget-bolt, *V, Váci utca 76.*
Sziget Rehabilitációs Szövetkezet, *VII., Murányi utca 21.*
Universum, Kossuth Klub, *VIII., Múzeum utca 7.*

Vidéken:

- Corvina Kiadó, Licium Könyvesbolt, *Debrecen, Kálvin tér 2/C*
JATE könyvtár, *Szeged, Petőfi sugárút 30–34.*
Sík Sándor Könyvesbolt, *Szeged, Oskola utca 27.*
Sziget Egyetemi Könyvesbolt, *Debrecen, Egyetem tér 1.*